

Часопис / *Journal*

◇ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◇
◇ *Economics of Agriculture* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Научно друштво аграрних економиста Балкана, Београд
The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Dojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Владимир ГРБИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Весна ПОПОВИЋ	Др Алевтина ЛИТВИНОВА АЛЕКСАНДРОВНА, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Российская Федерация
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2972-848; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2972-858; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

Год./Vol. LV, бр./N° 3 (237-338), 2008.

БЕОГРАД / BELGRADE

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF AGRICULTURE

55.

Београд, јул-септембар, 2008. године
Belgrade, July-September, 2008

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за пословне студије, Вршац
др Богдан БУЛАТОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Биљана ВЕЉКОВИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Милутин ЂОРОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ђорђи ЂОРЂЕСКИ	Факултет за пољопривреду и исхрану Скопље
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ковилко ЛОВРЕ	Економски факултет, Суботица
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
Viktor MANOLE, Ph.D.	Academy of Economic Studies, Bucharest Romania
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Горан ПОПОВИЋ	Економски факултет, Бања Лука
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
др Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

Белешке / Notes

Тираж:

250 примерака

Штампарија:

DIS PUBLIC, Д.О.О., Београд, Браће Јерковић 111/25,
тел./факс: 011/39-79-789

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE****CONTENT**

Nataša Cvetković, Snežana Grk, Marijana Vidas-Bubanja SERBIAN AGROECONOMY TRANSITIONAL CHALLENGES IN THE INTERNATIONAL INTEGRATIONS CONTEXT	237
Simo Stevanović, Milutin Đorović, Milan Milanović INTEGRATIONAL PROCESSES AND TRANSITION IN REPUBLIC OF SERBIA	253
Branko Katić, Drago Cvijanović, Claudiu Cicea ORGANIC PRODUCTION IN FUNCTION OF ENVIRONMENT PROTECTION IN SERBIA – CONDITION AND REGULATIONS -	267
Branislav Vlahović, Danilo Tomić, Anton Puškarić WINE PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA	277
Branko Mihailović, Zoran Simonović, Vladana Hamović FORMULATION AND REALIZATION STRATEGY OF BUSINESS INTERNATIONALIZATION	289
Nada Raduški BASIC TENDENCIES AND PROBLEMS IN DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL POPULATION OF SERBIA	307
Zoran Simonović, Željko Arsenijević, Branko Mihailović SERBIAN COOPERATIVES IN THE PERIOD OF EVOLUTION AND TRANSITION	319
Tihomir Zoranović, Veljko Vukoje SOFTWARE FOR SMALL FARM	329

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ****САДРЖАЈ**

Наташа Цветковић, Снежана Грк, Маријана Видас-Бубања ТРАНЗИЦИОНИ ИЗАЗОВИ АГРОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА	237
Симо Стевановић, Милутин Ђоровић, Милан Милановић ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ И ТРАНЗИЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	253
Branko Katić, Drago Cvijanović, Claudiu Cicea ORGANIC PRODUCTION IN FUNCTION OF ENVIRONMENT PROTECTION IN SERBIA – CONDITION AND REGULATIONS -	267
Бранислав Влаховић, Данило Томић, Антон Пушкарић ПРОИЗВОДЊА ВИНА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	277
Бранко Михаиловић, Зоран Симоновић, Владана Хамовић ФОРМУЛИСАЊЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛОВАЊА	289
Нада Радушки ОСНОВНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ И ПРОБЛЕМИ У ДЕМОГРАФСКОМ РАЗВИТКУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ	307
Зоран Симоновић, Жељко Арсенијевић, Бранко Михаиловић ЗАДРУГАРСТВО СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ЕВОЛУЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ	319
Тихомир Зорановић, Вељко Вукоје СОФТВЕР ЗА МАЛА ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА	329

ТРАНЗИЦИОНИ ИЗАЗОВИ АГРОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА¹

Наташа Цветковић², Снежана Грк³, Маријана Видас-Бубања⁴

Резиме. Српски аграрни сектор је институционално, организационо и ресурсно јако запуштен што је значајно утицало на слабљење и губитак компаративних предности које је Србија имала у односу на друге транзиционе земље у региону. Темељна реконцептуализација оличена у својинском, институционалном, организационом и техничко-технолошком преобликовању аграрног предузећа је пут ка ревитализацији овог сектора. Трагање за решењима изван овог сценарија и њихово свођење на »голу« и неприпремљену приватизацију и продају је неадекватно решење које је без икакве перспективе за агропредузећа и његове запослене. Нове европске иницијативе у том погледу представљају драгоцено искуство.

Кључне речи: транзиција, агропривреда, интеграције.

Увод

Главне промене у данашњем свету потичу од убрзане либерализације и глобализације светске привреде, технолошког прогреса и укупне промене привредне структуре. Пракса је показала да је за успех промена у централној и источној Европи и свим земљама у транзицији од пресудног значаја било сазнање о новој вредносној матрици. Она се темељи на децентрализованом дере-

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта “Стратегијске опције умрежавања привреде Србије у светске привредне токове” (евид. број 149060), “Србија и Европско-економске анализе и прогнозе” (евид. број 149038) и који финансира Министарство за науку и технолошки развој РС.

² Проф. др Наташа Цветковић, Факултет за пословне студије, Мегатренд универзитет, Београд.

³ Др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд

⁴ Проф. др Маријана Видас-Бубања, Београдска пословна школа, и Факултет за трговину и банкарство БК Универзитета, Београд

гулисаној социјалној, привредној, информатичкој и корпорацијској структури. У суштини ови процеси су указали на анахронизам централизованих, тромих и неефикасних националних управљачких система. То је разлог зашто се препоручује у приступу глобалној стратегији агро-компанија у земљама у развоју: глобализација економских токова кроз превазилажење институционалних проблема, подстицање конкурентности, развој предузетништва и улагање у научно-истраживачки рад.

Интензивирање међународне размене рада – роба, услуга, капитала, људи и идеја под утицајем техничко-технолошке револуције је главна одлика глобализације. Тржиште и конкуренција, као најрационалнији економски механизми и самим тим важни услови за ефикасно привређивање, издигли су се на глобални ниво. Глобализацију карактерише све већа зависност и повезаност националних економија са светском привредом. Земље у свету су повезане у мултидимензионалну мрежу економских, социјалних и политичких веза. Роба, капитал, људи, знање и уверења наизглед лако прелазе државне границе-транснационалне мреже, социјални покрети и социјалне интеракције проширују се у свим областима људске активности. Глобални системи трговине, финансија и производње међусобно повезују напредак и судбину појединца, заједнице и нација широм света¹.

Глобална економија постаје значајнија када тржишта појединих земаља нису довољна да омогуће стварање предузећа оптималних величина. Партиципација предузећа на тржиштима ван своје земље може бити двојака: интернационализација (географска експанзија пословних активности) и глобализација (глобална интеграција пословних активности). Научно-технолошки прогрес који је дао снажан импулс процесу глобализације утицао је како на промену карактера производње, тако и на структуру и секторски распоред радне снаге. У таквим условима знање и информације постали су производни фактор од којих у највећој мери зависи пораст продуктивности.

Европска унија и аграрно питање

Сектори пољопривреде и производње хране су од великог значаја за привреду Европске економије. ЕУ је друга у свету по извозу пољопривредних производа (после САД) а прва у свету по обиму производње прехранбених производа и међу највећима по броју потрошача, док по броју запослених у ЕУ, ови сектори заузимају треће место.

---

¹ Цветковић, Н. Котлица, С. (2007) *Нова економија у свету који се мења*, монографија, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд

У ЕУ сектори пољоприведе и прехранбене индустрије су од самог почетка постојања заједнице били од виталног интереса, између осталог и због још увек свежих сећања на период несташице хране за време и одмах после ИИ Светског рата. Римским споразумом из 1957. године дефинисани су главни циљеви **заједничке аграрне политике**, следеће године су постављени њени принципи, а 1962. године је ступила на снагу. Заједничка аграрна политика представља скуп правила и механизма којима се регулише производња, трговина и прерада пољопривредних производа у ЕУ.

Основна регулативе аграрне политике за целу ЕУ јесте **Римски споразум** (тј. **Споразум о оснивању ЕЕЦ**) где су дефинисана три основна принципа аграрне политике:

1. **јединствено тржиште** које подразумева слободно кретање пољопривредних производа у оквиру територија земаља чланица;
2. **приоритет производа из ЕУ** што значи да пољопривредни производи из ЕУ имају приоритет над увозним производима и повољније цене, ради заштите унутрашњег тржишта;
3. **финансијска солидарност** што значи да се сви трошкови настали из спровођења заједничке аграрне политике, подмирују из буџета ЕУ.¹

Заједничка аграрна политика је доживела неколико реформи. У почетку је главни циљ био да се осигура довољност хране за становништво ЕУ тако да је аграрна политика и уопште производња хране била усмерена ка повећању продуктивности и руралном развоју. Међутим са јачањем интеграционих процеса и стратешким захтевима за проширење ЕУ које укључује и земље у транзицији (Исток – Југоисток) у први план се истиче питање аграрног потенцијала у овим земљама који је недовољно искоришћен. Пољопривредни производи чине 8% извоза ЕУ у ове земље док увоз ових производа у ЕУ учествује са 5%. Пољопривредни вишкови у ЕУ тиме добијају нова тржишта како се повећава економски раст и реални приходи у европским и евроазијским земљама у развоју, као и у другим земљама које постају све интересантније са становишта ширења утицаја ЕУ у свету. Томе у прилог “Аграрно питање” постаје све више интересантно за европске стратеге а конкретни разлози који се притом све више спомињу су следећи:

1. ниска цена производње која подстиче снижење цена пољопривредних производа у ЕУ;

---

¹ “Смернице за пословање са Европском Унијом” (2006), издање Еуропеан Интеграцион Фонд и Привредна Комора Београда; Београд 2006.

2. већи производни потенцијал фарми (процене иду до 30% када је у питању будућност европских агро компанија) а то даје значајне шансе за нову специјализацију европских компанија и њихову већу конкурентност у свету;
3. смањење загађења животне средине и раст понуде здраве хране (због класичних метода узгајања у земљама у развоју чије су пољопривредне површине “сачуване” од интензивних агро – техничких метода узгајања због дезинвестирања у периоду после 1990. године. То даје шансе за нову органску производњу и одговарајућу специјализацију;
4. потенцијално већа продуктивност у односу на величину фирме чиме се повећају шансе за јачање конкурентског положаја ових фирми у међународном пословању;
5. интензивирање потреба за модернизацијом што је директно у интересу европских испоручиоца агро-технологије;
6. интензивирање ваљаних руралних развојних иницијатива и програма који укључују изградњу модерне инфраструктуре, ефикасну заштиту животне средине, рурални развој – што све интензивира нова улагања која ће једним делом бити покривена увозом из ЕУ, што пак, чини лакшим приступ ЕУ фондовима.¹

Коњуктурна кретања на светским пољопривредним тржиштима су све теже предвидива. Ипак, очекивани раст тражње за аграрним производима у азијским земљама (претежно Кина и Југоисточна Азија) превазилази постојеће залихе. У овим околностима нема бојазни да ће у ЕУ доћи до редукције пољопривредне производње – напротив пољопривредни потенцијал европских Источних и Југоисточних земаља у развоју, може битно да допринесе глобалној консолидацији европских интереса и њихово тржишно позиционирање у брзо растућим регионима у свету.

Србија има 0,6 хектара пољопривредног земљишта по глави становника и 0,5 хектара обрадиве земље по глави становника, што је изнад европских норми. Пољопривреда доприноси БДП са око 21% (са прехранбеном индустријом то је око 40%), запошљава преко 10% запослених, и учествује у извозу са 26%². Наведени подаци указују да ће иако Србија, има значајне предности које се огледају у великом пољопривредном производном потенцијалу, бити суочена са оштром међународном конкуренцијом. У циљу повећања пласмана аграр-

¹ “Смернице за пословање са Европском Унијом”, издање Еуропеан Интеграцион Фонд и Привредна Комора Београда; Београд 2006.

² Статистички годишњак Србије (2007), Републички завод за статистику, Република Србија

них производа на већа и уноснија тржишта потребно је унапредити техничку и технолошку опрему, пре свега, у прехранбеној индустрији.

Јасно је да ће, на основу искустава држава нових чланица ЕУ, српска пољопривреда имати велике користи од придружења ЕУ, што ће, између осталог, значити слободан и неограничен приступ највећем светском пољопривредном тржишту. Да би се постигао максимум од интеграције са ЕУ, Србија мора да обезбеди неопходан правни оквир у свакој фази процеса тако да администрација и аграрна индустрија буду спремне да прихвате изазове које Европска унија доноси са собом.

Приступ глобалној стратегији развоја аграра Србије

Даљи развој Србије и прелазак на више фазе развоја, које се карактеришу снажним променама наметнутим импулсима треће технолошке револуције, захтева не само нову концепцију, већ и нови систем функционисања, а посебно нови систем управљања развојем. Када говоримо о глобалним променама агропривреде треба рећи да либерализација тржишта и власничка трансформација предузећа представљају основне промене, које треба извршити ради превазилажења економске кризе.

Данас, Србија настоји да оконча процес либерализације и приватизације, и да створи макроекономску стабилност привреде, што представља предуслов за улазак у другу фазу процеса транзиције. И док се већина земаља региона суочава са решавањем проблема развоја институционалне инфраструктуре неопходне за несметано функционисање тржишне привреде, јачања способности државе да обезбеди приходе за финансирање јавних служби, као и стања здравих услова пословања, Србија значајно касни на том путу¹.

У научној и стручној јавности у Србији преовладава мишљење да у аграрном сектору постоје значајни неискоришћени потенцијали развоја и извоза. Међутим, место где се пољопривреда данас налази (и где се годинама налазила) потпуно је супротно ономе где је требало да буде, судећи по пројектованим правцима развоја. Општа финансијска исцрпљеност и недостатак обртних и инвестиционих средстава, неорганизованост, неповезаност и уситњеност привредних субјеката аграра, ниска продуктивност и конкурентност – основне су одреднице агро-привреде Србије. Последица је да бројна пољопривредна предузећа нису успела да обезбеде неопходну аутономију за обављање својих привредних активности. Наиме, иако се учешће пољопривреде у друштвеном производу оцењује као високо то никако не може да се припише

¹ Цветковић, Н., Гргуревић, С., Илић, Б. (2005) *Реструктурирање предузећа као фактор превазилажења кризе*, Економски видици, ДЕБ, година X, бр. 2, Београд.

добром стању у пољопривреди, нити њеним високим ефектима, него напросто чињеници да су остали делови привреде у великој кризи већ дужи низ година.

Пољопривреду, као уосталом и читаво друштво, уласком у транзицију обележавају процеси »обрнутог смера« тј. (нео)либерализација, дезинтеграција и приватизација, и прецеси производно-структурне екстензификације, опадања приноса и продуктивности и смањивања укупне производње. Досадашњи ефекти транзиције на пољопривреду су резултирали прилично slabим резултатима и нејасним перспективама које се огледају кроз: остварен обим, структуру и квалитет производње хране, рационално очување природних ресурса, ниво запослености и социјалне сигурности, доступност хране и квалитет исхране становништва, виталност и просперитет предузећа.

Најосетљивије питање везано за структурно прилагођавање и реформисање агросектора биће, свакако, даља либерализација тржишта која се мора спроводити обазриво и поступно. Измене у режиму субвенционисања, повећање конкурентности домаћих производа и институционално прилагођавање, такође су важан део тих промена. Под утицајем либерализације тржишта много тога треба да се промени, а пре свега производна структура, у корист производње која је конкурентна. Потом то подразумева и увођење нових технологија, а такође и виших стандарда квалитета и здравствене безбедности производа, што води разноврснијој и бољој понуди. Поменуте промене су повезане са трошковима њиховог спровођења као и са трошковима неминовног производног повезивања и организовања произвођача.

Будући да су пољопривредни производи од стратешког значаја за сваку земљу то је потребно контролисати њихов, пре свега, међународни промет. У том циљу потребно је да се обезбеди заштита домаћег тржишта од увоза пољопривредних производа. Овај проблем се у нашој земљи регулише искључиво путем царина и субвенција. Наиме, царинска заштита се спроводи путем тарификације и снижењем царинских стопа. Прописано је да се царинске стопе снизе у развијеним земљама за 36%, у року од шест година, и у земљама у развоју за 24%, у року од 10 година. Уобичајена пракса у великом броју земаља у транзицији била је да се пољопривредна производња субвенциониранише. Најновији став СТО је да се експанзија пољопривредне производње више не остварује путем субвенција¹.

Основ за глобалну развојну стратегију која води убрзаној економској интеграцији са Европском унијом свакако мора подразумевати значајан пораст

---

¹ “Смернице за пословање са Европском Унијом” (2006), издање Еуропеан Интеграцион Фонд и Привредна Комора Београда; Београд 2006.

опште конкурентности српске економије. У намери да се оствари већа стопа економског раста као основе стабилности, неопходно је финализовати стварање “здравог” тржишта. Инвестирање у процес производње и индустријску модернизацију кључни је предуслов за побољшање конкурентности економије, пре свега на тржиштима у Европској унији, као и за пораст стопе извоза, што све води ка бројнијим директним инвестицијама и стварању нових радних места.

У циљу повећања компаративних предности домаћих пољопривредних производа потребно је дефинисати стратегију конкурентности. **Стратегијом конкурентности агро-привреде треба да буду обухваћени сви нивои** (грански ниво – формирање кластера, ниво субјеката, ниво појединачних роба и услуга) **како би се постигла трошковна, ценовна и конкурентност квалитета производа. Приступ развоју конкурентног амбијента захтева, дакле, да се домаћа агро-предузећа усагласе са пословним међународним стандардима и да се у том циљу прекине са политиком заштите и ексклузивитета и да се унапреде и модернизују капацитети за производњу здраве хране.**

Компетентност да се задовоље нагло променљиве потребе и захтеви тржишта, такође, мора бити унапређена кроз примену нових тржишних приступа и европских стандарда у паковању, квалитету и преради производа. Изводљивост производње „здраве“ хране и других врста пољопривредних производа који су у потражњи на европским тржиштима, такође, морају бити истражени, и то уз увођење компјутерских система и базе података о развојним фондовима, дотацијама, мерама Министарства пољопривреде, фондовима ЕУ, потенцијалним инвеститорима и другим релевантним информацијама. На тај начин се може изградити одржив и ефикасан пољопривредни сектор, који ће доприносити расту националног прихода и обезбедити подршку животном стандарду запослених у пољопривреди.

Америчка агенција за међународни развој (УСАИД), припремила је током 2008. године два нова пројекта намењена развоју аргара и повећању конкурентности српске привреде. Циљ ових пројеката је позитиван сигнал страним инвеститорима за стварање повољнијег амбијента који ће омогућити отварање нових радних места неопходних за завршетак економске транзиције. Будући да је према оцени УСАИД највећи потенцијал српске привреде пољопривреда циљ њихових пројеката намењен агробизнису је да се помогне српским институцијама и предузећима да боље промовишу сопствене брендове као што су бобичасто воће, ракија, и специфични производи од млека.¹

¹ Извештај о додељеној државној помоћи у Републици Србији у 2006. год, (2008) Београд, Министарство финансија Републике Србије

Спровођење глобалне стратегије развоја агро-привреде је скопчано са превазилажењем постојећих *институционалних проблема, развојем предузетништва у агробизнису, подстицањем инвестиција и улагањем у научно-истраживачки рад.*

У *институционалне проблеме* се убрајају они који су везани за спровођење процеса приватизација и производно повезивање у сектору. Приватизација аграрних предузећа и реформе не само да немају алтернативу већ је њихово спровођење услов за повећање ефикасности пословања, увођење корпоративног управљања и обезбеђивање конкурентске предности аграрних производа. Основно опредељење у Закону о приватизацији је продаја капитала¹. Поменути модел посебно је значајан за трансформацију аграрних предузећа. Циљ закона је да убрза приватизацију и реструктурирање предузећа са оријентацијом на структурни преображај како би се створили услови за нови почетак. Окончањем приватизације престаће процес тзв. »топљења друштвене супстанце« који је посебно био изражен последњих година транзиције.

Друга група институционалних проблема везана за производно повезивање у сектору се односи на формирање струковних организација које би омогућиле увођење реда у пословању између свих привредних субјеката а посебно између предузећа и земљорадничких задруга. Наиме, Србија има велики број земљорадничких задруга које немају статус правног субјекта. То је један од разлога што се уговори који се потписују са прерађивачима не поштују, поготово у погледу рокова исплате.

У наредних неколико година *развој предузетништва* треба да се заснива на структурним реформама, процесу приватизације, ликвидацији непрофитабилних фирми, продаји њихове имовине, и кроз реструктурирање великих привредних система. Напредак у структурним реформама нераскидиво је повезан са динамичним увођењем нових фирми и развојем постојећег приватног сектора. Он ће се обезбедити кроз институционалну подршку и акцијски капитал приватних банака које тренутно опслужују приватни сектор. Потребно је да се развију и небанкарске финансијске институције попут кредитних удружења, лизинг компанија и микро-финанце институција. У таквим околностима развој малих и средњих предузећа (МСП) у агробизнису ће се одвијати кроз развој породичних пољопривредних газдинстава и развој МСП у руралним подручјима у свим сферама агро производње и услуга.

Дакле, приоритети државне политике који ће се примењивати у циљу развоја сектора МСП у агробизнису ће бити усмерени ка: уклањању баријера развоју приватног сектора, повећању подршке владе МСП предузећима и подршци финансијским институцијама које служе МСП.

¹ Закон о приватизацији, Службени гласник РС" бр. 38/2001, 18/2003, 45/2005

Конкретни напори у сфери уклањања баријера развоју приватног агро-сектора укључују: реформу и либерализацију закона и регулатива о раду; поједностављење и смањење опорезивања МСП; поједностављење свих области регулатива и тражених извештаја МСП за владу; елиминисање максимум лимита за подизање са банковног рачуна МСП; и елиминисање посебних привилегија намењених фаворисаним и одабраним фирмама од стране претходног режима.

Повећање подршке владе малим и средњим предузећима је посебан проблем јер је потребно да се пронађу извори за уравнотежење баланса између потреба и могућности ових привредних субјеката. Многе владе у транзицији прешле су на високо интервенционистичке стратегије развоја малих и средњих предузећа, укључујући огромну бирократску машинерију издржавану из донаторског фонда. Дотирани извори су обично оскудни и не додељују се увек онима са најбољим пословним потенцијалом.

Подршка финансијским институцијама које подржавају пословање и развој малих и средњих предузећа је посебно значајна у условима неразвијеног или развијајућег тржишта капитала. У таквим околностима релативно незреле финансијске институције треба да добију техничку подршку да би се институционално развиле: потребан је и постепен улазак акцијског капитала и кредитних линија, у степену у коме могу одмах бити усвојене. Што је најважније, донатори треба да инсистирају да кредити буду понуђени само по комерцијалним стопама, како се не би реметило функционисање тржишта.

Даљи развој сектора малих и средњих предузећа у агробизнису мора се заснивати на улагању значајних средстава кроз разне облике кредитирања и донација. Ова помоћ би требало да укључи: правне савете (о опорезивању, законима о раду, регистрацији и лиценцирању, микро-финанце институцијама и кредитним удружењима); техничку помоћ осталим банкама које ће финансирати изградњу микро-финанце институција; кредитне линије по тржишним стопама; кредитне гаранције и осигурања за обртни капитал за потребе извоза, осигурања од политичког ризика за стране инвеститоре; помоћ стабилизацији система кредитирања.

Последње деценије у нашој земљи обележиле су садашњи квалитет и ниво развоја пољопривреде. Она је била у функцији општих привредних кретања са тенденцијом погоршања свих перформанси и без систематски и експлицитно дефинисане функције и циљева развоја. У област пољопривреде годинама се улагало око 4% укупних *инвестиција* што је утицало на скроман ниво развоја и заостајање за многим европским земљама у овој привредној грани. Опоравак привреде и њено реструктурирање у условима транзиције није могуће без значајнијих инвестиција и других захвата у домену пољопривреде.

Предуслов развоју пољопривреде представља улагање у инвестиције које ће побољшати квалитет обављања основне делатности и које ће производњу учинити профитабилнијом. Инвестиције по правилу захтевају значајна финансијска улагања, што говори о потреби да инвестициона улагања морају бити планска како би се квалитетно проценила економска оправданост планираних и потребних улагања. Инвестиције у пољопривреду Србије углавном се врше кроз кредитирање, по субвенционираним каматим стопама, мере унапређења села, грантове за набавку опреме и механизације, унапређење стандарда, мере унапређења квалитета млека, подршку подизању нових засада воћа и унапређењу квалитета земљишта.

У Србији, као и у ЕУ субвенције представља највише примењиван инструмент којим се додељује државна помоћ. У 2006. год у земаљама ЕУ субвенције су чиниле 50% укупне државне помоћи. У Србији субвенције, као инструмент државне помоћи учествују са 53,4% у укупно додељеној државној помоћи¹.

Субвенције, државног рачуна, бележе пораст код хоризонталне државне помоћи у 2006. години за 46%, у односу на 2005. годину и 2,7 пута су веће у односу на 2004. годину. У истом периоду секторска државна помоћ бележи пад за 10% у 2006. години у односу на 2005. годину и чак 49% су мање у доносу на 2004. годину. Такође, у посматраном периоду, први пут је у 2006. години издвојено за регионалну државну помоћ износ од 387 милиона динара. Карактеристично је, да су у оквиру хоризонталне државне помоћи у 2006. годину, средства за санацију и реструктуирање привреде повећана 60%, односно у апсолутном износу за 8.256 милиона динара са циљем решавања вишка запослених и реализацију социјалног програма. При том је, од укупних субвенција, додељено предузећима 702 милиона динара за оспособљавање и запошљавање инвалида, што је у складу са прокломованом политиком смањења незапослености. Субвенције у облику секторских давања су повећане код саобраћаја и туризма, док су код осталих посматраних сектора, укључујући и пољопривреду, смањене што указује на опредељење државе да подстиче развој саобраћајне инфраструктуре и туризма. Такође, субвенције у облику регионалне државне помоћи додељене су за отклањање економских разлика између појединих подручја².

У структури укупних остварених инвестиција по карактеру изградње, техничкој структури и намени у 2005. години, улагање у саобраћај, складиштење и везе је имало доминантно место са учешћем од 20,19%, затим следе улагања у прерађивачку индустрију са 16,18%, инвестиције у државну управу и социјално осигурање са 14,94%, производња електричне енергије, гаса и воде са

¹ Министарство финансија РС, 2008

² Министарство финансија РС, 2008

13,23% итд. Најниже учешће инвестиционих улагања забележено је у рибарству (0,03%) и друге комуналне, друштвене и личне услуге (0,03%). Учешће инвестиција у пољопривреди је релативно ниско и износи око 3% (табела 1)¹.

Табела 1. Остварене инвестиције, по карактеру изградње, техничкој структури и намени у 2005. години - друштвена својина
(у хиљадама динара)

	Укупно у 2005.	Структура у %
УКУПНО	163.549.507	100,00
<i>Пољопривреда, шумарство и водопривреда</i>	4.977.902	3,04
Рибарство	50.897	0,03
Вађење руда и камена	5.717.534	3,50
Прерађивачка индустрија	26.468.864	16,18
Производња електричне енергије, гаса и воде	21.633.110	13,23
Грађевинарство	12.227.441	7,48
Трговина на велико и мало, оправка	8.458.045	5,17
Хотели и ресторани	592.418	0,36
Саобраћај, складиштење и везе	33.017.483	20,19
Финансијско посредовање	6.743.472	4,12
Послови с некретнинама, изнајмљивање	6.717.319	4,11
Државна управа и социјално осигурање	24.439.011	14,94
Образовање	3.165.923	1,94
Здравствени и социјални рад	4.686.381	3,04
Др. комуналне, друштвене и личне услуге	4.653.707	0,03

Извор: Статистички годишњак Србије, 2007, стр. 180.

Инвестициона активност Србије у претходном периоду (до 2005.године) се може окарактерисати као још увек неповољна. Процес дезинвестирања, који је трајао читав низ година довео је до топљења капиталне базе привреде, првенствено на рачун опадања учешћа инвестиционе опреме. Сем тога, релативно оскудне инвестиције се пласирају у пољопривреду што је супротно свакој економској логици, природним потенцијалима и развојним могућностима наше земље.

Анализа инвестиционих улагања у пољопривреду у протеклом периоду указује да су оне биле изузетно ниске и недовољне за знатније убрзање привредног раста ове делатности. Техничка структура улагања је, такође, била неповољна са становишта економике улагања и производних ефеката. Када су у

¹ Статистички годишњак Србије, 2007

питању улагања у објекте друштвене инфраструктуре на селу, ту се може констатовати још већа дискрепанција између потреба и онога што је урађено.

Реструктурирање пољопривреде, које се између осталог мора заснивати на интензивнијој инвестиционој активности, је доста сложен процес који мора водити рачуна о специфичностима пољопривреде, теоријским приступима и међународној пракси. Неизбежна и преко потребна трансформација великих агроиндустријских предузећа захтева приватизацију уз активну и адекватну улогу државе и примену низа мера којима се утиче на ревитализацију предузећа, као што су: промена менаџера и менаџерског тима, организационе промене, побољшање маркетинга, повећање ефикасности инвестиција и имплементација стратегија екстерног раста.

Улагање у научно-истраживачки рад кроз улагања у пољопривредне пројекте је посебно важно јер је реч о грани од стратешког значаја за даљи развој привреде Србије у целини. Основне промене које се могу учинити у агро-предузећу су у области производног програма и тржишта. Имајући у виду постојеће околности домаћа агро-предузећа морају перманентно да раде на реструктурирању и иновирању производног програма, као и на сталном побољшању постојећих и увођењу нових производа и производних програма. Те промене су нужне, а истовремено су основ за даље промене и побољшања која су могућа и потребна сваком предузећу. Промене и иновације у области тржишта су од виталног значаја за свако предузеће. Повећање сопственог учешћа на постојећим тржиштима и освајање нових тржишта за постојеће и нове производе је перманентан задатак, без кога нема побољшања пословних резултата. За свако предузеће су од изузетног значаја промене и иновације у домену технике и технологије. Технолошке промене и технолошки развој дају базу за напредовање и развој сваког предузећа. Највећи број домаћих агро-предузећа технолошки заостаје за развијеним земљама, тако да је технолошки развој почетни услов за стицање конкурентности на иностраном тржишту¹. Основу за технолошки развој агро-предузећа, поред осталог, треба да пружи сопствени истраживачко развојни рад и иновативна делатност. Како и на том плану српска агро-предузећа значајно заостају, промене и побољшања истраживачко-развојног рада су један од првих задатака који се мора обавити. Реализација ових задатака указује на путеве изласка из економске кризе и могућност укључивања у светске економске токове.

---

¹ Кристић, Б. (2004) *Утицај иновација знања, производа и процеса на ефикасност предузећа*, Пословна политика, септембар, Београд

Закључак

Стање у коме се налази агро-привреда Србије је последица кумулираних дугогодишњих нерешених проблема који су ескалирали у последњој декади, нарочито задње две-три године. Ефикасно функционисање и даљи развој домаће агро-привреде у наредном периоду ће се заснивати на превазилажењу постојећих институционалних проблема, развоју предузетништва у агробизнису и улагању у научно-истраживачки рад како би се постојећа агро-привреда модернизовала, реструктурирала и оспособила за успешан и конкурентан наступ на страна тржишта. У том циљу потребно је:

- Домаћи економски простор организовати на компаративним предностима које су резултат деловања природних околности и које дозвољавају ефикаснију производњу на одређеном подручју. Компаративне предности се постижу на тржишту и у том случају представљају конкурентске предности. Грана у којој ће посебно доћи до изражаја конкурентске предности српске привреде је пољопривреда.
- Доношење стратегије развоја појединих привредних грана са посебним освртом на агропривреду Србије, која треба да садржи институционалне оквире за инвестициону политику и предлог мера за поспешивање аграрне инвестиционе активности.
- Окончање започетог процеса приватизације домаћих предузећа чиме ће се створити јасна и отворена власничка структура која ће омогућити улазак стратешких инвеститора у агро-предузећа, који ће, осим капитала унети и знање, нову технологију и нове организације.
- Улагање у научно-истраживачке пројекте чије перформансе ће омогућити конкурентску предност и профитабилност домаћих агро компанија.

Литература

1. "Costs, Benefits and Chances of Eastern Enlargement for the European Union"- Bertelsmann Foundation publishers, Gütersloh 1998. – Research Group of European Affair
2. "Smernice za poslovanje sa Evropskom Unijom" (2006), izdanje European Integration Fond i Privredna Komora Beograda; Beograd 2006.
3. Pejanović, R., Tica, N., Cvetković, N., Ilić, G. (2003) *Kriza i revitalizacija agrarnog preduzeća*, Agroznanje, br. 2/2003, Banja Luka
4. Statistički godišnjak Srbije (2007), Republički zavod za statistiku, Republika Srbija

5. Kristić, B. (2004) *Uticaj inovacija znanja, proizvoda i procesa na efikasnost preduzeća*, Poslovna politika, septembar, Beograd
6. Cvetković, N. Kotlica, S. (2007) *Nova ekonomija u svetu koji se menja*, monografija, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd
7. Cvetković, N., Grgurević, S. (2007) *The Power of Knowledge and Teaching Corporation*, South East Europe Review for Labour and Social Affairs, Nomos Verlag, Volume 10-Number 1
8. S. Grgurević, N Cvetković (2007) *Regionalni razvoj, administracija i investicije*, međunarodno naučno savetovanje: Regionalni razvoj Srbije, Niš, novembar 2007, Centar for Regional Policy, Hanns Seidel Stiftung
9. Cvetković, N., Grgurević, S., Ilić, B. (2005) *Restrukturiranje preduzeća kao faktor prevazilaženja krize*, Ekonomski vidici, DEB, godina X, br. 2, april, Beograd, str.213-219.
10. Izveštaj o dodeljenoj državnoj pomoći u Republici Srbiji u 2006. god, (2008) Beograd, Ministarstvo finansija Republike Srbije
11. Grbić, V. (2004) *Poljoprivreda i budućnost Evropske unije*, Ekonomika poljoprivrede, br. 3-4, Beograd.
12. Vićentijević, D., Vujović, N. (2004) *Agrarna politika Evropske unije i budućnost poljoprivrede Srbije*, Ekonomika poljoprivrede, Specijalni broj, Beograd.
13. Bogdanov, N. (2004) *Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije*, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd.
14. Zakon o privatizaciji, Službeni glasnik RS" br. 38/2001, 18/2003, 45/2005

Примљено: 08.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 631.1(497.11)

**SERBIAN AGROECONOMY TRANSITIONAL CHALLENGES
IN THE INTERNATIONAL INTEGRATIONS CONTEXT**

Nataša Cvetković, Ph.D., Snežana Grk, Ph.D., Marijana Vidas-Bubanja, Ph.D

1 Fakultet za poslovne studije, Megatrend univerzitet, Beograd.

2 Institut društvenih nauka, Beograd

3 Fakultet za trgovinu i bankarstvo BK Univerziteta, Beograd

Summary

The agricultural sector in Serbia has been institutionally, organizationally and in domain of resources highly neglected, which is the fact making an extensive influence on both weakening and detriment of comparative advantage Serbia used to have as compared to the other countries of the Region. The thorough re-modeling of an agrarian company ownership, institutional, organizational and technical structure is the way of revitalization of the sector. Research for any solutions beyond this scenario, as well as reduction of these to a bare and extemporaneous privatization, would be un-appropriate solution without any prospects for both agrarian companies and their employees. In regard to that, the new European initiatives make a valuable experience.

Key words: transition, agroecconomy, integrations.

Author's Address:

Dr Nataša Cvetković
Fakultet za poslovne studije,
Megatrend univerzitet
Beograd,
Republika Srbija

ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ И ТРАНЗИЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

С. Стевановић¹, М. Ђоровић¹, М. Милановић²

Резиме. Укључивање земаља у интеграционе процесе представља основни предуслов њиховог привредног раста. Више није питање да ли је потребно глобално/регионално повезивање, већ како постојеће односе учинити што ефикаснијим и корисним за све учеснике.

ЕУ је пример како су у релативно кратком периоду створени услови за привредни раст и примену демократских стандарда у земљама новим чланицама. Ширењем ЕУ смањене су тензије између развијене западне и неразвијене источне Европе. ЕУ може послужити као добар модел за нешто слично и на другим просторима.

Привреду Републике Србије, у периоду деведесетих година двадесетог века, су карактерисале ниске инвестиције, техничко-технолошко заостајање и стагнација раста. Данашњи БДП Републике Србије је на нивоу 65% БДП из 1990. године. Међутим, нове чланице ЕУ, већ су компензирале транзицијске падове и прилагодили своју структуру привреде захтевима ЕУ.

Пад и стагнација БДП у Републици Србији на почетку процеса транзиције, заустављени су после 2000. године и враћени на стабилне и позитивне трендове раста. Међутим, Република Србија мора да изврши значајне промене у привредној структури и на дужи период одржи високу стопу раста, смањи инфлацију и незапосленост. То ће свакако допринети даљем расу БДП по становнику и тако је приближити нивоу развијености осталих земаља ЕУ.

Кључне речи: интеграције, транзиција, привредни раст, привредна структура.

¹ Др Симо В. Стевановић, доцент, др Милутин Т. Ђоровић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Београд, e-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs

² Др Милан Р. Милановић, ред. проф., Мегатренд Универзитет, Београд, e-mail: milanmilanovic@yahoo.com

1. Увод

Историја развоја и временска дистанца од великог проширења ЕУ (2004.) допушта да се са извесном сигурношћу могу оцењивати донети и досадашњи резултати процеса транзиције у источноевропским земљама, као и глобалних интеграционих процеса.

Већина источноевропских земаља на путу транзиције платила је високу цену, која се огледала у негативној или ниској стопу привредног раста, смањеном извозу, ниској запослености и драстичном паду животног стандарда. Позитивни резултати транзиције крећу се у широким размерама, од добрих код земаља које су последњих неколико година ушле у ЕУ, до веома слабих код већине земаља бившег СССР и СФРЈ. Према оствареним резултатима у процесу транзиције, показало се да бивше социјалистичке земље које су имале развијенију тржишну привреду и при томе остваривале највећи обим спољнотрговинског промета са западноевропским земљама, су брже окончале процес транзиције са мањом рецесијом у току тог периода. Већина земаља из те групе је данас пуноправни члан ЕУ. На другој страни, неке од источноевропских земаља неће достићи ниво предтранзицијског развоја у наредних неколико десетина година.

Глобални интеграциони процеси и транзиција у источноевропским земљама имају своје резултате и на међународном плану, који се огледају, на једној страни, у повећању светског сиромаштва и социјалних разлика, а на другој у укупном расту светског благостања.

Циљ рада је да укаже на позитивне и негативне појаве глобалних интеграционих процеса и резултате досадашње транзиције у неким источноевропским земљама и Републици Србији. Значај ове теме утолико је већи што се показало да резултати транзиције у неким земљама одступају од очекиваних. Са изузетком Словеније, остале земље бивше СФРЈ нису оствариле очекивани ниво и динамику привредног раста.

У раду су примењене методе глобалне анализе, компарације и груписања, као и одговарајуће математичко-статистичке методе. Добијени резултати представљени су табеларно и графички.

За анализу наведене проблематике, коришћене су публикације ММФ, СБ, Европске комисије, подаци националних статистика, као и релевантна литература.

2. Економски ефекти интеграција у свету

Почетак интеграционих процеса у свету се везује за педесете године двадесетог века. Интеграција је процес који има за циљ укидање дискриминације између домаће и иностране робе, услуга и фактора производње. Овај процес се остварује кроз следеће етапе: зона слободне трговине, царинска унија, заједничко тржиште и економска унија. Редослед етапа не мора бити овакав, али досадашње искуство указује да се прво креће са отклањањем баријера у трговини са робама и услугама при чему се задржавају царине у трговини са земљама нечланицама. Царинска унија, као друга-виша етапа, наслања се на претходну, јер подразумева хармонизовање националних царина према трећим земљама у виду заједничке царине. Овако либерализовано кретање производа и фактора производње у оквиру уније води ка формирању заједничког тржишта. На крају, хармонизација осталих елемената националне економске политике представља економску унију. Као крајњи циљ, земље се могу одредити за економску интеграцију са јаким политичким елементом у виду наднационалне власти. (лит. Гајинов Дејана, 1997.)

Поред овог облика постоји и посебан вид ограничене, односно лимитиране интеграције, која је погодна за мале и мање развијене земље. Она се своди на уклањање увозних царина, уз самостално вођење националне економске политике. (лит. Јовановић-Гавриловић, П., 1977.)

До стварања интеграције долази најчешће после високог нивоа међусобне трговине, сличности у висини привредне развијености и нивоу индустријализације, сличних спољних политика, као и могућности за међусобна компензациона плаћања земаља унутар интеграције.

Код анализе значаја и економских ефеката једне интеграције морају се узети у обзир, како позитивни, тако и негативни, ефекти на земљу учесницу интеграције, треће земље, као и укупне ефекте на светску привреду. Према Јасов Vineu¹ навешћемо позитивне и негативне ефекте интеграције и њен утицај на општи ниво благостања. До позитивних ефеката долази онда када су ресурси земаља чланица интеграције утицали на развој активности у којима земље имају компаративне предности у односу на друге земље. То даље утиче на ефикасност употребе расположивих ресурса и нижу цену производа за потрошаче у интегрисаним земљама. На тај начин су домаћи произвођачи принуђени да снижавају трошкове своје производње, јер у противном ће бити замењени увозним производом из земаља чланица интеграције са нижим трошковима производње. Негативни ефекти се огледају у случајевима када су произвођачи са нижим трошковима

---

¹ Преузето из: Гајинов Дејана, 1997., стр. 22.

производње, изван интеграције, замењени произвођачима са вишим трошковима производње, али из оквира интеграције. У наведеним случајевима економски ефекти се огледају у томе колико су приходи од интеграције велики да би могли покрити негативне ефекте интеграције.

И поред постојања интереса свих страна, врло често се дешава да интеграциони процеси, односно регионалне интеграције не остваре очекиване ефекте. У том случају је реч о неуспеху једне такве интеграције.

Разлози неуспеха су различити, али су најчешће у баријерама или проблемима који су онемогућавали успешну сарадњу и интеграционе напоре тих земаља. Све те препреке интеграционим процесима можемо сврстати у: природне, економске и политичке.

Природне баријере интеграција могу бити услед географских или развојних карактеристика земаља. Ове баријере су ван контроле утицаја земаља учесница интеграционог процеса. Као примери ових баријера су трошкови транспорта који настају услед географске удаљености земаља учесница. Наравно, развојем саобраћаја транспортне баријере губе на значају. Што су природне баријере ниже то су земље више изложене утицају конкуренције од стране развијених привреда суседних земаља. У том случају врло често се дешава да привреде тих земаља зауставе процес либерализације своје привреде и уведу нова ограничења која су замена за недостатке природне баријере.

Врло често се дешава да поједине земље имају историјски традиционалну сарадњу, што у неким случајевима датира још од времена колонијалне зависности тих земаља. Сада, и поред „потпуне слободе“ тих земаља, постоји нека доза трговинске и политичке зависности, што се манифестује у увозу производа по ценама већим од конкурентских, кроз везану помоћ и кредите, разне облике међудржавне трговине или нецаринске баријере.

Политичке баријере се огледају у покушају земаља да дефинишу национални идентитет. Такво тражење идентитета у неком временском периоду може представљати препреку интеграционим процесима. То се огледа у ограничавању протока добара, фактора производње и идеја, а све ради заштите националног идентитета. Често се дешава да суседне земље постају конкуренти и непремостива препрека за интеграционе процесе. Различити економски приступи и у оквиру саме интеграције могу бити препрека за постизање договора о многим питањима, понекада и за даље функционисање постојеће интеграције. Оваквих примера има доста у свету, почев од Африке и Латинске Америке, до земаља бивше СФРЈ.

Економске баријере имају пресудан значај за настанак, опстанак и функционисање интеграције. Најчешћи економски проблем интеграције је

постојање разлике нивоа прихода и степена индустријализације. Такве разлике ће стварати проблеме и услове за поларизацију у корист развијенијих земаља чланица. Позната је чињеница да се капитал и радна снага концентришу у развијенијим земљама. Што је земља мање развијена то су и њене шансе за уравнотежен спољнотрговински биланс у оквиру интеграције, мање. У пракси се дешава да су тржишта мање развијених земаља снабдевана индустријским производима развијених земаља, а сировине из неразвијених земаља се извозе управо у те развијене земље. Увоз индустријских производа из развијених земаља најчешће се покрива извозом пољопривредних производа из неразвијених земаља. Треба имати у виду и то, да трговински дефицит аутоматски не значи да је неразвијенија земља у лошијем положају унутар интеграције. Њој је најчешће само у мањој мери боље него развијеној земљи у оквиру те интеграције. (лит. Гајинов Дејана, 1997.)

3. Транзиција у неким источноевропским земљама и Републици Србији

Заједнички циљ процеса транзиције у свим источноевропским земљама јесте улазак у ЕУ. Да би једна земља постала пуноправни члан ЕУ мора да изврши бројне промене које се пре свега огледају у стварању стабилног правног, економског и социјалног система, као и промену доскорашње улоге државе. У предтранзицијском периоду социјалистичких земаља држава је имала кључну улогу у економском животу, а посебно кроз политику расподеле одлучујуће је утицала на привредни развитак.

Показало се да су транзиција, приватизација и отварање националне економије у источноевропским земљама били добри предуслови за криминал, корупцију и нереалну продају националног богатства. Брзина пада БДП и повећање незапослености у директној су вези са неправилностима и криминалом из деведесетих година прошлог столећа. Што је био већи институционализован криминал то је било веће заостајање и рецесија у привреди. То је посебно дошло до изражаја у земљама бившег СССР и СФРЈ, са изузетком Словеније. Рецесија је била толико велика да Република Србија ни после 17 година није достигла ниво предтранзицијског БДП, већ је тренутно на нивоу од 65% БДП из 1990. године. За разлику од Републике Србије, Хрватска је 2005. године достигла предтранзицијски ниво БДП. Словенија¹ је успешно спровела процес транзиције и сада је значајно премашила предтранзицијски ниво развијености. (Стевановић, Ђоровић, Милановић, 2007.)

---

¹ Земље које су се 2004. године прикључиле ЕУ, нешто су брже успеле да достигну предтранзицијски ниво развијености.

Опоравак привреда после великих рецесија и њихово враћање на уобичајене и стабилне токове раста захтева време и свеж капитал. Са развојног аспекта у наредним периоду, може се говорити о изгубљеним десетинама година. Током процеса транзиције створено је велико неповерење, посебно иностраних кредитора, који су у овом моменту изузетно важни за даљи ток привредног развоја¹.

Привреду Републике Србије у периоду 1980-2000. године карактерише низак ниво инвестиција (на нивоу амортизације), технолошко заостајање и пад, а касније стагнација привредног раста. Ратни догађаји, распад СФРЈ, санкције и процес транзиције покидали су привредне везе са иностранством и републикама бивше Југославије. У тако неповољном окружењу било је тешко пронаћи нова тржишта, зауставити драстичан пад БДП и обезбедити позитивну стопу привредног раста.

Распад СФРЈ и СССР изазвао је велике економске поремећаје јер су тадашња привредна структура и системски односи стварани претходних педесет година. То се одразило и на Републику Србију, због међусобне повезаности предузећа из бивше СФРЈ у процесу репродукције. Поремећаји су већи код земаља које су у структури БДП привреде имале преко 40% учешћа индустрије. Преусмеравање на нова тржишта, углавном развијених земаља, значило је излагање новим правилима, другим вредностима и снажној конкуренцији.

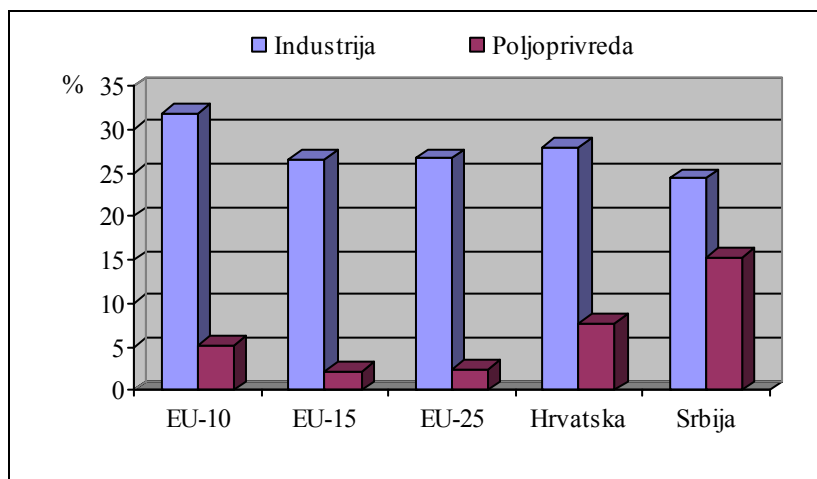
Код ЕУ-15, у структури БДП, пољопривреда, шумарство и рибарство учествују су са 3,2%, док у укупној запослености са 4,1%, индустрија са 25% и терцијални сектор са 70,9%. Код ЕУ-10² наглашенији је примарни сектор у коме је запослено 12,4%, индустрији 31,9% и у терцијалном сектору 55,6%. Република Србија је по секторској структури ближа групи ЕУ-10 али је већа разлика (на штету Србије) у учешћу индустрије са високим технологијама, што знатно утиче на ниво продуктивности и конкурентности привреде Србије. (лит. Стевановић, Ђоровић, 2007.)

---

¹ До 2000. године, неповерење иностраних инвеститора било је посебно изражено у Републици Србији.

² Овде се мисли на 10 земаља примљених у ЕУ 2004. године.

Графикон 1. Учешће индустрије и пољопривреде у структури БДП
Graph 1. Share of industry and agriculture in GDP structure

Извор: World Development Indicators - DB (WB, 2005), и обрачун аутора

Секторска структура БДП земаља нових чланица ЕУ указује да су оне смањиле удео секундарног сектора од 40% на око 30%, а удео пољопривреде на око 5%, што је карактеристика привредне структуре развијених земаља ЕУ.

Табела 1. Стопе раста БДП, запослености и продуктивности у Републици Србији од 2001-2005. године (%)

Table 1. GDP growth rate, employment and productivity in Republic of Serbia for the period 2001-2005 (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2001-2005
БДП	4,8	4,2	2,5	8,4	6,2	5,2
Цене на мало	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	18,4
Број запослених	0,2	-1,7	-1,2	0,5	0,9	-0,3
Нето зараде	16,5	29,9	13,6	10,1	6,4	15,0
Продуктивност рада	4,6	6,0	3,7	7,9	5,3	5,5

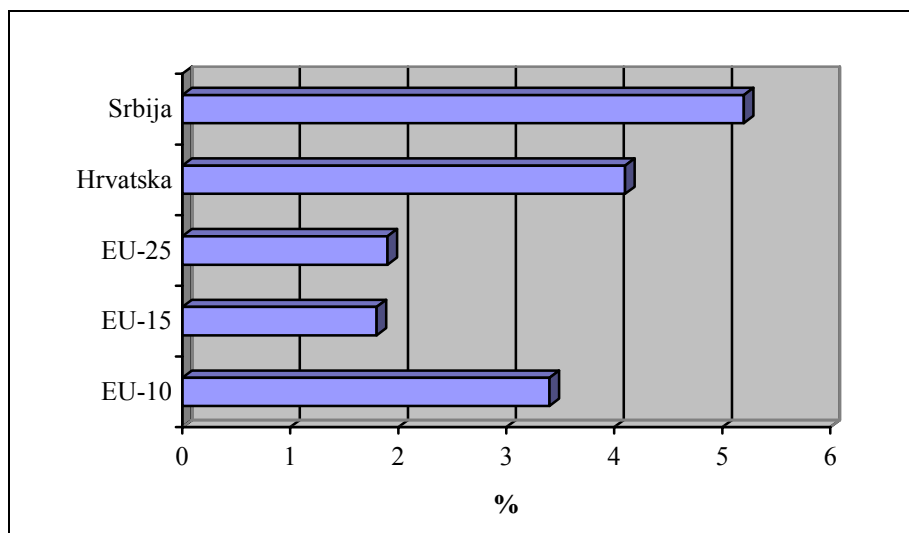
Извор: Лит. 7., стр. 7.

У Републици Србији је у периоду 2001-2005. године остварен раст БДП по просечној годишњој стопи од 5,2%, с тим да је у 2004. години остварена највиша стопа раста БДП од 8,4%. У структури БДП удео услуга повећан је за 7,7% и износи 43,8%, док је удео индустрије значајно опао (-5,9%) и на нивоу

је од 24,4%. Смањено је учешће и прерађивачких индустрија за 5,1% и износи 18,7%, што је последица реструктурирања и својинске трансформације индустријских предузећа. Пољопривреда, Србије, је задржала своје учешће од 15,3% са малим позитивним осцилација (17,7% 2001. године). (лит. 7, стр. 8.)

После 2000. године ЕУ је била отворена према Републици Србији, што је директно резултирало повећаном помоћи из фондова ЕУ, а индиректно приливом СДИ. Међутим, повећање дефицита у спољнотрговинском билансу упозорава на чињеницу да повећан прилив капитала у последњих неколико година није на најбољи начин алоциран у привреду Републике Србије. Одржавање динамике високе стопе привредног раста подразумева и низ пратећих активности као што су прилагођавање образовног система новим технолошким захтевима производње. То није могуће да се деси само од себе, већ је неопходан активан и правовремени приступ домаћих институција. У сваком случају стопе привредног раста које се у овом тренутку чине недостижним, уз активну и компетентну политику могу бити реалне и одрживе у дужем периоду. Једино се на тај начин трајно решавају створене спољашње и унутрашње обавезе Републике Србије. Јасно је да се овде не говори о оптимистичким очекивањима, већ да се изучи сваки делић привредне структуре који би био у функцији одржавања достигнутог привредног раста.

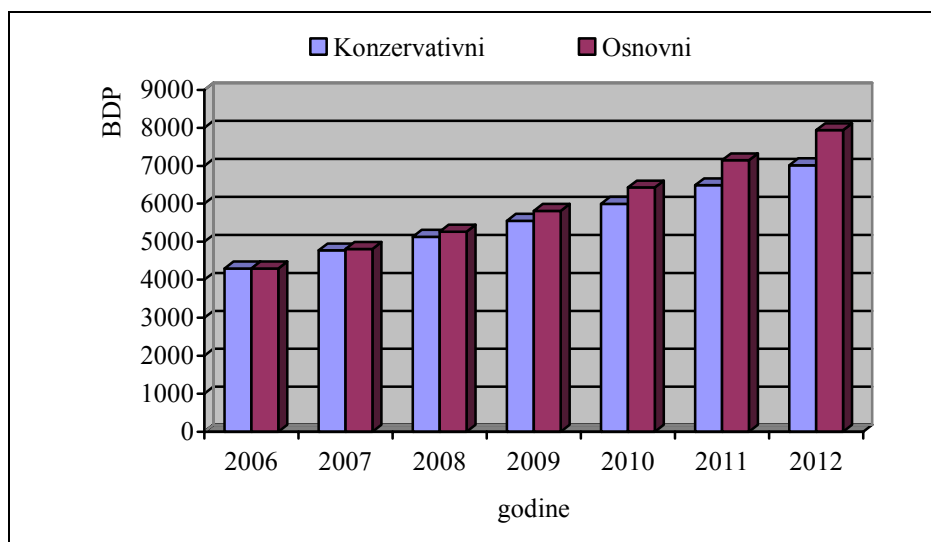
Графикон 2. Стопе раста БДП у периоду 2000-2004. године
Graph 2. GDP growth rate for the period 2000-2004

Извор: World Development Indicators - DB (WB, 2005), и обрачун аутора

Висок раст БДП остварен је захваљујући константном расту сектора услуга (просечна годишња стопа раста 7%) и то расту трговине (15%), саобраћаја и веза (13,2%) и финансијском посредовању (7,7%). У поређењу са земљама ЕУ привреда Републике Србије бележи релативно високо учешће пољопривреде (15,3%). У привредној структури земаља ЕУ доминира сектор услуга, а пре свега финансијских и пословних услуга, који је у Републици Србији још увек недовољно развијен.

Графикон 3. Пројекција БДП у Србији у периоду 2006-2012. године
Graph 3. GDP growth projection in Serbia for the period 2006-2012

Извор: Лит. 7., стр. 40.

Стратегија привредног развоја Републике Србије до 2012. године предвиђа два сценарија¹ привредног раста. Када би се претпоставио наставак динамике привредног раста од 5,0%, што је у случају Републике Србије реалнији сценарио, процес приближавања БДП по становнику са ЕУ трајао би доста дуго (до 50 година). Тај песимистички сценарио полази од стопе раста ЕУ-25

¹ Према пројекцијама WB и IMF остварива стопа раста просечног годишњег реалног раста БДП у периоду 2006-2012. године требало би да износи око 5%, што је у Националној стратегији прихваћено као конзервативни сценарио. Поред овог конзервативног сценарија од 5%, урађен и основни сценарио до 2012. године са просечном годишњом стопом реалног раста БДП од 7%.

од 2,1%. Међутим, треба имати у виду да је привреда развијених земаља ЕУ последњих десетак година у рецесији, и да треба очекивати динамизирање стопе привредног раста у наредном периоду. Поред тога, слабије развијене земље чланице ЕУ планирају смањење разлике у нивоу развијености са осталим земљама ЕУ. У наредном периоду се очекује да ће доћи до повећања просечне стопе раста у ЕУ. То опет значи, мање оптимизма када је у питању приближавање Републике Србије нивоу БДП земаља ЕУ. И ако је остварила задовољавајућу динамику раста БДП у односу на ЕУ, Република Србија има, још увек, високу јавну потрошњу у структури БДП, спољнотрговински дефицит и изузетно високу стопу незапослености.

Претходно указује да Република Србија треба да се определи за стопу раста од 7%, јер би се тако брже смањиле разлике нивоа БДП у ЕУ и Републици Србији. Овоме у прилог иду и учињени инфраструктурни захвати као и вишеструки ефекти ових активности на остале привредне гране. Препреку овом опредељењу представља висина иностраног дуга. Управо, она се може смањити пуноправним чланством Републике Србије у ЕУ.

Ови сценарији су разрађивани пре финансијске кризе која је захватила светску привреду 2008. године. Криза светске привреде ће се у наредним годинама одразити на стопу привредног раста у Републици Србији. Тако према најновијим пројекцијама Владе Републике Србије, у току 2009. године може се очекивати стопа раста БДП од највише 4-5%. Поред тога, финансијска криза ће се вероватно одразити и на динамику прилива СДИ у Републику Србију, као и на брзину и обим приватизације јавних предузећа. Без СДИ и што скоријег окончања процеса приватизације у Републици Србији, не може се очекивати смањење незапослености и повећања степена коришћења капацитета као основних предуслова високе стопе привредног раста.

Подстицање страних улагања и привлачење СДИ има за циљ повећање извоза међународно конкурентних индустрија, реши проблем неискоришћених капацитета у које годинама није улагано, отворе нова радна места и тако смањи трговински дефицит.

Окончање процеса транзиције у Републици Србији треба да се заврши пуноправним чланством у ЕУ. У том периоду, Република Србија треба да пређе највећи део пута у прилагођавању захтевима ЕУ. Искоришћавањем СДИ за развој домаћих предузећа орјентисаних извозу и растом међународне трговине Република Србија ће имати лакши приступ знању, технологији и капиталу неопходном за будући привредни развој. Република Србија свој пут у ЕУ види као пут ка модерном друштву стабилне демократије и развијене економије. Јачање односа са ЕУ помоћи ће даљој стабилизацији земље тако што ће нудити јасну и недвосмислену перспективу убрзаног привредног развоја и раста животног стандарда становништва.

4. Закључак

Без обзира на позитивне и негативне последице данашњих глобалних и регионалних економских интеграција, све земље су укључене у тај процес, јер је немогуће обезбедити високе стопе привредног раста затварањем националних граница. Напротив, потребна је либерализација, као основни предуслов бржег економског развоја.

С обзиром да је приоритетни циљ спољне политике Републике Србије чланство у ЕУ, да је ЕУ главно извозно тржиште, као и да привреда у погледу извозне структуре заостаје за привредама земаља нових чланица ЕУ, то је неопходно што пре обезбедити минималан ниво подударности са интерном увозном тражњом ЕУ. То захтева промену привредне структуре у току припрема Републике Србије за пуноправно чланство у ЕУ. У досадашњој извозној структури Републике Србије су традиционалне групе производа, које карактерише потпуно одсуство специјализације и ниска конкурентска позиција на тржишту.

Република Србија у наредном периоду мора да се што више приближи критеријумима ЕУ, пре свега да обезбеди макроекономску стабилност, повећа продуктивност и конкурентност привреде, запосленост и животни стандард становништва. То ће се много лакше и брже остварити са стопом раста БДП од 7% годишње.

Република Србија у наредном периоду треба да ради и на поправљању угледа у свету, јер он директно утиче на обим и динамику прилива СДИ, као и на услове добијања иностраних кредита.

Литература

1. Билас, Влатка (2005): Конвергенција транзицијских земаља према Еуропској унији, Економски преглед, бр. 3-4, Загреб, стр. 221-238.
2. Гајинов, Дејана (1997): Процеси економске интеграције на Америчком континенту, Научна књига, Београд.
3. Navlik, P. (1996.): Stabilization and Prospects for Sustainable Growth in the Transition Economies, Economics of Transition: Structural Adjustments and Growth Prospects in Eastern Europe. Cheltenham, p. 25-48.
4. Јовановић-Гавриловић, П. (1977): Положај мале земље у светској привреди, Савремена администрација, Београд.
5. Көниг, М., Кушић, С. (2004): Земље Источне еуропе на путу у Еуропску унију-од транзиције до интеграције, Економски преглед, бр. 1-2, Загреб, стр. 132-156.

6. Милосављевић, М. (2002) Процес глобализације светске привреде, Институт економских наука, Београд.
7. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, Влада Републике Србије, Београд, 2005.
<http://www.srbija.sr.gov.yu/>
8. Стевановић, С. (2005): Нека питања транзиције привреде Србије и Црне Горе у процесу придруживања ЕУ, Тематски зборник радова са међународног симпозијума агроекономиста, "Пољопривреда и рурални развој у европским интеграцијама", Пољопривредни факултет-Институт за агрономију, "Младост-биро", Београд, стр. 145-151.
9. Стевановић, С., Ђоровић, М. (2007): Земље у транзицији на путу интеграције у ЕУ-поглавље у монографији „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја“, Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет-Институт за агрономију, Београд, стр. 9-16.
10. Stevanović, S., Đorović, M., Milanović, M. (2007): Controversies of the Transition in Serbia and the Countries of East Europe, Thematic Proceedings „Development of Agriculture and Rural Areas, in Central and Eastern Europe“, European Association of Agricultural Economists; Serbian Association of Agricultural Economists, Novi Sad, p. 169-176.
11. World Development Report, the World Bank, 2005.

Примљено: 27.08.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 330.342.23(497.11):332.122EU

**INTEGRATIONAL PROCESSES AND
TRANSITION IN REPUBLIC OF SERBIA**

S. Stevanović¹, Ph.D., M. Đorović¹, Ph.D., M. Milanović², Ph.D.

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade, Republic of Serbia

² Megatrend University, Belgrade, Republic of Serbia

Summary

Main precondition for a country to achieve economic growth is to be included in integration processes. It is no longer question is it or is it not necessary to have global/regional connections, but how to make existing relations more efficient, fair and useful for all participants.

EU is an example how, in relatively short period, good environment for economic growth and increase of democratic standards in new country members can be created. Outspreading of EU tension between developed West and undeveloped East Europe are diminished. EU gives good example for others in different areas.

Serbian economy during 1990's was characterised by low investment, technical-technological lag and stagnation of growth. Today's GDP of Republic of Serbia is 65% of GDP from 1990. However, new EU members have already compensation transitional falls and readjust their structure of economy to EU demands.

Decreasing and stagnation of GDP in Republic of Serbia on the beginning of transitional process were stopped after 2000 and returned to stable and dynamic trends of growth. However, Republic of Serbia needs to perform significant changes in economic structure and to maintain on long term high growth rate, reduce inflation and unemployment. That will contribute to further growth of GDP per capita and bring Serbia closer to level of development of other EU countries.

Key words: integrations, transition, economic growth, economic structure.

Author's Address:

Dr Simo Stevanović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6, Beograd-Zemun
Republika Srbija
E-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs

**ORGANIC PRODUCTION IN FUNCTION OF
ENVIRONMENT PROTECTION IN SERBIA
– CONDITION AND REGULATIONS–**

B. Katic¹, D. Cvijanovic¹, Claudiu Cicea²

Abstract. Organic agriculture is based on application of assigned methods of organic production. It gains more significance, because it brings a man closer to nature, from which he parted, it represents almost full harmony with environment preservation demands, and finally, it enables the population to feed on the products based on the natural processes, using organic and mineral materials. Products based on organic production are increasingly sought, especially in highly developed states. Their placement is certain, because the demand highly surpasses the supply. For that reason they get better prices than the conventional production goods.

Republic of Serbia has very good conditions for founding this kind of production. The environment is preserved, especially in mountainous areas, which take 71,5% of Central part of the Republic (51,7% of whole Republic). Artificial fertilizers are much less used in these areas, as is agro-mechanization, which pollutes the environment. Most of these areas have high quality water, clean air and are far from the roads and other sources of environment pollution.

Organic production is processing by very high criteria, regulated by special decrees. Same goes for the environment preservation decrees. These decrees exist in Serbia as well, and are well coordinated with European Union legislation.

This paperwork reviews the state of environment, organic production and regulatory rules in these two parts of Republic of Serbia.

Key words: environment, organic production, mountainous areas, rural development.

---

¹ Branko Katic, M.A., Drago Cvijanovic, Ph.D., Institute of agricultural economics, Belgrade, Volgina 15; www.iep.bg.ac.yu ; e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu

² Claudiu Cicea, Ph.D., Academy of Economic Studies, Faculty of Management, Piata Romana 6, Sala 1502, Sector 1, Bucharest, Romania; www.ase.ro; e-mail: claudiu.cicea@man.ase.ro

Environment in Serbia

Basic about regulatory rules

The environment protection legislature in Republic of Serbia has been significantly adjusted to similar legislature in EU. During 2004, several laws in this field have been brought, which on consummate and current conditions adjusted manner – regulate this very significant problem. Naturally, there is also upcoming regulatory precisions in specific parts (water, air, soil,..), as well as creation of appropriate programs on particularly levels, sublegal acts legislature, and their efficient implementation is also upcoming. Nowhere, like when is environment protection at stake, the maxim “Work local – think global” is not more used. Therefore, each human activity is connected to life environment, mostly spoil it, but also sometimes improves it. Environment Protection Law³ represents the basic regulation in this field. It replaced the former Law, except those air, natural wealth and noise protection determinations. In domain of this kind of protection, the former Law⁴ determinations have exerted. The sentences in this Law have been adjusted to similar regulations in EU, as well as with international conventions in this area. Its orientation is that population in Serbia live and progress in healthy environment, which is one of the basic human rights, besides the balance of economy development and environment relation. It considers and also obligates, that environment protection aspect is involved in every development policy, either it is about economy sector, or individual activity. In the following way, the prevention and precaution principles are actualized, as one of more principles the Law is based on. Also are significant the principles “pollutant pays” and “user pays”, because they implies compensation for environment pollution, from which the activities for its improvement is financed, or in other words, who uses natural sources – pays the real price. It is well known that the system of environment protection is very complex, while requires measures and activities, which by will: manage by environment in a sustainable manner; preservation of natural balance, variety and quality of natural values and keep conditions for living creatures survival; decrease the environment pollution; do the sanitation of all forms of environment pollutions; permanent control accomplishment of environment state and carry out regulations and measurements, which by it is protected in a sustainable way (1).

By Law clauses, all subjects are obliged to protect and improve the environment, starting from State level, till individuals. Of course the way of control and analysis of trans-boundary influences on environment has been regulated. The obligation is to get important documents of national significance, with function to protect the environment. National program of environment protection has special role, because it represents long-lasting document (at least for 10 years), and organizes planning of environment protection and that protection management. The program is realized by action and sanitation plans. Beside the basic law of environment protec-

tion, at the same time, three more significant laws for this “social concern”⁵ have been brought, as well as numerous sub-legal acts, among which we point out to four decrees⁶, which directly influence on environment preservation. The preservation and improvement of environment, and especially healing of its specific elements, require significant financial resources. They are provided also out of incomes charged from pollutants, or users.

Characteristics of environment state

Serbian environment state is different by specific parts of territory. Its state is more favourable in non-populated than in populated areas, than in rural areas toward urban, and further more, more favourable in areas without big environment pollutants (energetic and bigger industrial objects – refineries, melting-houses and similar), than in areas where those pollutants are present, etc.

In the same way, the state of some environment elements: soil, water potentials, air, biodiversity, is different. The influence of various natural and antropogenic factors on them is also different. On soil quality, in large extension, influences the erosion degree of specific area, and especially human activities on the land. On air quality mostly influence local pollutants, also is present the pollution influence of straiter and wider environment, spread by air streaming. The same is with surface waters. Appropriate measurements, analysis and other activities give indicators which show environment state in specific period for specific parts of the territory, or total republic territory. Appropriate state body is obliged also for reporting to Republic of Serbia's Assembly¹ about environment state in the republic. These reports are very comprehensive. They are based on numerous measurements, information from terrain and many other resources, international documents and reports, as well as on domestic regulatory rules. The Report of Environment Protection Agency, delivered to National Assembly of RS for 2003. and 2004², among others, points out to:

1) 87% of controlled soil fulfills wanted conditions (without dangerous and harmful substances), while 13% contains dangerous and harmful substances in different degrees, which could be treat as soil “with increased risk or potentially dangerous for high-valuable food production”. The production on these soils should be based

---

¹ Agency for environment protection of Republic of Serbia

² Report about environment state in Republic of Serbia for 2003. and 2004, Belgrade, 2005, got from Agency for Environment Protection, on CD, in the beginning of 2007.

---

in a way to decrease the risks. In one of the reports¹ writes that there are individual cases of soil pollution, as consequence of low pesticide usage, but at least for now, in Serbia's environment, do not exist any seriously pollution caused by agriculture. Taking mentioned into consideration, the general evaluation is that ecological state of soil for realization of qualitative agricultural production in Serbia is very good. It is especially referred to mountainous areas, which implicates major part of the Republic, and are convenient for production of high-valuable agricultural and food product, especially for starting the organic production, important for healthy environment preservation,

2) Serious air pollutants are also present in Serbia; on air state affect trans-boundary influences, too. Among them, the most important are thermal power stations (Obrenovac, Kostolac), refineries (especially in Pančevo), and melting-houses (installations in Bor). Those and some other installations too, as well as car-traffic, let out into air significant dose of harmful substances and pollute it. It affects very unfavourable on all living creatures health, but also leads to glass-house effects increment,

3) The ecological state of waters differs with surface and underground waters. The water regime also affects on it, or in other words, hydrological situation in specific year, so for example, the state was more favourable in 2004. (beside increased economic activity) than in 2003, which was very arid. In bigger rivers, water quality indicators in 2003. and 2004. have showed lower water category than required. The most advantageous situation was with the river Drina. The significance of underground waters is remarkable². Their quality is uneven, too. There are some with high quality, and some whose utilization requires previous processing. Generally reviewed, the evaluation is that situation with underground waters is not satisfying. Water, as environment element, can be restrictive factor for high-quality agricultural production. Situation is naturally more favourable in mountainous regions. For that kind of production, the area of whole Western Serbia is suitable, especially areas in Zlatibor district (4).

4) Serbia ranks among European countries with the greatest floristic diversity and flora consistency per surface unit. Serbian flora consists of 3662 taxons - rank of species and subspecies, grouped in 141 families and 766 rows. The wealth of flora is specially developed in the high-mountainous areas of Serbia. Unfortunately, some of the species (about 600 vegetative and 270 animal) fall into jeopardized

---

¹„Review of environment state in Serbia, 2002.“, prepared by Committee for environment policy of EU, on Serbian language published by Ministry for natural wealth and environment protection, 2003.

² According to the Report, these waters suborn around 90% of water needs for households and industries in Serbia, and in Vojvodina it is „strictly aspect of water supply“.

category, mostly with woodland ecosystems. The measurements in our legislative regulatory rules are undertaken, with a view to preserve jeopardized species biodiversity, as well as international regulations (conventions) about biodiversity preservation, regulated according to international rules (5). But there is opinion that protection measurements in Serbia are not enough. In jeopardized species/kinds appertain some domestic animals, which unfavorably reflect on agricultural production potentials, especially organic production, as increased form of future production. Some of them have disappeared irreversibly¹. During last few years, the Government of Republic of Serbia has stimulated by financial support, genetic subsistence of domestic animal species¹⁴. Similar financial support was given for preservation and sustainable usage of vegetative genetic resources for food and agriculture²;

5) Low values of natural radio nuclides activities in environment, as well as artificial radio nuclides – mainly appeared after Chernobyl pollution (1986), have been determined by measurements,

6) In Serbia big problem represents still insufficiently solved problem of communal, but also dangerous (especially medical waste) storage. It is common characteristic as for urban, as well as for rural settlement. No less is problem which results from unsatisfying water waste solution. Sewage systems and systems for those waters refinement are low developed. In waste domain, as well as in other activity forms which unfavourably influence on environment, sometimes are necessary repressive measurements, represented in existing regulatory rules. Continuous education on all levels of schooling, ages and organization is considered.

Organic production in Serbia

Basic data about regulatory rules

Organic production more and more gets on its significance. In developed countries, in Europe especially, agricultural surfaces on which organic production is done, again and again is getting widen.

While organic production is developed in specific and permanently controlled conditions, its base requires special engagement of agricultural producers, significant financial resources, but also means the production decrement from parcels meant

---

¹ Two sorts of pork (shishka and shumadinka), Kolubara's beef sort, some sorts of sheep and poultry (according to the Report).

² Regulated by Regulation of program determination of allocation/ utilization of instigated assets for preservation and sustainable plant genetic resources for food and agricultural utilization, for the year 2006. ("Official Gazette of RS", Nr. 23/2006.)

for organic production, in transitional period or conversion period, which lasts at least two years. The assets are necessary for financing the organizations, authorized for this production examination condition, production control, getting appropriate certificates, which guarantee that the product is made using regulated methods of organic production, and can be marked by specific regulated mark.

Legal and sublegal regulatory rules of organic production for FRY had been brought in 2000 (The Law)¹, and in 2002. (sublegal regulations – eight rulebooks), which unfortunately did not take part in practice. During 2006 in Serbia was brought special Law of organic production and organic products², modernized and adjusted to EU regulations. The attempt to remove some imperfections in previous Law has been done.

This Law specifically point out to sources for development support and organic production improvement. Right to use those sources has registered agricultural households, but the Government closely regulates conditions and allocation of source usage. For the first time, in 2006, the instigated assets have been directed from the budget³ to development and promotion of organic production, according to rural improvement resources.

If we observe goals which should be achieved by Law application, we could conclude that each of them were in direct or indirect relation to principles and protection strategy of environment.

The Law arranges all significant problems important for organic production: the production of agricultural and other products by organic production methods, their processing, storage, transport, marking, declaration, circulation, organic products' certificates and re-certificates issuance, etc.

Organic production is based on natural processes, organic and mineral substances are used in that production, and reproductive material, as: seeds, planting material, eggs, progeny, semen for animal insemination (except precisely mentioned exceptions), is also produced by organic production methods. In this production, the need of synthetic-chemical origin means has been involved, and genetic modified organisms and their derivatives, too. The exclusion of artificial fertilizers and protective chemical means in this production significantly protects the environment, especially agricultural soil. It also implies precisely register of organic products producers.

---

¹ The Law of organic agriculture (“Official note of FRY“, Nr. 28/2000).

²“Official Gazette of RS”, Nr. 62/06.

³ Decree of allocation and instigated assets usage for rural improvement in 2006, “Official Gazette of RS”, Nr. 11/2006.

For this register management in charge is authorized Ministry for agriculture.

Basic conditions for starting the organic production are: space isolation of land parcels, cattle farms and processing capacities from pollution sources; unpolluted soil, in which, the content of harmful substances has to be below maximum permitted; valid quality water for irrigation and minimum air pollution of area on which organic production is based on.

In organic production, i.e. organic production method falls under collected quantities of uncultivated flora and wild fauna from natural habitat. We have to take into account that this matter is regulated by environment protection regulations. Never the less, by Law are postulated following conditions: habitats should not be treat by non-allowed means at least 3 years before collection, how natural environment stability and vegetative/animal survival in the collection zone should not be disturbed.

Organic production (vegetative and livestock) methods regulates the Minister authorized for agriculture.

Organic products are specially packed (natural material packaging) and special storehouse (in particular rooms). Organic product must be followed by receipt (certificate, re-certificate – issued by authorized organization for 1 year term), marked with “Organic product” and declared in a proper way.

For imported organic product also is procedure of authorized organization declaration, to get re-certificate for such product along with needed documentation. For imported organic product marking and declaration, there are the same rules as for domestic organic products.

In regulations control of organic production there are high authorization of organic production inspectors: the control of every aspect significant for organic production's regulations observation; the prohibition of these products production, until all negligence were cleared away; contemporary work prohibition for authorized organization; bringing criminal and other charges, etc. Specific authorities are given to market inspector too: to control marks usage for marking organic and conversion period products, to prohibit the circulation and export of marked products, if do not fulfills organic production conditions etc. Putting in force the Law also requires some sublegal regulations (rulebooks), brought by authorized agricultural Minister. In our country, only two¹², (out of ten) such regulations have been brought.

---

¹²Rulebook of packaging, storage and transport of organic products (“Official Gazette of RS”, No. 96/2006.) and Rulebook about conditions that should be fulfilled by legal estate who issues the certificate, i.e. re-certificate for organic products (“Official Gazette of RS”, No. 81/2006.)

Organic production state evaluation in Serbia

Present state in organic production field in Serbia could be described as chaotic. As we could conclude, getting sublegal regulations overdue. There is no appropriate evidence of authorized organizations for this production certification. The information from Ministry of Agriculture and Serbian Chamber of Economy show that foreign organizations are involved in those activities and issue certificates to some producers. There is also no precisely information about number of producers in this field, their associations, surfaces on which organic production is based, organic production size, these products foreign trade. In Serbia almost do not exists organic products market. Some specific evidence about this production, organic products' export and import, by statistics do not exists, and that could be one of the tasks for Statistical Institute of the Republic.

Although exists good conditions for this production starting, there are still substantially limitations. They derives from insufficient institutional organization, than insufficient producers' informing about possibilities and significance of this production, need to invest some assets, which for big number of producers are not capable,.. Many efforts are necessary to approach, in organized way, to foundation, improvement and spreading of this production, which is significant for domestic agricultural production, producers, consumers, but also for environment improvement. Basically, organic production represents the base of sustainable agricultural production.

Conclusions

Republic of Serbia, like as other countries has assertive problems concerning preservation and protection of environment. They ensue out of inadequate organization, still insufficient perception of environment preservation significance, and lack of assets to intensively solve junk, liquid waste problems, than precautions for erosion protection undertake, and other protection precautions significant for environment. Due to mechanization and chemical resources in agricultural production retardation in Serbia, slower industrialization, geographic position and natural characteristics, Serbia still represents satisfactory environment for production of high-valuable agricultural and food products, especially in its mountainous regions. It implies organic production too, as very requested, but perspective one. Unfortunately, state in this field is still static, as in institutional way, as well as in practical organization and acting. There are only initiations, which can, due to unregulations difficulties (certifications, sublegal regulations, appropriate evidences, etc.) to be despondent, which would inflict Serbia's agricultural development, a great loss. There from follows that authorized bodies persistently accomplish their domain

propositions, which is very important not only in economic, but in social and ecological aspect.

References

1. Катић Б., Николић Марија, Цвијановић Д.: Законодавство Србије у функцији заштите животне средине: Рурални развој и заштита животне средине, Власотина – Власинско језеро, 1-3. септембар 2005., Зборник I;
2. Катић Б., Цвијановић Д., Николић Марија: Животна средина и квалитет хране у Србији, Економика бр. 3-4, Ниш, 2006.;
3. Савић Мирјана, Поповић Весна, Катић Б.: Законска регулатива ЕУ за оцену усаглашености производа у погледу управљања безбедношћу и квалитетом хране, Економика Ниш, бр. 5-6/ 2006.;
4. Катић Б., Вуковић П., Цвијановић Д.: Могући правци унапређења квалитета живота људи у руралним подручјима Републике Србије – пример Златиборског округа, у Тематском зборнику Међународног научног скупа „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој“, Института за економику пољопривреде Београд, и др., Београд, 2005.
5. Катић Б., Савић Мирјана, Мијајловић Нада: Регуллатива очувања и унапређења биолошке и генетске разноврсности, Економика пољопривреде ТБ, Београд, 2006. године;
6. Закон о органској производњи и органским производима „Службени гласник РС“, бр. 62/2006;
7. Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2003. и 2004. годину, Агенција за заштиту животне средине, Београд, 2005. (на CD);
8. Приказ стања животне средине у Србији 2000. године, Комитет за политику животне средине УН, издање Министарства за заштиту природних богатстава и животне средине, 2003. године;
9. www.minpolj.sr.gov.yu;
10. www.pks.co.yu;
11. www.siepa.sr.gov.yu

Примљено: 23.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

УДК: 631.147:658.56

ОРГАНСКА ПРОИЗВОДЊА У ФУНКЦИЈИ ЗАСТИТЕ ЗИВОТНЕ СРЕДИНЕ У СРБИЈИ – СТАЊЕ И РЕГУЛАТИВА

Мр Бранко Катић, др Драго Цвијановић, др Claudiu Cicea
Институт за економику пољопривреде, Београд, Србија

Резиме

Органска пољопривреда је базирана на примени одређених метода органске производње. Она добија све више на значају, тиме што приближава човека природи, од које се одрдио, чини такође скоро потпуну хармонију са захтевима о очувању животне средине и на крају, омогућава становништву да се храни производима који су настали природним процесима, користећи органске и минералне материје. Тражња производа који су базирани на органској производњи у сталном је порасту, нарочито у високо развијеним земљама. Њихов пласман је сигуран, зато што је тражња умногоме већа од понуде. Из тог разлога, ови производи имају већу цену од уобичајених производа.

Република Србија има веома добре услове за успостављање овог начина производње. Животна средина је очувана, нарочито у планинским регијама, која заузима 71,5% централног дела Републике Србије (51,7% читаве територије републике). Вештачка ђубрива су много мање коришћена у овим регијама, као и агро-механизација, која загађује околину. Већина ових области имају воду високог квалитета, чист ваздух и удаљени су од ауто путева и других извора загађења животне средине.

Органска производња се спроводи по веома високим критеријумима, регулисана је посебним одлукама. Ова регулатива постоји и у Србији такође и добро је координисана са правном регулативом ЕУ.

Овај рад даје преглед стања животне средине, органске производње и регулативе у ова два дела Републике Србије.

Кључне речи: Животна средина, органска производња, планинско подручје, рурални развој.

Author's Address:

Mr Branko Katić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15, 11000 Beograd
Republika Srbija

ПРОИЗВОДЊА ВИНА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Б. Влаховић¹, Д. Томић², А. Пушкарић³

Резиме. Циљ истраживања овога рада јесте да сагледа основне трендове кретања производње вина у Републици Србији укупно и по окрузима, за временски период од 2001-2006. године. Задатак је, такође, да квантификује настале промене и утврди факторе који су детерминисали испољено кретање производње у нашој земљи. Аутори указују на основне проблеме и дају предлоге неопходних мера које ће утицати на повећање обима производње вина у нас, односно на могуће правце изласка из евидентно постојеће кризе у којој се ова грана у последњим годинама налази. Раст и промена структуре производње представља основу повећања извоза вина.

Кључне речи: вино, производња, окрузи.

1. Увод

Србија има велики потенцијал, одлично поднебље за виноградарство, можда и најбоље на Балкану, даје грожђе са идеалним балансом киселости и шећера. Србија се налази између 42. и 46. степена северне географске ширине, положај који је сврстава међу најповољније зоне за виноградарство.

“Србија се налази у појасу умерено континенталне климе, односно измењено континенталне климе. Неки делови Србије су под благим утицајима медитеранске климе. Добра географска ширина даје довољан збир температура које су одлучујуће за количину шећера које грожђе садржи за производњу врхунских вина. Имамо добар режим светлости, што је уз температуре одлучу-

¹ Проф. др Бранислав Влаховић, Пољопривредни факултет, Трг Доситеја Обрадовића 8, 21000 Нови Сад, e-mail: vlahovic@polj.ns.ac.yu

² Др Данило Томић, потпреседник, Регионална привредна комора Нови Сад, Бул. Михајла Пупина 6, 21000 Нови Сад, e-mail: dtomic@rpkn.s.co.yu

³ Мр Антон Пушкарић, Институт за економику пољопривреде, Волгина 15, 11060 Београд, e-mail: anton1@eunet.rs

јуће за довољну количину екстракта који ће касније прећи у вино. Просек падавина је, такође, задовољавајући за производњу грозђа, са делимично добрим распоредом у току вегетације, а што се може надоместити уз добар систем за заливање (Николић, 2008.). Једна од предности виноградарства у Србији је и широки спектар сорти. Постоји око 50 новостворених домаћих сорти и многе домаће и међународне сорте које се користе у широкој употреби.

2. Извори података и методологија рада

Основни циљ истраживања јесте да се сагледају основна обележја производње вина у Републици Србији за временски период од 2001-2006. године. Истраживање је базирано на расположивим подацима, уз примењени метод “истраживања за столом” (“desk research”). Основни подаци преузети су из Републичког завода за статистику, Београд. Најзначајније појаве презентоване су путем табела, графикона и картограма, а обрађене стандардним математичко-статистичким методама.

3. Резултати истраживања

3.1. Производња вина у Републици Србији

Гајење винове лозе и производња вина имају у нашим крајевима дугу традицију. Тачно време производње вина код нас није познато, али се претпоставља да је историја српског винарства дужа од хиљаду година.

Табела 1. Производња вина у Републици Србији (2001-2006), милиона литара
Table 1 Wine production of the Republic of Serbia (2001-2006), million liter

Сектор производње	Просек (мил. лит.)	CV (%)	Структура (%)	Стопа промена (%)
Пољопривреда	141.7	18,63	72,6	-6,52
Индустрија	53.4	27,54	27,4	-4,73
Укупно	195.1	19,92	100,0	-6,03

Извор: Републички завод за статистику, Београд

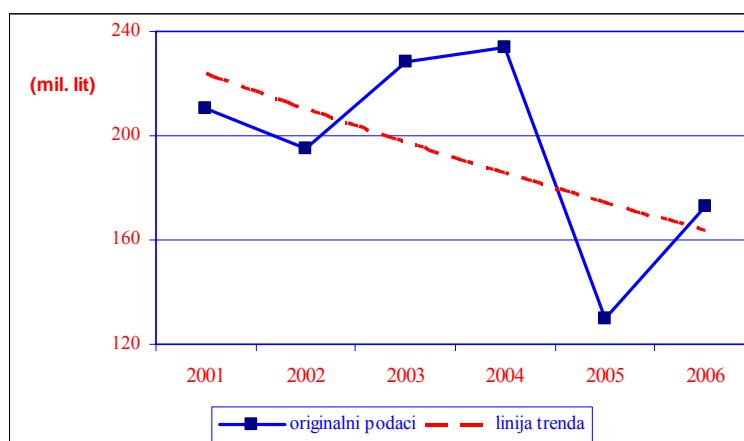
Производња вина у Србији у истраживаном временском периоду на нивоу је од 195 милиона литара са тенденцијом значајног пада по просечној стопи од 6,03% годишње, и уз висока годишња варирања (табела 1). Кретање производње вина може се сагледати на графикону 1. У структури укупне европске производње вина Република Србија налази се на 12 месту, испред Хрватске а иза Бугарске (FAO, 2006.).

На опадање производње вина у Србији деловао је низ комплексних чинилаца: мала и опадајућа производња грозђа, неодговарајућа кредитна политика према произвођачима, присутни диспаритети цена, нефункционалност политике откупних цена, пад тражње на домаћем тржишту, велика конкуренција на међународном тржишту и сл. Произвођачи, наравно за лошу ситуацију критикују и државу јер сматрају да досадашње мере агроекономске политике нису позитивно утицале на винарски сектор у нашој земљи. „За овакав пад у винарској индустрији крива је државна политика, али и лоша ситуација у којој су се нашле домаће винарије“ (Јовић, www.danas.co.yu).

Графикон 1. Кретање производње вина у Републици Србији (2001-2006)

Graph 1 Wine production of the Republic of Serbia (2001-2006)

мил. лит. mil. lit.

Поред наведених основни узроци неповољних трендова у овој области су: брза деаграризација становништва праћена мерама ограничавања процеса укрупњавања поседа породичних газдинстава, неуважавање интереса приватних произвођача грозђа приликом оснивања савремених плантажних винограда, неспособност већине организација друштвеног сектора да, без непосредне подршке државе, организују исплативу производњу грозђа, тешкоће у обезбеђењу финансијских средстава за набавку репродукционог материјала, као и његова повремена несташица у условима економске кризе и међународне блокаде, тржишни поремећаји услед великог смањења куповне моћи становништва и спољних препрека извозу и др. (www.pregled.rs).

Експерти за производњу вина оцењују да технологија наших винарија све више заостаје за светом. Тренутно у укупној производњи вина у Србији врхунска вина учествују са мање од 15%, удео квалитетних вина износи 20%, док највеће учешће, више од 65% имају стона вина. Више се производе бела (64%), него црвена вина (36%) (www.poljoprivreda.info). У свету је тренутно већа тражња за црвеним винима, а у нашој понуди доминирају бела вина. На пример, у укупној структури производње вина у Француској доминирају црвена вина са учешћем од 73%, док бела учествују са 27% (*Ribero-Gajon*, www.ambafrance.srb). Да би се побољшала понуда црвених вина требало би да се развија виноградарство у јужним деловима Републике Србије.

У Србији је прилично тешко одредити колико има површина под виноградима. Седмдесетих година XX века било је око 100 хиљада хектара винограда. Иако катастарски подаци показују да у Србији има око 69 хиљада хектара под виноградима (2005), процене су да се грожђе производи на само око 30 хиљада хектара. Влада је донела уредбу да се попишу површине под виноградима да би се утврдило право стање. Европска унија на томе изузетно инсистира Када Србија уђе у ЕУ биће јој утврђене квоте на бази стварног стања. „Зато је важно да се донесу мере подстицаја за проширење површина под виноградима и да се тај период до уласка искористи за заузимање што боље позиције за добијање будуће квоте. То су врло добро урадиле Бугарска и Румунија, сада интензивно на томе ради Хрватска.“ (www.biznisifinansije.net).

Вишегодишња неулагања у винарску индустрију и изолација у последњој деценији XX века утицали су да се у Србији производе све лошија вина, због чега је вина све мање на домаћим трпезама. У производњи грожђа ми се и даље опредељујемо за што веће приносе а не за квалитетне сорте. Закаснили смо да применимо светске клонове у нашим условима, па су у виноградима права реткост врхунске светске сорте као што су *шардоне*, *совињон*, *каберне совинјон*, *црни бургундац*, *мерло* и сличне (www.pks.komora.net).

Виноградарска производња организована је на малим породичним газдинствима и плантажним засадама. Просечна производња грожђа у Републици Србији (2001-2006) износи 375 хиљада тона, и остварује негативну тенденцију кретања по стопи од 5,16% годишње, то је довело до увоза грожђа, 2007 године увезено 12 хиљада тона грожђа из Републике Македоније.

У последње две године Република Србија, кроз кредите на десет година, субвенционише подизање засада, матичњака, крчење старих, запостављених и заражених винограда. 2008 година је, према подацима Министарства пољопривреде, нулта година у виноградарско-винарском сектору, јер је прва година када је више подигнутих (око 500 ха) него искрчених винограда (www.economist.co.yu).

Предвиђа се да ако у наредних седам до десет година Србија успе да обнови неколико десетина хиљада хектара винограда, са настављањем државних стимулација и уз добру развојну политику, можда и досегне свој реални потенцијал у виноградарству (*Радовановић*, 2008). Међутим, високи су трошкови подизања нових засада винограда. Потребно је у просеку од 12-15 хиљада евра по хектару, у зависности од тога какву механизацију и инфраструктуру поседује произвођач. На пример, Министарство пољопривреде Хрватске за подизање једног хектара винограда даје подстицај у износу од 33,5 хиљада куна (око 4.300 евра).

У централном подручју Србије, постоје капацитети за прераду вина од 300 хиљада тона, а Војводини 72 хиљаде тона. Поред тога у Србији постоје и комерцијални подруми који могу да прераде 118 хиљада тона вина и других производа од грозђа (*Гулан*, 2005).

Највећи део производње вина (72,6%) одвија се у тзв. пољопривредном сектору, где се производи за потребе газдинства, уз евентуалну малу комерцијалну продају. Дугу традицију српског винарства у последњих десетак година обновио је изванредан број приватних произвођача који су изградили савремене подруме. Тренутно у Србији има око 200 већих винара, иако само десетак њих има годишњу производњу већу од 20.000 боца.

На индивидуалном сектору, на који отпада преко 70% укупних површина, уочава се да мали број произвођача поседује добар сортимент грозђа. Још увек су у виноградима доминантне неатрактивне и превазиђене сорте попут *пловдине*, *прокупца*, *смедеревке* и др. Оно што посебно забрињава када се ради о сортименту јесте чињеница да се хибриди неконтролисано шире у нашим виноградима (www.pks.komora.net).

„Проблем код малих произвођача је количина вина коју годишње произведу. Те количине нису занемарљиве, али тешко да могу да задовоље апетите нараслог броја поштовалаца вина у Србији. У Србији постоји близу 500 произвођача вина, али свега десетак их се јасно профилисало, како упорношћу тако и квалитетом (*Ђурковић*, www.srpskadijaspora.net). Сматрамо да је перспектива у производњи аутохтоних врста вина високог квалитета. На пример, „*Бермет*“ је једно од наших најпознатијих вина, његова производња процењује се на око 15 хиљада боца. То је врхунско десертно вино за које многи верују да се налазило и на винској карти „*Титаника*“. Ово није, међутим, добило званичну потврду, али зато постоје писани документи да је фирма која је градила „*Титаник*“ купила из Сремских Карловаца управо „*бермет*“ (*Ђурковић*, www.srpskadijaspora.net).

Процењује се да се у Србији производи око 700 врста вина. У Хрватској у којој се нуди више од хиљаду различитих винских етикета више је од 300 ре-

гистрованих произвођача вина са контролисаним пореклом (www.pks.komora.net). Истовремено у Француској има 150 хиљада произвођача вина који га уједно и продају. Неки су независни, док други делују у склопу задружних подрума. Њихова заступљеност је врло различита од регије до регије, они представљају 46% француске виноградарске производње. Посматрано шире, ако се сабере број виноградара, број запослених у 2.500 трговина и више од 800 задруга, добија се бројка од око 200 хиљада људи који живе непосредно од занимања у вези с вином (*Ribero-Gajon*, www.ambafrance.srb).

Знатно мање учешће има индустријска производња вина која се одвија у великим винаријама (27,4%). У посматраном периоду она се смањује (*табела 1*), истовремено домаћа прерада се мења у зависности од остварене производње грозђа. Највећи произвођачи вина у Републици Србији у оквиру индустријске производње су „*Навин*“ Земун, „*Вино Жупа*“ Александровац, „*Рубин*“ Крушевац, „*Винопродукт*“ Чока, „*Вршачки виногради*“ Вршац, „*Крајина вино*“ Неготин и др. Од некадашњих великих индустријских производно-прерађивачких система половина је у стечају, а од друге половине две трећине је приватизовано. Услед транзиционих промена неки индустријски произвођачи грозђа и вина драстично смањују или сасвим обустављају своју производњу („*Ервин*“ Ердевик, „*Ириг*“ Ириг, „*Соколац*“ Нови Бечеј и др.). Приватизацијом напред наведених винарија може се очекивати значајнији помак, јер се доста улаже у развој технологије производње и прераде.

„*Вршачки виногради*“ располажу са 1.700 хектара винове лозе што их чини највећим у Србији. Производе преко десет милиона литара белог вина годишње и са 25% тржишта заузимају прво место у Србији. Занимљиво је да је 1873. године вршачко виногорје (јужно банатски подрејон), са 13 хиљада хектара било највећи комплекс под виноградима у свету, 2.255 виноградара гајило је винову лозу (*Докмановић*, 2006). Тренутни подрумски капацитети износе 34,2 милиона литара и у могућности су да прихвате целокупан род грозђа из Вршачког виногорја. Портфолио Вршачких винограда обухвата, поред стоних, квалитетна и врхунска вина. У квалитетна спадају *Франковка* – квалитетно црвено суво вино, *Италијански ризлинг* – бело суво вино, *Мускат Отонел* – квалитетно бело полуслатко вино и *Pinot Bianco* – суво бело вино. Врхунска вина чине: *Шардоне* – суво бело вино, *Ризлинг рајнски* – суво бело вино и *Касна берба* – полуслатко бело вино, бербе 2004. (www.economy.com). Виногради који су власништво великих винарија, углавном, располажу савременим сортиментом за производњу белих и црвених вина: *ризлинг италијански*, *ризлинг рајнски*, *совињон*, *шардоне*, *бургундац бели*, *каберне совињон*, *бургундац црни*, *мерло*, *гаме* и др.

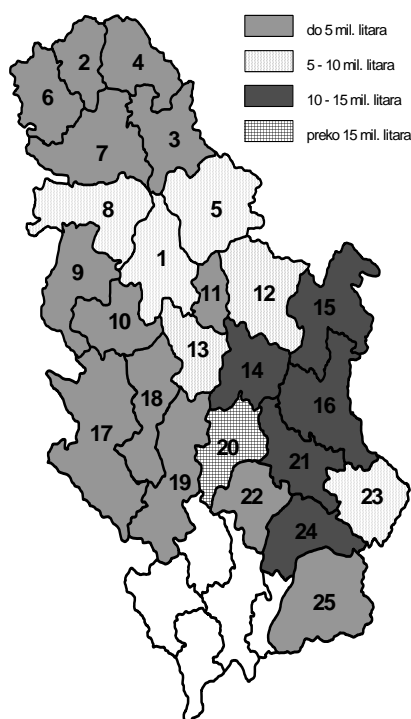
Сортимент грожђа у виноградима, уколико се жели унапредити производња вина, треба ускладити са потражњом на домаћем и светском тржишту. Неопходно је променити сортни састав, што ће се неминовно одразити на повећање квалитета вина и бољу структуру извоза него до сада. На међународном тржишту цена стоних вина је у паду, док цена квалитетних вина расте, истовремено њихова потрошња премашује потрошњу мање квалитетних вина. У Европској унији, на пример, за измену сората, промену места засада и начина обраде може се добити субвенција до 70% трошкова, то приближно износи 7.000 евра по хектару.

Картограм 1. Производња вина по окрузима у Републици Србији (2000-2005)
Map 1 Wine production per Republic of Serbia counties (2000-2005)

мил. лит. / mil. lit.

Легенда:

Окрузи у Републици Србији

1. Град Београд
2. Северно-бачки
3. Средње-банатски
4. Северно-банатски
5. Јужно-банатски
6. Западно-бачки
7. Јужно-бачки
8. Сремски
9. Мачвански
10. Колубарски
11. Подунавски
12. Браничевски
13. Шумадијски
14. Поморавски
15. Борски
16. Зајечарски
17. Златиборски
18. Моравички
19. Рашки
20. Расински
21. Нишавски
22. Топлички
23. Пиротски
24. Јабланички
25. Пчињски

Производња вина у Републици Србији, посматрано по окрузима веома је неравномерно распоређена. Највећа производња присутна је у Расинском округу (општине: *Варварин, Ћићевац, Трстеник, Брус, Александровац и Крушевац*), где износи 20,2 милиона литара (2000-2005), што представља 14,3% укупне српске производње вина. Поменути округ доминира и у производњи грозђа. Значајнији произвођачи су и *Борски, Јабланички, Поморавски и Нишавски* окрузи, који заједно дају половину укупне производње вина у Републици Србији. Регионална дисперзија производње вина дата је на картограму 1. Највећи број округа у Србији (13) остварује производњу испод пет милиона литара годишње. У интервалу производње од 5-10 милиона литара налази се шест округа, производњу од 10-15 милиона литара бележи пет округа (*картограм 1*).

Из свега напред наведеног намеће се закључак да је потребна темељна реформа у винарском сектору Србије. Неопходно је увођење иновација и побољшање постојеће рејонизације производње, с посебним освртом на заштиту географског порекла вина, интегралну производњу грозђа и вина, органску производњу и друго.

Због лошег стања у сектору виноградарства и винарства у Србији манифестованог кроз смањење производње грозђа и вина и губљење конкурентности домаћих вина, а са друге стране неопходности за усклађивањем стандарда и регулатива са ЕУ, у току 2006. године од стране Министарства пољопривреде покренуте су интензивније мере и акције за унапређење виноградарско винарске производње (www.pks.komora.net):

- Израда стратегије виноградарства и винарства Србије у спровођењу конкретних мера и акција за све групе произвођача по регијама;
- Интензивније субвенционисање и финансирање свих група произвођача од стране Министарства пољопривреде у складу са њиховим потребама, кроз посебне буџетске линије намењене овом сектору што би довело до повећања домаће сировинске базе за производњу вина, квалитета вина и значајног повећања површина под виновом лозом пре уласка у ЕУ;
- Усаглашавање законске регулативе и стандарда са истим у ЕУ, као и успостављање виноградарско винарског катастра;
- Имплементација посебних пројеката у виноградарско винарском сектору.

У току 2006. године и у првом кварталу 2007. године у оквиру Стратегије виноградарства и винарства урађено је следеће:

- Урађене су и обрађене SWOT анализе свих удружења произвођача грозђа и вина појединачно;

- Спроведено је анкетирање произвођача грожђа и вина на терену у циљу утврђивања приоритета и урађена обрада анкета;
- Извршена је јавна расправа нацрта Закона о вину са удружењима произвођача грожђа и вина;
- Четири НИП пројекта чија је имплементација започета у току 2006. године и наставља се у току 2007. године:
- Опремање енолошке лабораторије у Нишу,
- Формирање матичних засада у Сремским Карловцима,
- Ерадикација чокота винове лозе заражених фитоплазмом у Жупи,
- Комасација земљишта ради подизања винограда - Поткање-Књажевац;
- Tvining пројекат - унапређење виноградарске и винарске производње у Србији - који се имплементира кроз четири сегмента: законска регулатива, успостављање виноградарско винарског регистра, јачање инспекције за вина, успостављање система државних лабораторија;
- Израда детаљних анализа увоза и извоза вина, праћење светског тржишта вина;
- Израда анализа тржишта вина за комисију ЕУ, ОИВ и ИПА пројекте;
- Организовање Међународне конференције за вино у Београду;
- Израда уредби којима се субвенционисање и регулише виноградарско винарска производња, подстицање подизања производних засада, подстицање подизања матичних засада, ревитализација винограда, субвенционисање виноградарства;
- Израда предлога пројекта за програм ИПА 2008 - јачање и техничка помоћ за успостављање рејонизације гајења винове лозе и контроле географског порекла;
- Рад на заштити географског порекла Бермета, успостављање задруге произвођача Бермета и његова промоција;
- Успостављање шеме сертификације садног материјала винове лозе;
- Тестирање на вирусе изабраних сорти подлога винове лозе у циљу добијања предосновног садног материјала и увођења у сертификациони програм преко INTERREG пројекта;
- Овлашћено је пет акредитованих организација за контролу производње грожђа и вина са географским пореклом. У 2007. производној години контрола производње грожђа и вина са географским пореклом одобрена је за 17 произвођача вина.

Од законских активности израђен је предлог Закона о вину, који је усклађен са регулативом ЕУ, а регулише производњу, виноградарско винарски реги-

стар, географско порекло, промет и надзор над производњом и прометом вина, а у изради је предлог Правилника о виноградарско винарском регистру. Влада Србије је у републичком буџету за унапређење производње вина, ракије и прехранбених производа са географским пореклом у 2008. години предвидела 40 милиона динара (нешто више од 500 хиљада евра).

4. Закључак

Просечна производња вина у Србији износи 195 милиона литара са тенденцијом значајног пада по стопи од 6,05% годишње. У укупној производњи вина у Србији врхунска вина учествују са мање од 15%, удео квалитетних вина износи 20%, док највеће учешће, више од 65% имају стона вина.

Највећи део производње вина (72,6%) одвија се у тзв. пољопривредном сектору, где се производи за потребе газдинства, уз евентуалну малу комерцијалну продају.

Опадање и неодговарајућа структура производње вина указује на кризу у винарском сектору Републике Србије, на чега су деловали, пре свега, неодговарајући паритети цена, нестабилни услови на тржишту као и недостатак одговарајућих мера агроекономске политике. У циљу ревитализације и унапређења поменуте производње Влада Републике Србије донела је низ системских мера у циљу повећања домаће производње и повећања извоза.

Литература

1. Докмановић, Д. (2006): *Виногорје украс Баната*, дневни лист «Блиц», 21.09.2006.
2. Гулан, Б.: *Вински путеви и странпутице – свети стефан у брдима*, www.agropress.yu
3. Jović, S., www.danas.co.yu
4. Михајловић, Б. (1987): *Карактеристике вина Србије са посебним освртом на најзаступљенија вина у извозу и на домаћем тржишту*, Југословенско виноградарство и винарство, број 7-8, Београд.
5. Николић, Ч., (2008): *Вино из Србије у Европску унију, Русију или у Србију*, Економист магазин, Београд.
6. Николић, В., *Мали подруми враћају сјај српском вину*, www.srpskadijaspora.net.
7. Радовановић, М., (2008): *Вино из Србије у Европску унију, Русију или у Србију*, Економист магазин, Београд.

8. Ћирковић, С.,: *Мали подруми враћају сјај српском вину*, www.srpskadijaspora.net.
9. Ribero-Gajon, P.,: *Француска вина*, www.ambafrance.srb.
10. www.poljoprivreda.info
11. www.minpolj.sr.gov.yu.
12. www.pks.komora.net.
13. www.economist.co.yu.
14. www.podrumaleksandovic.co.yu
15. www.vinausrbiji.net
16. www.pregled.rs.
17. www.statserb.sr.gov.yu
18. www.economy.com
19. www.biznisfinansije.net

Примљено: 25.07.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 663.21(497.11)

WINE PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Branislav Vlahović¹, Ph.D., Danilo Tomic², Ph.D., Anton Puskaric³, MSc.

¹ Faculty of Agriculture, Novi Sad, Republic of Serbia

² Regional Chamber of Commerce, Novi Sad, Republic of Serbia

³ Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Republic of Serbia

Symmary

Aim of this work is to indicate to basic trends in wine production of the Republic of Serbia, in total and by countries. Time period of the research is 2001-2006. The task is also to quantify the given changes and to see which factors have determined the specific movements in the production of our country. Authors are indicating the basic problems and suggesting the necessary measures which would increase the wine production in our country and pull the wine industry out of the evident crisis. Production's Increase and change of structure represents the basic for the wine export increase.

Key words: wine, production, counties.

Author's Address:

Dr Branislav Vlahović
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad
Republika Srbija
e-mail: vlahovic@polj.ns.ac.yu

ФОРМУЛИСАЊЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛОВАЊА¹

Б. Михаиловић², З. Симоновић², Владана Хамовић²

Апстракт. Развојно понашање предузећа подразумева трагање за концептима и инструментима који усклађују циљеве и могућности предузећа са изазовима и претњама из окружења. Развојни циљеви означавају антиципиране ефекте, стања или ситуације које предузеће жели да оствари. Развојна политика обухвата избор начела, критеријума или принципа којима ће се предузеће руководити у доношењу одлука из домена управљања растом и развојем. Да би се остварили развојни циљеви мора се формулисати правац и метод деловања предузећа. Управљање растом и развојем предузећа подразумева формулисање стратегије као својеврсне конкретизације развојне политике.

Кључне речи: стратегија, конкурентност, интернационализација, перформансе.

Увод

Предузеће можемо схватити као привредни субјекат који своје циљеве остварује кроз сервисирање окружења и сасвим је разумљиво што је оно осетљиво на промене критеријума, вредности и потреба тог истог окружења. Успешност пословања доминантно зависи од способности да се антиципира, разуме и адекватно и благовремено реагује на импулсе из окружења. Управо динамичност окружења на својеврстан начин тестира способност предузећа да обезбеди своју виталност. У том рвању са окружењем предузеће се налази

¹ Рад је рађен у оквиру научноистраживалког пројекта “Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у ЕУ” финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

² Мр Бранко Михаиловић, истраживач-сарадник, мр Зоран Симоновић, истраживач-сарадник, др Владана Хамовић, научни саветник, Институт за економику пољопривреде, Волгина 15, Београд, e-mail: brankomih@neobee.net, zoki@medianis.net, vladana_h@mail.iep.ag.yu, тел. +381 11 2972 858

између две крајности: да иницира нове трендове и промене, стварајући кроз процес иновација нове производе и тржишта; да брани постојећу позицију, те да окружење стабилизује, односно амортизује његов утицај на своје пословање.

Прва оријентација подразумева развијен систем дугорочног предвиђања и осматрања окружења као и дешифровање сигнала док су још слаби (дакле, филозофију интерактивизма и преактивизма), док друга преферира интерну, дефанзивну флексибилност тј. стратегију корак по корак. Између ових крајности, *defacto*, налази се низ опција које предузеће мора да анализира.¹ Уочљива је тенденција ка диферсификацији делатности којој прибегавају савремена предузећа у намери да обезбеде стабилност пословања. При томе се афирмише потреба да се уједно са економијом обима оствари и економија ширине. Тада је најважније одржати синергију између више делатности у предузећу. При формулисању стратегије треба знати да раст није сам себи циљ, нити се може остварити случајним акцијама. Непходно је планско, проактивистичко и интерактивистичко осматрање окружења.

Да би предузеће било успешно, морају се формулисати стратегије на бази једног екстравертног приступа развојном понашању. На основу проактивног и интерактивистичког деловања предузеће се оспособава да благовремено користи и креира шансе, односно да уз што ниже трошкове адаптирања избегне шокове у окружењу и пословању. Такође, свака стратегија раста мора да буде адекватно финансирана, јер се увек поставља питање колико је потребно новца да се подржи раст предузећа.²

Искуство у пословању модерних предузећа утицало је на појаву нове парадигме стратегијског управљања која се схвата као процес усмеравања активности предузећа којим се, на бази антиципирања шанси и опасности из окружења и уважавања јаких и добрих страна предузећа, успоставља најбољи баланс између циљева, стратегија, праваца, метода и темпа раста, макро-организационе структуре и критеријума окружења.

Систем развојних одлука предузећа

Развојно понашање предузећа подразумева трагање за концептима и инструментима који усклађују циљеве и могућности предузећа са изазовима и претњама из окружења. Развојни циљеви означавају антиципиране ефекте, стања

---

¹ Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд, стр. 257.

² Милисављевић, М. (2002): *Савремени стратегијски менаџмент*, Институт економских наука, Београд, стр. 241.

или ситуације које предузеће жели да оствари. Развојна политика обухвата избор начела, критеријума или принципа којима ће се предузеће руководити у доношењу одлука из домена управљања растом и развојем. Да би се остварили развојни циљеви мора се формулисати правац и метод деловања предузећа.

Управљање растом и развојем предузећа подразумева формулисање стратегије као својеврсне конкретизације развојне политике. Поједини аутори¹ истичу да она укључује и идентификовање и оцену алтернативних праваца акције и сходно опредељеној мисији и развојним циљевима, избор стратегијске опције. Поједностављено и укратко речено, стратегија је општи план остваривања мисије и циљева предузећа.² У том смислу, политика одражава филозофију раста и развоја, а стратегија значи конкретизацију тога развоја кроз опредељивање праваца, метода, темпа раста и пожељног нивоа флексибилности предузећа. Као таква, стратегија је кључни производ процеса стратегијског управљања.

При формулисању стратегије мора се уважити потреба прилагођавања организационе структуре правцима и методима раста, као и решавања питања конфликта између флексибилности и синергије. У литератури и пословној пракси говори се о различитим нивоима стратегијских проблема: ниво предузећа, где постоји потреба одређивања основних циљних сегмената тржишта и производа који ће бити основа раста и развоја, ниво организационих делова, где се опредељује њихов ниво операција и систем веза са локалном средином.

Текућа дешавања, као и тип привреде где послује предузеће морају се узети у обзир при формулисању развојне стратегије. Једна ће се стратегија формулисати у условима привредне депресије када се заостравају проблеми финансирања и пласмана, а сасвим друга када се привреда налази у условима привредне експанзије. Формулисање стратегије интернационализације пословања захтева темељно истраживање садашњег и будућег пословног окружења и у вези са тим одмеравање развојних опција и њихово трансформисање у систем оперативних развојних одлука. То је битно јер управљање развојним понашањем предузећа укључује решавање питања која су по својој природи и карактеру стратегијска. Отуда се најчешће истиче да концептулни оквир за формулисање стратегије укључује:³

- идентификовање базичне мисије предузећа у привреди и друштву,

¹ Rue, L. W., and Holland, P. G. (1986): *Strategic Management*, McGraw-Hill, стр. 11.

² Цвијановић, М., Ј. (2004): *Организационе промене*, Економски институт, Београд, стр. 18.

³ Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд, стр. 263.

- истраживање фактора који опредељују садашњи и будући пословни амбијент,
- утврђивање потенцијала предузећа,
- дефинисање пословних циљева,
- идентификовање и оцена стратегијских опција за њихово остваривање,
- избор релевантне стратегије,
- њено трансформисање у сет међусобно повезаних развојних одлука и
- дефинисање мера организације, процедуралне и оперативне природе за остваривање стратегије.

Величина предузећа, развијеност система управљања и сл. утичу на приступ формулисању стратегије интернационализације. Могућа су три приступа и то: 1) предузетни приступ, 2) адаптивни приступ и 3) плански приступ. *Предузетни приступ* је карактеристичан за млада и мала предузећа. Постоји активно трагање за новим шансама за раст, доминантна је улога раста као циља као и присуство високог степена неизвесности и ризика. *Адаптивни приступ* је својствен великим предузећима која имају велике фиксне трошкове као и више заинтересованих група у управљању. У трагању за развијеним опцијама, прецизни и јасни развојни циљеви не постоје, него су они израз снага у коалицији која управља организацијом. *Плански приступ* је специфичан по доминантној улози планера у формулисању стратегије, а фокус је на систематској анализи развојних опција. Важно је истакнути да се планске одлуке формулишу и доносе данас, а да њихова реализација следи у ближој или даљој будућности.

Претпоставке интернационализације пословања

У земљама са проблемима у области економских односа са иностранством, најчешће изостаје примена основних постулата и концепата међународног маркетинга, као савремене концепције за остваривање конкурентске предности у међународним размерама. Будући да је интернационализација пословања одавно узела маха и афирмисала потребу оперисања са међународним пословним хоризонтом, то је за наша предузећа, поред осталог, релевантно, да уз што мање лутања препознају критичне факторе успеха, те креирају пропулзивну развојну стратегију, наравно укључујући и обезбеђивање активне подршке макро-економске политике и друге "меке" инфраструктуре.

Интернационализација пословања може да иде етапно кроз фазе: а) иницијалног уласка на страна тржишта, б) утврђивање и пролитерација операција на дотичном тржишту и ц) интернационализација путем глобалне рационализације, које ће утицати на природу стратегијске ситуације, фокуса и опција

деловања. Отуда, приступи у формирању стратегије и њене имплементације морају да буду прилагођени циљевима, карактеристикама тржишта и могућностима предузећа. Не мање значајно питање јесте и стартна позиција, односно "квалитет" услова привређивања земље у којој се налази предузеће као иницијатор интернационализације.

У том погледу вредно помена је упозорење које чини М. Портер који, афирмишући тезу да нема успеха на међународном тржишту, ако претходно нису изграђени довољно високи стандарди и услови за пословање на домаћем тржишту, помиње четири кључне групе фактора у чијој констелацији и интеракцији се формирају конкурентске предности држава.

Ради се, о групама фактора који се односе на: 1) производне факторе, 2) услове тражње, 3) повезане и гране за подршку и 4) стратегију, структуру и ривалитет предузећа у дотичној земљи, односно грани. У производне факторе се сврставају инпуте потребни за конкуренцију у било којој грани као што су: радна снага, земља, природни ресурси, капитал, инфраструктура, укључујући и могућности прибављања високо специјализованих кадрова, развијеност саобраћаја и комуникација, финансијског тржишта и сл. Услови тражње укључују природу, величину и структуру потреба купаца, док стање повезаних и грана за подршку одражава развијеност делатности које обезбеђују релевантне инпуте (сировине, машине) или које доприносе афирмацији датих грана (дизајн, дистрибуција, тржишна инфраструктура и сл). Коначно за унапређење стартне позиције у интернационализацији битни су стање развијености система менаџмента који се манифестује кроз квалитет стратегијског планирања, организационог структурирања, пословну културу као и интензитет ривалства у дотичној грани.

Глобални маркетинг се суочава са све јачим и сложенијим изазовима који траже брже и суптилније стратегијске одговоре. Наиме, мора се рачунати са убрзаним променама, сложенијим стратегијским ситуацијама, оштријом и тешко предвидивом конкуренцијом као и променом менталне мапе менаџмента, а нарочито у погледу афирмације друштвене свести о значају респектовања еколошких, социјалних, политичких, културних и других компоненти локалних тржишта. Циљ је да се дође до стратегије којом ће се капитализовати предности по основу обима, синергије и екстерне флексибилности. Наиме, велике стратегије сачињавају јединствене конфигурације различитих појачаних активности, које се опиру лаком пресликавању.¹

Једно од значајних стратегијских питања јесте свакако тајминг, односно брзина којом ће фирма уложити средства на страна тржишта. Дилема се, сли-

¹ Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адиджес, Нови Сад, стр. 19.

чно оним у вези са фазама и фокусима интернационализације, своди на то да ли журити да би се предухитрила конкуренција или ићи постепено и опрезно, те да ли ићи корак по корак (концентрацијом прво на једно кључно тржиште, те када се стекне искуство улазити на друга) или пак симултано (на диверсификован начин) уложити одмах на више страних тржишта. За одлуку је пре-доминантно значајно имати увид у интензитет развоја и трајности тржишта као и антиципација конкурентских могућности и намера.

Даљи процеси интернационализације могу довести до ступања предузећа у тзв. стратегијске пословне алијансе, односно умрежавање предузећа у стратегијска партнерства са произвођачима опреме, технологије, или пак реалокацији маркетиншке и истраживачко-развојне функције, а у циљу максимизирања асиметричних предности. По величини и дисперзији активности, предузеће поприма карактеристике мега организације, за чије структурирање се захтева комбиновање више критеријума. Коришћење алијанси за сврхе јачања тржишне снаге може да се сведе било на индивидуално испомагање или пак на стварање стратегијских мрежа.

У првом случају ради се о разним облицима помагања партнерима као што су: потрошачи, дистрибутери, снабдевачи, конкуренти или универзитети, са основном идејом да се, помажући њима, помогне себи у осигуравању и проширивању тржишта продаје и набавке. У другом случају, ради се о стварању колективне снаге кроз тзв. стратегијске мреже. Наиме, кроз вишеструко повезивање групе независних фирми настоји се обезбедити заједничка корист. То могу да буду: а) мреже које се базирају на вертикалном повезивању, односно додајној вредности која отпада на сваког партнера у ланцу, б) мреже за заједничко коришћење технологије, в) мреже за реализацију мултидисциплинарних подухвата, укључујући учешће универзитета и других научно-истраживачких организација и д) мреже које се базирају на унакрсном власништву.

Стратегије интернационалног пословања

Глобализација пословања предузећа и наступа на светском тржишту представља феномен који све више постаје неопходан услов успешног пословања и развоја предузећа на крају XX и почетку XXI века. Модерне организације су принуђене да свој раст и развој заснивају на ширењу пословања изван граница једне земље. У вези са тим јавља се проблем формулисања стратегије интернационалног, тј. међународног пословања. Међународна инвестициона улагања су постала доминантан фактор светске привреде.¹ *P. Drucker* нагла-

---

¹ Drucker, P. (1995): *Менаџмент за будућност*, Грмеч-Привредни Преглед, Београд, стр. 44.

шава одређени застој у међународној трговини, али и истиче то да међународне инвестиције цветају више него икад. Исти аутор наводи да је најмање једна трећина светске трговине готовим производима интракомпанијског типа, тј. трговина унутар исте компаније. Илустративан је пример трговине из "Фордове" фабрике мотора у САД, у "Фордов" производни објекат у Европи или Бразилу.

Један од аналитичких оквира за формулисање стратегија интернационалног пословања дао је еминенти М. Портер, који идентификује следеће стратегије:¹

- Орјентација на глобалну конкуренцију пуном линијом производа са претензијама да се конкурише у светским размерама. Ради се у основи о полицентричној орјентацији где је акценат на диференцирању и ниским трошковима као изворима конкурентске предности.
- Глобални фокус у смислу да се фирма орјентише на одређени сегмент активности гране на којем ће конкурисати у светским размерама. Акценат је на сегментима где су препреке за улазак ниске и где се верује да се компанија може одбранити од упада неспецијализованих конкурената диференцирањем и ниским трошковима.
- Фокус на цело тржиште земље са идејом да се конкурентска предност обезбеди кроз концентрацију на карактеристичне потребе у дотичној земљи.
- Орјентација на заштићени тржишни сегмент или нишу, у смислу да се уђе на тржиште оних земаља које су низом својих мера онемогућиле или отежале конкуренцију, те компанија улази на тако заштићено тржиште кроз продају лиценци, *joint venture* и сл.

Већина мултинационалних корпорација шири се на међународна тржишта из добро постављених домаћих производних капацитета који су достигли висок ниво продуктивности што превазилази домаћу тражњу за одређеним производима и услугама. Ове корпорације су развиле велике производне капацитете па су им потребна додатна тржишта да би у потпуности искористиле своје могућности и достигле "производну економију широког обима".

Извоз тада постаје природан начин ширења њиховог пословања при којем мултинационалне корпорације могу да обезбеде производе по нижој цени него домаће фирме или поседују техничка и стручна знања потребна за израду производа вишег квалитета. Неке веће корпорације које су интернационализовале своје пословање очекују да прошире тржиште кроз маркетинг програме великог обима. Оне их користе да постигну "маркетинг економију

---

¹ Porter, M. (1980): *Competitive Strategy*, The Free Press, New York, str. 294

широког обима". Због своје експертизе на пољу маркетинга и капацитета, ова предузећа често имају веће могућности да задовоље тражњу него домаћа предузећа у страниој земљи.

При формулисању стратегије интернационалног пословања предузећа морају да се прилагоде и можда да покушају да утичу на друштвене и политичке вредности оних земаља у којима раде. Модели менаџмента транснационалне или мултинационалне организације условљени су базичном орјентацијом односа организације централе (родитеља) и њених филијала (деце). У том смислу може се говорити о три базична модела: етноцентрични, полицентрични и геоцентрични (Слика 1).

Слика 1. Главне карактеристике три базичне орјентације¹

Базична орјентација	Маркетинг	Производња	Финансије	Кадрови
Етноцентрична доминација предузећа-родитеља	Глобално стандардизована тржишта	Производња у земљи централе	Централизовано одлучивање од стране централе	Већи број кадрова иде у поједине земље ради лакшег комуницирања
Полицентрична Филијале Независне	Маркетинг диференциран по земљама	Производња где је тржиште филијала	Децентрализовано одлучивање од стране филијала	Није изражена потреба за одласком кадрова у земљу филијала
Геоцентрична Балансирање Етноцентричне Полицентричне	Балансирање трошкова и користи на бази тржишних потреба и стандардизације производње	Донекле централизоване ближе тржишту	Партиципативно одлучивање на бази перформанси предузећа као целине	Мешавина кадрова централе и трећих земаља са искуством из глобалног пословања

Етноцентрични модел карактерише доминација организације централе и на инотржишту. Инострано тржиште се посматра као проширење домаћег, а филијале као истурени делови централе (родитеља). У етноцентричном моде-

¹ Bateman, T., Zeithami, C. (1990): *Management*, Irwin, 1990, str. 340-341.

лу маркетинг и производња се не диференцирају, финансије су централизоване по иноземљама, а већи број кадрова се обезбеђује из централе ради обезбеђења лакшег комуницирања. *Полицентрични модел* управљања карактерише се независношћу филијала у иноземљама од централе, диференцираношћу маркетинга, производњом у земљи филијале и децентрализованим одлучивањем у области финансија. Није значајније изражена потреба за одласком кадрова у земље филијала.

Геоцентрични модел управљања представља форму балансирања између етноцентричне и полицентричне орјентације. Геоцентрична орјентација базира се на комбиновању производног и географског критеријума са циљем да се оствари економија обима у производњи и маркетингу, полазећи од специфичности локалног тржишта. Дефинитивно комплетирање производа врши се у филијалама. У области управљања људских ресурса користи се мешавина кадрова централе и земаља филијала са искуством глобалног пословања.¹

Интересантно је запажање да преовлађујући правац развоја јапанских предузећа иде од етноцентричне орјентације и стратегије интернационализације директно на геоцентрични модел, док доминирајући правац развоја европских и америчких предузећа иде од етноцентричне преко полицентричне ка геоцентричној врсти стратегија. У основи интернационализације пословања постоји жеља предузећа да превазиђе границе раста које произилазе из домаћег тржишта, затим да лакше отплати уложена средства у истраживање и развој производа, оствари економију обима, минимизира трошкове по основу јефтиних инпута у страним земљама. Управо због тога, у формулисању стратегије је битно да се ускладе форме и поступци уласка на страна тржишта како би се минимизирао ризик неуспеха. Саветује се да се иде на стратегију "корак по корак", због непознавања терена и неискуства у пословним операцијама. Под тим се подразумева постепено ангажовање капитала и умерена брзина интернационализације. У том смислу, форме мултинационалних послова према степену контроле и величини ангажовања капитала могу бити: лиценце, представништва, *joint venture* и погони/филијале. Главне карактеристике лиценце су: минимално улагање капитала, минималан дугорочан профит, ризик губитка лиценце, минимум контроле послова и минималан степен контроле од стране предузећа мајке. Код представништва постоји: мало ангажовање капитала, лак улазак, дугорочан профит је нестабилан, а степен контроле је низак. *Joint Venture* се карактерише по: флексибилном капиталном ангажовању, релативно лаким условима уласка, локалном ангажовању, добрим шансама за дугорочни профит, значајном степену контроле. Код отварања погона и филијала постоји ризик од експропријације и дискримина-

¹ Машић, Б. (1996): *Стратегијски Менаџмент*, Универзитет "Браћа Карић" БК Институт, Београд, стр. 227.

ције. Капитално ангажовање је велико, дугорочни профитни потенцијал је велики и ризичан, а степен контроле је скоро максималан. Такође, бројна предузећа су интернационализовала пословање помоћу франшизинга. Наиме, франшизинг систем представља сарадњу и међусобне пословне односе између независних привредних субјеката, који се регулишу уговором о франшизингу, на основу кога франшизист-носилац франшизинга уступа франшизатокориснику франшизинга право коришћења знака или комерцијалну формулу означену једним знаком (заштитни знак или *trade mark*), по тачно дефинисаним условима у уговору, при чему се обавезује да перманентно стручно помогне око лакше експлоатације, а за то наплаћује франшизу. Предузећа McDonalds, KFC (Kentucky Fried Chicken) и Avis ушла су у бројне земље управо на основу франшизинга својих малопродајних концепата, а при том су се потрудила да њихов маркетинг буде културолошки релевантан. Примера ради, компанија KFC из SAD је највећи светски ланац брзе хране од пилетине, која поседује или франшизира 12.800 продајних места у око 90 земаља – 60% налази се ван граница SAD.¹

Организационе форме међународних послова морају уважавати правац, брзину, односно стадијум у развоју интернационализације пословања. Предузеће почиње са малим захватом у интернационализацији пословања, затим улази у послове који повећавају његову зависност од иностранства, да би коначно еволуирало у глобално структурирано међународно предузеће. Како се повећава улога, мења се и организациона форма међународних послова, а самим тим и природа организације. Отуда је код избора стратегије интернационализације нужно антиципирати фазе у развоју ових послова, као и њихове импликације на организациону структуру и стил управљања.

Разрада међународног маркетинг програма

Креирање и операционализација тржишне стратегије подразумева активан однос према тржишним кретањима и интерним могућностима. Тржишни успех је условљен способношћу предузећа да: препозна атрактивне и довољно велике тржишне сегменте; идентификује кључне факторе успеха и развије производне процесе, којима ће да стекне конкурентну предност на међународном тржишту. Данас се све више афирмише приступ маркетинг односа између купаца, конкуренције, партнера у послу и унутрашњих односа између радника и менаџера. Акцент је на сагледавању веза са:

1. купцима, како би се кроз адекватну сегментацију тржишта, диференцирање производа и токове комуницирања с потрошачима обезбедило ефек-

¹ Kotler, P., Keller, K. L. (2006): *Маркетинг менаџмент*, Дата статус, Београд, стр. 676.

- тивно и супериорно сервисирање, односно максимизирање њихових сатисфакција;
2. конкурентима, у смислу опредељивања односа и стратегије које ће омогућити најбољу капитализацију јаких страна у бенчмарковању са конкурентима;
  3. партнерима, како би се кроз разне облике пословне сарадње максимизирале конкурентске предности;
  4. креаторима и извршиоцима маркетинг стратегије, којом ће се остварити конкурентска предност у испоруци вредности за купце.

Међународни маркетинг се може дефинисати као тржишно усмеравање и координација пословних активности, ради што успешније интернационализације привредних субјеката и њиховог адекватнијег уклапања у инострану средину. Са становишта предузећа, међународна маркетинг стратегија омогућава усмеравање маркетинг активности на начин, који доприноси остваривању циљева, који су се имали у виду при доношењу одлуке о међународном ангажовању предузећа. Разлози укључења предузећа на међународно тржиште су бројни: производни, тржишни, технолошки, конкурентски, финансијски.¹ Међутим, домаћа предузећа углавном имају финансијски мотив за извоз, док су маркетиншки и технолошки готово неидентификовани.

При дефинисању међународног маркетинг програма често се користи тзв. 4П – маркетинг микс, који укључује производ, цену, дистрибуцију и промоцију. У маркетинг миксу 4П Котлер предлаже додавање још *два П* која постају све значајнија управо у међународном маркетингу. То су политика и јавно мњење.² Од њих ће зависити продаја предузећа, будући да се могу користити за улазак на нека међународна тржишта и развијање сопствене понуде. Одлука о маркетиншком миксу се мора донети и за канале дистрибуције и за крајње кориснике. Међународни маркетинг програм требало би да омогући оријентацију ка реалним и антиципираним потребама грађана као потрошача, привреде и друштва и ефикасну продају производа на међународном тржишту.

I Производ. Први елемент маркетинг концепта - 4П односи се на производ. Неопходно је познавати карактеристике производа, нарочито оне које га чине специфичним према другим производима, јер на њима треба базирати промовисање производа, тј. његове конкурентске предности. Могућности диференцирања постоје у виду неколико битних аспеката производа, а то су: паковање, обележавање, квалитет и марка.

¹ Ракита, Б. (2005): *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд.

² Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адиджес, Нови Сад, стр. 122.

Савремено паковање је много више од омота производа или картонске кутије за његов транспорт. Проблеми паковања у међународном маркетингу везују се за: савлађивање већих географских дистанци; савлађивање бројних културних разлика; суочавање са различитим еколошким стандардима у свету.¹ Материјали који се користе унутар паковања морају бити нови, чисти и таквог квалитета да се спречи спољашње или унутрашње оштећење производа. Требало би поменути неколико заједничких елемената паковања:²

- купци захтевају амбалажу која не штети здрављу и која се рециклира; ово је ставка све израженија у свету, јер купци истовремено највише брину о заштити животне средине;
- варијабилност је следећа одлика паковања, јер у свету не постоје стандарди амбалаже и постоји велики број различитих паковања, која се разликују за мале и велике потрошаче;
- због малопродаје све више су присутне штампане амбалаже у разним бојама са видљивим логом, које привлаче купце и повезују се са локалним брэндом произвођача;
- модерна амбалажа треба да буде израђена специфично за сваку врсту производа да би смањила губитке, али да се истовремено прилагођава потребама и потражњи;
- амбалажа треба да буде практична са веома мало слободног простора, а истовремено да штити производ од механичких удараца приликом транспорта.

Обележавање производа је битно обележје паковања (заштитни знаци, декларација о пореклу и квалитету производа) које значајно доприноси диференцирању производа. С друге стране, квалитет производа представља нужан услов за остваривање пословног успеха на међународном тржишту. Обезбеђивање квалитета и поштовање стандарда квалитета породице ISO 9000-2000, ISO 14000, TQM и сл. представља један од најбитнијих стратешких елемената конкурентности на међународном тржишту. Истовремено, марка производа идентификује продавца или произвођача, даје му већу слободу и снагу у формирању цена, она је својеврсна гаранција квалитета и продавчево обећање да ће доследно опслуживати потрошаче специфичним сплетом карактеристика, користи и услуга.

II Цена. Следећи елемент међународног маркетинг програма је цена, која је показатељ исплатљивости улагања у поједине привредне секторе и уједно индикатор трошковне ефикасности предузећа. Она је један од инструмената

¹ Ракита, Б. (2001): *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд, стр. 352.

² Пресна, М., Б., Бранковић, А., Савчић, Р. (2006): *Свеже воће и поврће 2006: Конкурентност привреде Србије*, Цеферсон институт, Београд, стр. 30

маркетинг микса који, коришћен самостално или у комбинацији са осталим инструментима, треба да омогући реализовање циљева интернационализације пословања. Цена је стратегијска и тактичка променљива којом се утиче како на остварење обима продаје и добити у кратком року, тако и на раст и развој предузећа у дугом року. Циљ маркетинга није највиша могућа цена за производе и услуге већ цена која ће у комбинацији са осталим инструментима маркетинг микса да допринесе остварењу краткорочних и дугорочних циљева интернационализације пословања.

При доношењу одлуке о ценама неопходно је узети у обзир деловање великог броја фактора различитог карактера и интензитета деловања, од којих је добар број ван контроле предузећа. У највећем броју случајева фактори који делују су комплексни и динамични. Број фактора који делују на политику цена је теоријски неограничен. Међутим, трошкови, тражња, конкуренција, економска политика и државна контрола цена су основне детерминанте чија се анализа не може мимоићи при одлучивању о ценама.

III Дистрибуција. Дистрибуција као активност обухвата све оне послове који су неопходни да се производи од произвођача дотуре до потрошача односно корисника производа. Канали дистрибуције су инструмент маркетинг микса који се користи као средство да се дође у контакт са купцима. При доношењу одлука о каналима продаје узимају се обзир постојеће политике производа, цена и промоције, али и истовремено свака свака одлука о избору канала продаје утиче на касније одлуке о производу, цени и промоцији. Последично, одлуке о појединим инструментима маркетинг микса морају се доносити координисано.

Сврха канала продаје је да омогући да роба од произвођача дође до купца на време и у форми за употребу. Они чине мост између произвођача и купаца. Посредници – чланови канала продаје – не морају бити власници над робом, отуда правни аспект (власништво) није њихова битна карактеристика, већ функције које обављају у привреди. Канали продаје морају да обезбеде онај асортиман производа и услуга које купци траже и да их снабдевају по цени коју су спремни да плате. Успешан маркетинг претпоставља логистику која се уклапа у савршени ланац од произвођача до купца. Од предузећа се очекује да:

- одреде и дефинишу географска подручја и идентификују потенцијалне купце;
- процене ниво незадовољене тражње међу купцима унутар дефинисаног тржишног подручја;
- размотре конкуренцију на тржишту (познавање садашњих и потенцијалних конкурената, где су лоцирани и које услуге обезбеђују).

IV Промоција. Промоција је једини инструмент комуникативног карактера, то је најеластичнији инструмент, који се доводи у директну везу са стварањем имена и реномеа на међународном тржишту. Улога промоције огледа се у инфомисању потенцијалних купаца, развијању склоности и подстицању на акцију, тј. на куповину производа. Она обухвата: личну продају, унапређење продаје, односе са јавношћу, привредну пропаганду, директни маркетинг и националну промоцију извоза. Промоција у међународним оквирима има и додатни облик, који би се могао означити као промоција националног идентитета, односно национална промоција извоза.

Међународни маркетинг програм требало би да садржи интерактиван систем маркетинга који користи један или више медија привредне пропаганде како би се утицало на тржишну тражњу. Наиме, реч је о **директном маркетингу**, који представља напор да се привуку и одржавају потрошачи на основу контакта без посредника. Циљ је да се оствари директно реаговање у форми¹: 1. куповине путем телефона или поште, 2. захтева за каталогом или литературом о производу, 3. сагласности да се посети локација, догађај, сајам или изложба, 4. партиципације у некој форми акције, 5. захтева за демонстрацијом производа, захтев за посетом предузећу.

Повољније тржишно позиционирање на међународном тржишту може се остварити путем адекватних **односа са јавношћу**. Наиме, акције односа са јавношћу усмерене су на стварање одређеног мишљења у јавности о производу и његовим карактеристикама. Да би имале позитиван ефекат на јавно мњење поруке морају бити у сагласности са постојећим вредносним системом у друштву или код одређеног дела јавности којој је порука упућена. Аудиториј за који су заинтересовани односи са јавношћу не чине само постојећи и потенцијални купци, већ и запослени, кооперанти, добављачи и друштво у целини. Исправни или погешни имиџ предузећа усмерава и обликује понашање људи као купаца. Потребно је да се идентификују јаке и слабе стране имиџа и предузимају адекватне и благовремене мере како би се имиџ одржавао и прилагођавао.

---

¹ Jobber, D. (1995): *Principles and Practice of Marketing*, McGraw-Hill Book Company, London, str. 44.

Закључак

У постављању циљева и одлучивању о стратегији предузећа менаџери се ангажују у једном врло креативном процесу кроз који могу да створе онај тип организације који желе. Менаџер може да створи корпоративни карактер тиме што бира бројне циљеве и стратегије. Предузеће може имати карактер, личност или индивидуалност тиме што нешто значи у очима својих запослених, својих потрошача и читаве јавности. Формулисањем адекватних, реалних и успешних стратегија интернационализације пословања, предузеће може стећи оригиналност, која ће му омогућити да задобије предност над својим конкурентима.

Да би било успешно, предузеће мора пронаћи своје место у "општем поретку ствари". Менаџер мора изабрати одређену "нишу" - оно место на међународном тржишту на коме предузеће може најбоље да опстане и да напредује. Овај избор обухвата оно што би се могло назвати борбом за диференцијалну предност. Диференцијална предност може да настане на бази квалитета производа, цене, доступности и услуге. Основа за разликовање једног производа од другог може бити стварна или у машти купаца.

Најбитније је да купци мисле да разлика постоји и зато дају предност једном производу у односу на други. Борба за предност на тржишту важна је за постављање циљева. Трагање за диференцијалном предношћу на међународном тржишту је креативан процес који захтева дугорочну визију и појмовну способност. Промене у диференцијалној предности могу да наступе услед околности које су изван њене контроле, као што су стратегије конкурената, међународна ситуација или одлуке и интервенције државе.

Литература

1. Bateman, T., Zeithami, C. (1990): *Management*, Irwin.
2. Цвијановић, М., Ј. (2004): *Организационе промене*, Економски институт, Београд.
3. Drucker, P. (1995): *Менаџмент за будућност*, Грмеч-Привредни Преглед, Београд.
4. Jobber, D. (1995): *Principles and Practice of Marketing*, McGraw-Hill Book Company, London.
5. Котлер, П. (2003): *Како креирати, управљати и доминирати тржиштем*, Адигес, Нови Сад.
6. Kotler, P., Keller, K. L. (2006): *Маркетинг менаџмент*, Дата статус, Београд

Мр Бранко Михаиловић и сарадници

---

7. Машић, Б. (1996): *Стратегијски Менаџмент*, Универзитет "Браћа Карић" БК Институт, Београд.
8. Милисављевић, М., Тодоровић, Ј. (1991): *Стратегијско Управљање*, Економски факултет, Београд.
9. Милисављевић, М. (2002): *Савремени стратегијски менаџмент*, Институт економских наука, Београд.
10. Porter, M. (1980): *Competitive Strategy*, The Free Press, New York.
11. Пресна, М., Б., Бранковић, А., Савчић, Р. (2006): *Свеже воће и поврће 2006: Конкурентност привреде Србије*, Цеферсон институт, Београд.
12. Ракита, Б. (2001): *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд.
13. Ракита, Б. (2005): *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд.
14. Rue, L. W., and Holland, P. G. (1986): *Strategic Management*, McGraw-Hill.

Примљено: 23.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 631.152

**FORMULATION AND REALIZATION STRATEGY OF BUSINESS
INTERNATIONALIZATION**

Branko Mihailović, MSc, Zoran Simonović, MSc, Vladana Hamović, Ph.D.
Institute of Agriculture Economics, Volgina 15, Belgrade, Serbia

Summary

Developmental behavior of a company means searching for concepts and instruments which harmonize goals and possibilities of the company with challenges and threats from surrounding. Developmental goals represents anticipated effects, conditions or situations which company wants to achieve. Developmental policy gathers a certain group of rules, criteria or principles that the company will do in making decisions about growth and development. In order to achieve developmental goals a direction and method of the company's action must be set up. Management of growth and development of the company means setting up a strategy as a way of putting developmental policy into reality.

Key words: strategy, competitiveness, internationalization, performance.

Author's Address:

Mr Branko Mihailović,
Institut za ekonomiku poljoprivrede,
Volgina 15
Beograd
Republika Srbija
E-mail: brankomih@neobee.net
Tel: +381 11 2972 858

ОСНОВНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ И ПРОБЛЕМИ У ДЕМОГРАФСКОМ РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Нада Радушки¹

Резиме. Током читавог периода после Другог светског рата одвијали су се сложени и противречни процеси који су имали за резултат опустошено село и дуготрајну кризу у пољопривреди. Масовни трансфер становништва из села у град, односно из пољопривредних у непољопривредне делатности имао је и низ негативних демографских, економских, социолошких, културних и других последица. Смањивање пољопривредног становништва (са 66,0% у 1953. на 10,9% у 2002. години) је једна од најбитнијих промена у социоекономским структурама становништва Србије. С обзиром да је у миграцијама село-град учествовало млађе радно-способно мушко становништво, то је довело до поремећаја старосно-полне структуре пољопривредног становништва у смислу повећања удела жена ("феминизација") и старијих генерација ("сенилизација"). Сенилизација и феминизација села практично су оставиле село без радне снаге, а пољопривреда је постала запостављена привредна делатност.

Кључне речи: пољопривредно становништво, дезаграризација, радна снага, старење, образовна структура, Србија.

Увод

Развој индустрије и других непољопривредних делатности уз истовремено смањење пољопривредног становништва представља законитост процеса економског развоја, односно битан предуслов друштвеног и економског преображаја сваке земље. С обзиром да се у условима неразвијености становништва углавном бави пољопривредом, његовим преласком у непољопривреду директно се обезбеђује радна снага неопходна за развој секундарног и

¹ Др Нада Радушки, научни сарадник, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд

терцијарног сектора. Због тога је у почетном периоду привредног развоја, пољопривреда основни извор радне снаге за непољопривредне делатности, али истовремено трансфером радне снаге из пољопривреде решава се и питање аграрне пренасељености.

Опадање пољопривредног становништва јавља се у свим земљама, а врло интензивно манифестовало се у Србији. Међутим, док је високо развијене земље одликовао умерен процес економске трансформације, у Србији је у периоду после Другог светског рата трансфер становништва село-град био исувише брз проузрокујући бројне поремећаје у старосно-полној структури и демографском развоју пољопривредног становништва. Дакле, брзина, а често и стихијност, су главне карактеристике процеса дезаграризације становништва Србије, при чему је трансфер из пољопривреде био бржи од апсорпционих могућности индустрије и других непољопривредних делатности. Иначе, у почетним фазама тог процеса одвијала се тзв. директна дезаграризација становништва, која је значила одлазак, углавном неквалификоване радне снаге из пољопривреде и директно запошљавање у непољопривредне делатности. У каснијим фазама присутна је тзв. индиректна дезаграризација, која је омогућена стицањем одређених квалификација и нивоа стручности, као предуслова за прелазак у непољопривреду.

Обим и кретање пољопривредног становништва, 1953-2002.

Убрзана индустријализација земље после Другог светског рата, повећање животног стандарда, промена структуре потрошње становништва и механизација пољопривреде основни су разлози наглог смањивања укупног и активног пољопривредног становништва Србије.

Према попису из 2002. године² пољопривредно становништво Србије износило је 817,0 хиљада, што је чинило 10,9% укупне популације (табела 1). У односу на 1953. годину, када је број пољопривредног становништва износио 4071,8 хиљада, оно је смањено чак за 3261,8 хиљада, а удео са 66,0% на 10,9%. Иначе, највеће апсолутно опадање пољопривредног становништва забележено је у периоду од 1971. до 1981. године, када је регистровано смањење за око 1,174 хиљада. Опадање је настављено и у

---

² Последњи попис становништва у Србији, спроведен 2002. године, обухватио је само територију Централне Србије и Војводине, па се у циљу упоредивости пописних података анализа за период 1953-2002. односи на иста подручја, односно на Србију без Косова и Метохије.

последњем међупописном периоду (1991-2002.) и износило је 37%.³

Развој пољопривредног становништва у Србији детерминисали су економски и неекономски фактори. Међу економским, најважнију улогу имала је индустријализација, као основни метод развоја у послератним годинама. Трансфер радне снаге из пољопривреде у непољопривреду директно се одразио и на укупно пољопривредно становништво. Иначе, убрзана индустријализација требало је да обезбеди брз економски развој, али је имала и бројне негативне ефекте. Запостављене су друге привредне гране, а нарочито пољопривреда, чија је стопа раста била и неколико пута нижа од индустријске. У пољопривреди није било нових улагања, цене су се формирале на штету пољопривредних производа, доходи пољопривредника су били ниски, тржиште пољопривредних производа је било нестабилно, а врло често су биле штете од природних непогода. С друге стране, непољопривредне делатности су постајале све атрактивније због већих личних доходака и погодности које пружа рад у душтвеном сектору (здравствено и пензијско осигурање и др.), а истовремено је расла и потреба за непољопривредном радном снагом. Неекономски фактори су такође имали битан утицај на трансфер становништва из пољопривреде у непољопривреду. Бољи друштвени статус радничких, а посебно службеничких занимања, више слободног времена, повољнији услови за образовање деце и многи други фактори. Сви они, у својству *pull* (привлачећих) фактора, нарочито су утицали на професионалну оријентацију младих који су били углавном усмерени на непољопривредна занимања, чиме се после етапе директног прелаза у непољопривреду, процес деаграризације и даље наставаљао (Радивојевић, 2006).

Прелазак становништва из пољопривреде у непољопривредне делатности није увек значио и промену места боравка, али му је веома често претходио, па се због тога урбанизација одвијала спорије од деаграризације становништва. Дакле, интензивну деаграризацију становништва није пратио исти темпо урбанизације. На пример, у Србији, од 1953. до 2002. године, пољопривредно становништво се смањило пет пута, а сеоско (односно становништво неградских, тј. осталих насеља) је смањено за свега 1,4 пута. С друге стране, удео пољопривредног у укупном становништву смањено се више од шест пута, а удео сеоског у укупном за само 1,8 пута.

³ У пописима 1953, 1961. и 1971. године у пољопривредно становништво укључивани су активни који су обављали занимање у пољопривреди, рибарству и водопривреди (без обзира на природу занимања). У пописима 1981, 1991. и 2002. године, карактер занимања активних лица представљао је основни критеријум за издвајање пољопривредног становништва, а не преко делатности као раније.

Смањивању пољопривредног становништва претходило је опадање пољопривредне радне снаге које је било нешто споријег интензитета. Најме, у истом периоду, укупан број активног пољопривредног становништва смањен је преко четири пута (са 2279,9 хиљада на 529,2 хиљада), као и његов удео у укупној радној снази Србије (са 73,2% у 1953. на 15,6% у 2002.) (табела 1).

Табела 1. Укупно и активно пољопривредно становништво Србије, 1953-2002
Table 1 Total and active agricultural population of Serbia, 1953-2002

Година	Укупно пољоп. становништво		Активно пољопривредно становништво		Стопа активности (%)
	Број	Удео у укуп. становништву (%)	Број	Удео у укуп. акт. станов. (%)	
Србија					
1953	4071805	66.0	2279908	73.2	56.0
1961	3671669	55.0	2033403	62.0	55.4
1971	3078667	42.7	1886326	53.7	61.3
1981	1905029	25.5	1289073	35.0	67.7
1991	1305426	17.3	904127	25.0	69.3
2002	817052	10.9	529236	15.6	64.8
Централна Србија					
1953	2993822	67.2	1745415	74.8	58.3
1961	2710799	56.2	1575998	63.9	58.1
1971	2317651	44.1	1501220	55.5	64.8
1981	1513603	27.6	1075766	38.1	71.1
1991	1035988	18.0	754544	27.0	73.6
2002	601905	11.0	403730	16.2	67.1
Војводина					
1953	1077983	62.9	534494	68.7	49.6
1961	960870	51.8	457405	56.1	47.6
1971	761016	39.0	385106	46.2	50.6
1981	391426	19.9	213307	24.7	54.5
1991	269438	13.7	149583	17.1	55.5
2002	215147	10.6	125506	13.7	58.3

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, РЗС, Београд.

С друге стране, иако је регистровано апсолутно и релативно опадање у читавом послератном периоду, стопа активности пољопривредног становништва

имала је узлазни тренд (од 1961. до 1991. године), управо због различитог темпа опадања укупног и активног пољопривредног становништва. У последњем међупописном периоду поново је забележено опадање и у 2002. години стопа активности износила је 64,8%. Иначе, достигнута стопа активности аграрног становништва знатно је виша од стопе активности укупног становништва Србије (45,3%). Разлика у овим стопама последица је већег радног ангажовања старијих лица, као и већа економска активност пољопривредника у млађим старосним групама, у којима се иначе иначе непољопривредно становништво још увек школује (20-24 и 25-29 година). Због свега тога већа је искоришћеност радног контингента у пољопривреди него целокупног радног контингента.

Регионално посматрано, дезаграризација становништва била је наглашенија у Војводини него на подручју Централне Србије. Преме подацима из 2002. године регистрован је већи проценат аграрног становништва у Централној Србији (11,0%) него у Војводини (10,6%) и такав тренд био је присутан током целог посматраног периода мада су разлике временом ублажене. Такође, и удео пољопривредне радне снаге већи је у Централној Србији (16,2%), него у Војводини (13,7%), што се односи и на стопу активности пољопривредника (67,1%, односно 58,3%), условљену и знатно нижом активношћу женског пољопривредног становништва Војводине. Објашњење лежи делимично и у чињеници да се жене у Војводини приликом пописа радије изјашњавају као издржаване него активне пољопривреднице.

Демографско старење и феминизација пољопривредног становништва

Трансфер становништва из пољопривреде у непољопривредне делатности, поред несумњиво позитивних ефеката (пораст запослености, веће могућности за образовање, итд.), имао је за резултат и бројне негативне појаве. Наиме, познато је да смањивање радне снаге у пољопривреди може да угрози производњу у овој привредној области ако не дође до бржег повећавања продуктивности него што је смањење економске активности. С тим у вези, а имајући у виду да је у миграцијама село-град учествовало млађе радно-способно мушко становништво, то се битно одразило на старосно-полну структуру пољопривредног становништва. Наиме, дошло је до поремећаја те структуре у смислу повећања удела жена ("феминизација") и старијих генерација ("сенилизација"), што се рефлектовало и на репродукцију пољопривредног становништва (Радужици, 1995).

У Србији је у целом посматраном периоду у укупној пољопривредној популацији преовладавало женско становништво (изузев у време последњег пописа). Тако су у 1953. години жене чиниле 53%, а у 2002. години 48,6% укупног

пољопривредног становништва. Код активних пољопривредника континуирано је више мушкараца него жена, изузев у време пописа 1981. године услед масовног одласка на привремени рад у иностранство током седамдесетих година међу којима је било много и пољопривредника. Према последњем попису из 2002. године, удео мушкараца у пољопривредној радној снази износио је 57,7%.

Сличне тенденције у кретању пољопривредног становништва према полу, односно вишак жена у укупној пољопривредној популацији испољене су и у Централној Србији, као и у Војводини (изузев 1991. и 2002. године). Разлика међу подручјима постоји и у полној структури радне снаге у пољопривреди. У Војводини је у свим пописима регистрован већи проценат мушкараца него жена, док је у Централној Србији у време 1981. и 1991. године било више жена. Такође, стопе активности пољопривредника више су у Централној Србији него у Војводини у току читавог посматраног периода. Посебно велика разлика међу подручјима јавља се код стопа економске активности жена. Према попису из 2002. године стопе активности за мушко односно женско пољопривредно становништво биле су 73,7% и 60,2% у Централној Србији, док су у Војводини износиле 70% за мушкарце и 45,2% за жене (Радивојевић, 2006).

Пораст активности женског пољопривредног становништва Србије, који је био бржи од повећања активности мушкараца, као и интензивније смањивање мушког пољопривредног становништва, довели су до сталног пораста учешћа пољопривредне радне снаге у укупном активном становништву Србије. Феминизација пољопривредне радне снаге се одвијала много брже од феминизације укупног пољопривредног становништва.

Процес дезаграризације је, такође, имао за непосредну последицу и нагло старење како укупног тако и активног пољопривредног становништва. Демографско старење представља процес који је већ дуже време присутан у Србији, али је код пољопривредног становништва још интензивнији, чиме је значајно угрожена проста репродукција аграрне популације. Када је у питању радна снага у пољопривреди, неповољне промене у старосној структури имају негативан утицај на одвијање саме пољопривредне производње и представљају ограничавајући фактор пољопривредног развоја.

Према подацима из 2002. године, у укупном пољопривредном становништву готово једна трећина (31,1%) је старија од 55 година, а 17,7% од 65 година (табела 2). Још је неповољнија старосна структура активних пољопривредника. Чак 38,7% укупног броја тих лица је старије од 55 година, а 19,5% од 65 година. Промене у старосној структури пољопривредног становништва одвијале су се у правцу смањења апсолутног броја у свим старосним групама, а релативно смањење је регистровано само за старије од 55 година. Исто се

може рећи и за активне пољопривреднике (осим са млађе од 15 година). Генерално, највеће апсолутно смањење забележено је код старијих од 55 година. На пример, у групи 55-64 било је преко 310 хиљада пољопривредног становништва 1991. године, а свега 108,4 хиљада 2002. године, а код активних 260 хиљада 1991. године, а 101,6 хиљада 2002. године. Значајно смањење евидентно је и код лица преко 65 година старости.

Табела 2. Пољопривредно становништво Србије

по активности и старости, 2002.

Table 2 Agricultural population of Serbia by active and age, 2002.

	Укупно	Испод 15	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	Преко 65
Србија								
Укупно	817052	123626	95196	100771	100362	138112	108380	144752
Активно	529236	...	34570	70486	87434	129521	101574	102947
Издживано	287816	123626	60626	30285	129028	8591	6806	41805
<i>Структурау%</i>								
Укупно	100.0	15.1	11.7	12.3	12.3	16.9	13.3	17.7
Активно	100.0	...	6.5	13.3	16.5	24.5	19.2	19.5
Издживано	100.0	42.9	21.1	10.5	4.5	3.0	2.4	14.5
Централна Србија								
Укупно	601905	86608	66929	73999	70224	102729	84624	111752
Активно	403730	...	26446	52916	62764	97834	80272	81137
Издживано	198175	86608	40483	21083	7460	4895	4352	30615
<i>Структурау%</i>								
Укупно	100.0	14.4	11.1	12.3	11.7	17.1	14.1	18.6
Активно	100.0	...	6.6	13.1	15.5	24.2	19.9	20.1
Издживано	100.0	43.7	20.4	10.6	3.8	2.5	2.2	15.4
Војводина								
Укупно	215147	37018	28267	26772	30138	35383	23756	33000
Активно	125506	...	8124	17570	24670	31687	21302	21810
Издживано	89641	37018	20143	9202	5468	3696	2454	11190
<i>Структурау%</i>								
Укупно	100.0	17.2	13.1	12.4	14.0	16.4	11.0	15.3
Активно	100.0	...	6.5	14.0	19.7	25.2	17.0	17.4
Издживано	100.0	41.3	22.5	10.3	6.1	4.1	2.7	12.5

Извор: Као за табелу 1.

Напомена: Разлику до укупног броја чини група Непознато.

Смањење је углавном последица повећаног пензионисања пољопривредника, код којих је почев од 1987. године уведено обавезно пензионо осигурање, под истим условима као и за непољопривреднике. То се одразило и на релативно смањење лица тих старости у укупном пољопривредном, односно активном пољопривредном становништву, што је донекле изменило и старосни састав како укупног тако и активног пољопривредног становништва.

Али, без обзира што у последњем међупописном периоду није погоршана старосна структура пољопривредне радне снаге, ипак је сваки други пољопривредни произвођач старији од 50 година. Са аспекта пољопривредне производње таква старосна структура је јако неповољна, не само за развој, него и за обављање пољопривредне делатности. Ако се старосни састав пољопривредне радне снаге упореди са структуром укупне радне снаге, остаје чињеница да је старење присутније код пољопривредника. Јер, код укупне радне снаге свега 10,5% је отпадало на становништво старије од 55 година, а само 3,2% на старије од 65 година.

Посматрано по подручјима, може се приметити да је старосна структура неповољнија код становништва Централне Србије. На пољопривредно становништво старије од 55 година у Централној Србији отпада 32,7%, а у Војводини 26,3%. Слично је и са радном снагом јер 40% активног пољопривредног становништва у Централној Србији је старије од 55 година, односно 34,4% у Војводини.

Старосна структура пољопривредног становништва у значајној мери условљава и њихову образовну структуру која је најповољнија код млађег, а најнеповољнија код најстаријег становништва. У поређењу са другим европским земљама у Србији је образовни ниво пољопривредне радне снаге и даље изразито низак. Тако, у развијеним земљама пољопривредни произвођач има најмање средње образовање, а преко 20% је оних који су завршили високе школе. На пример, у Енглеској је још седамдесетих година готово једна петина фармера имала средње образовање. Такође, резултати многих истраживања указују на везу између степена образовања и величине газдинства, јер чак половина пољопривредника у Енглеској са великим поседом (преко 400 ха) има посебне квалификације из области пољопривреде (Hill, Ray, 1987). Насупрот томе, у Србији, на просечно малој површини пољопривредног газдинства (до 5 ха), не могу се применити стечена знања па је и то разлог ниског образовања пољопривредника. С друге стране, са аспекта развоја пољопривреде и примене научних и техничких достигнућа, подизање образовног нивоа и стицање адекватних квалификација има велики значај, али је некад теже разбити традиционални начин сељакове производње и његов страх да пређе на нове методе рада, него што сам производни процес захтева додатне квалификације (Станковић, 1996).

Између пољопривредног и непољопривредног становништва Србије постоји битна разлика у нивоу писмености и школске спреме. Удео неписмених код непољопривредног становништва износио је 2002. године 3,2%, а код пољоп-

ривредног чак 5,7% (Бјелобрк, 2005). Такође, код пољопривредног становништва најзаступљенији су нижи нивои школске спреме. На лица без школе и са највише завршеном основном школом отпада 80,1% пољопривредног становништва, наспрам 41,5% код непољопривредног. Заступљеност средњег образовања је готово 2,5 пута већа код непољопривредног становништва, а више и високо образовање има 12,3% непољопривредног и само 0,9% пољопривредног становништва. Иначе, образовни ниво жена је нарочито неповољан јер је међу пољопривредницама чак 9,7% неписмених, а 83,8% је без школе или са највише завршеном основном.

Треба истаћи да је у савременим условима образовање руралне популације несумњиво веома важан фактор развоја пољопривредне делатности. Складан и уравнотежен однос између привредног развоја и смањења пољопривредног становништва намеће потребу преображаја економске структуре становништва и радне снаге, за који значајану улогу има процес образовања.

Закључак

Током читавог периода после Другог светског рата одвијали су се сложени и противречни процеси који су имали за резултат популационо опустошена села и дуготрајну кризу у пољопривреди. Демографска слика пољопривредног становништва Србије веома је неповољна. Интензиван процес демографског старења укупног и активног пољопривредног становништва има бројне негативне импликације, а може се очекивати, имајући у виду ефекте демографске инерције, и у будућем периоду. Контингент фертилног становништва је редукован, што се одражава на ниске стопе наталитета ове популације, а због високог учешћа старих лица, морталитет је знатно повећан, што има за резултат негативни природни прираштај пољопривредног становништва и изражену депопулацију у многим подручјима. Садашња ситуација на селу показује да је образовни систем неприлагођен селу и пољопривреди и да проблему образовања треба посветити више пажње. Будућој пољопривреди уместо необразованог сељака неопходан је сељак-стручњак који је способан да се прилагођава и усваја резултате савременог технолошког развоја.

Имајући у виду потребе савремене пољопривредне производње, ниво развијености пољопривредне делатности у развијеном свету, актуелне процесе и тенденције, може се констатовати да пољопривредно становништво у Србији, које одликује неповољна старосна и лоша образовна структура, не може представљати потенцијал за развој пољопривреде, већ пре ограничавајући фактор развоја. Утицај неповољне демографске ситуације могао би се ублажити применом функционалне демографске политике и савременог концепта ревитализације пољопривреде и села.

Литература

1. Бјелобрк Гордана (2005). „Образовне карактеристике становништва Републике Србије Попис 2002“, Саопштење на саветовању *Анализа коначних резултата пописа становништва, домаћинства и станова 2002* (Београд: РЗС и Статистичко друштво Србије).
2. Hill, Berkeley and Derek Ray (1987). *Economics for Agriculture e -Food, Farming and the Rural Economy*, (London: Macmillan Education).
3. Радивојевић Биљана (2006). „Економске структуре становништва Србије“, *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (Београд: Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије), стр. 223-251.
4. Радушки, Нада (1995). „Пољопривредно становништво“, Економске структуре становништва, *Становништво и домаћинства Србије према попису 1991.године* (Београд:Републички завод за статистику), стр. 251-263.
5. РЗС (2004). *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Пољопривредно становништво*, Књига 7, (Београд: Републички завод за статистику Србије).
6. РЗС (2005). *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Укупно и пољопривредно становништво*, Књига 19, (Београд: Републички завод за статистику Србије).
7. СЗС (1993). *Попис становништва 1991. Укупно и пољопривредно становништво*, Књига 10, (Београд: Савезни завод за статистику СФРЈ).
8. Спасовски, Милена и Јован Илић (1989). „Проблеми демографског развоја и депопулације руралних простора у СР Србији“, *Зборник радова XXXVI*, (Београд: Географски факултет ПМФ), стр. 133-147.
9. Станковић, Владимир (1996). „Социопрофесионално самообнављање активних пољопривредника централне Србије и Војводине према попису 1991“, *Становништво* (Београд:Центар за демографска истраживања), год.XXXIV, број 1-2. стр. 125-136.
10. Тодоровић, Марина и Гордана Војковић, (1999). „Становништво - елемент развоја пољопривреде у Србији“, *Становништво* (Београд: Центар за демографска истраживања), год. XXXVII, број 1-4. стр.141-163.
11. UNITED NATIONS (1998). *Recommendations for the 2000 censuses of population and housing in the ECE region* (New York and Geneva United Nations).

Примљено: 25.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 323.333(497.11)

BASIC TENDENCIES AND PROBLEMS IN DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL POPULATION OF SERBIA

Nada Raduski, Ph.D.

Demographic Research Centre, Institute of Social Sciences, Belgrade

Summary

The end-result of the complex and contradictory processes taking place in the agriculture throughout the period since the Second World War is depopulation and persistent crisis in agriculture. Mass transfer of rural population to cities and transition from agricultural to non-agricultural activities has had a series of negative demographic, economic, sociological, cultural and others consequences. The decline in agricultural population (from 66.0% in 1953. to 10.9% in 2002.) is one of the most significant change in the social and economic structure of population in Serbia. Due to the characteristic migration patterns by age and sex, they have had a substantial impact on the change in age-sex structure of agricultural population (increasing share of women and old generations). Feminization and senilization of village practically left them without labor force, while agricultural became a neglected activity.

Key words: agricultural population, desagrarization, labor force, aging, educational structure, Serbia.

Author's Address:

Dr Nada Raduški
Institut društvenih nauka
Kraljice Katarine 45
Beograd
tel. 3613-892
e-mail: raduski@eunet.yu

ЗАДРУГАРСТВО СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ЕВОЛУЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ¹

З. Симоновић², Ж. Арсенијевић³, Б. Михаиловић²

Резиме: Можемо да истакнемо да је српско задругарство у периоду који обухвата задњих педесет године прошла кроз многа искушења. То је период који обухвата доба социјализма, али такође и савремени период који карактерише транзиција. У свим овим кретањима односно разним експериментима који су је задесили српска задруга је успела да опстане. Ово нам указује колико је институција задруге отпорна и способна да опстане у свим друштвено – економским системима. Савремена српска задруга је према Нацрту закону о задругама ухватила прикључак за примену најновијих задружних принципа који важе и на међународном плану.

Кључне речи: задруга, задругари, Закон о задругама, транзиција.

Увод

Међународна задружна алијанса је у свом једновековном постојању непрекидно деловала као чувар задружних вредности. С друге стране задружни покрет је у пракси многих земаља непрекидно био оптерећен разним дилемама, нејасноћама и конфузијом које са собом носе сталне промене у свету у коме живимо. За обнову задружног покрета кроз процес транзиције наше земље могу да буду корисна како историјска тако и савремена искуства земаља развијене тржишне економије, који задружне организације користе

¹ Рад представља део резултата истраживања на пројекту бр. 149007Д “Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску Унију“ финансираног од стране МНЗЖС.

² Мр Зоран Симоновић, мр Бранко Михаиловић, Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15.

³ Мр Жељко Арсенијевић, Компанија „Черубције“, Сурчин, Београд.

као алтернативу савременом капитализму у више праваца. Међу тим правцима посебно се истичу следећи принципи:

- очување људског достојанства преко самозапошљавања,
- праведнија расподела створеног националног богатства
- економска и социјална еманципација
- већа одговорност појединаца према заједници у којој живи и ради
- подизање опште свести за одржив развој и др.

Све ово што смо набројали можемо сврстати у област савременог идентитета задруга.

Можемо слободно да кажемо у области иновирања задружног идентитета постоји занемаривање институционалних истраживања. Шира јавност о овом проблему није на прави начин информисана. Да би могла да се сагледа права вредност задружног покрета који је изграђен на постојећим идејама и концептима потребно је ширити знања о том покрету. При том потребно је да се прихвати преовладавајући концепт присутан у свим врстама задруга који се огледа у следећем: група људи, мала или велика, са оданошћу приступа заједничкој акцији на демократским принципима и уз узајамно помагање, да би се обезбедио привређивање или услуге које су корисне за све учеснике оваквих акција.

У нашим даљим излагањима определили смо се да посветимо пажњу проблему еволуције српске задруге који обухвата период од 1957. до 1990. године, али и транзицији која почиње од 1990. године када српска задруга улази у нову фазу свога развоја. Транзиција, може се слободно рећи, траје до данашњих дана.

1. Социјалистички период у развоју задруга

Развој пољопривредних задруга од 1957. до 1965. године. Овај период карактерише пораст улагања у пољопривреду и подруштвљавање пољопривредне производње и земљишних површина. Током 1957. године донета је Резолуција савезне народне скупштине о перспективном развоју пољопривреде и задругарства. Задруга је проглашена основним носиоцем преображаја пољопривреде и села. Такође у овом периоду долази и до својеврсне пољопривредне технолошке револуције: примењује се савремене пољопривредне технологија (дубоко орање, сортно семе, заштита биља и др.).

Кретање броја пољопривредних задруга у овом периоду показује даљу стабилизацију хоризонталног повезивања, фузионисања и интеграције.

Табела 1. Број пољопривредних задруга 1955 – 1965.

Година	Број задруга	Година	Број задруга
1955.	6.066	1960.	4.086
1956.	5.576	1961.	3.228
1957.	5.472	1962.	2.816
1958.	5.242	1963.	2.438
1959.	4.817	1964.	2.096

Извор: Југославија 1945 – 1964. статистички преглед.

Укрупњавање пољопривредних задруга треба објаснити чињеницом што је већи број села и још већи број индивидуалних газдинстава економски се повезао преко задружне организације. Крупније задруге су лакше могле концентрисати нова средства и нове кадрове.

Пољопривредне задруге у периоду од 1965. до 1974. године. Мере привредне реформе донесене 1965. године означавају промену у развоју пољопривредних задруга. Промена се огледа у томе што се пољопривредне задруге после доношења мера привредне реформе развијају као радне организације у чије се пословање држава све мање меша. Дошло је до укидања регреса и премија, а кредитна политика је изједначила задруге са осталим радним организацијама. Такође је дошло до укидања монопола задруге да искључењем других може да откупљује пољопривредне производе на своме подручју. На овај начин задруга је постала директно заинтересована за шире тржиште, пошто се за њено пословно подручје сада јавља неупоредиво шири интерес. Привредна реформа, је дакле довела задругу у конкурентску борбу са осталим заинтересованим организацијама. Задруга као посредник у откупу и промету пољопривредних производа губи оно место које је имала, а упућена је све више на двоструку интеграцију. Она мора да се чвршће веже са индивидуалним газдинствима и да из те везе излази ојачана, да би могла да се успешно повезује са прерађивачима по вертикали.¹ Повезивање по вертикали одвијало би се са прехрамбеном индустријом и трговином. То су процеси који многе задруге нису могле да прате.

Ове нове промене прокламоване су у Основном закону о пољопривредним задругама који је проглашен 1965.² Према овом закону циљеви удруживања огледају се у следећем:

¹ Петар Ј. Марковић и Драгољуб Симоновић, Економика пољопривреде, Савремена администрација, Београд, 1973, 344 – 345.

² Основни закон о земљорадничким задругама, Службени лист ФНРЈ, бр. 13. од 31 марта 1965.

- Остваривање сарадње радних људи који раде својим или удруженим средствима рада у области пољопривреде и ради њихове производне и друге привредне сарадње и повезивања са другим радним организацијама у области пољопривреде као и са организацијама друштвене привреде.
- Ради подруштвљавања, развијања и унапређивања друштвено организоване пољопривредне производње,
- Ради повећања дохотка земљорадника и развијања социјалистичких друштвених односа на селу.¹

Значајан број задруга, у овом периоду почео је да мења структуру своје делатности, при чему је највећи део напустио производњу – кооперацију са земљорадницима и оријентисао се на трговину, предузетништво, превозништво и на делатности које су обезбеђивале сигуран доходак.

Најзначајнији резултати у кооперацији су забележени у ратарској и сточарској производњи. Продор пољопривредне технолошке револуције на земљорадничка газдинства довео је до повећања приноса по хектару. После 1970. године формирају се организације копераната и основне организације копераната, чије је земљиште било у друштвеној својини.²

Табела 2. Број општих пољопривредних задруга 1965–1974.

Година	Број задруга	Година	Број задруга
1965.	1.937	1970.	1.102
1966.	Нема података	1971.	993
1967.	1.600	1972.	906
1968.	1.403	1973.	832
1969.	1.279	1974.	813

Извор: Билтен пољопривредне организације удруженог рада и земљорадничке задруге 1980. година, Савезни завод за статистику, Београд.

Јављале су се идеје да се у неким подручјима земљорадници могу успешно економски да се организују и без задруга. То повезивање би се остваривало директно са комбинатима и организацијама које су се бавиле прерадом, дорадом и прометом пољопривредних производа.

¹ Виден С. Ранђеловић, Основи задругарства и Земљорадничко задругарство, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд 1999,152.

² Снежана Ђекић, Аграрни менаџмент, Економски факултет–Ниш, Ниш, 2005, 96–97.

Под утицајем оваквих кретања, многе сеоске средине су остале без земљорадничких задруга односно економских организација пољопривредника. Број земљорадничких задруга је у земљи од 2.096 из 1964. године спао на 993 у 1971. години. Значи опао је за чак 52,7%.

Пољопривредне задруге у периоду од 1974. до 1989. године. Седамдесетих година у нашој земљи су спроведене веома значајне реформе привредног и политичког система. Ове реформе су имале за циљ да створе услове за развој интегралног самоуправљања. Са тачке задружног организовања и развоја земљорадничког задругарства овај период се може сматрати периодом задружне обнове и оживљавање схватања о значају задругарства за брз и успешан развој пољопривреде и села. У Уставу СФРЈ из 1974. године указује се на значај задружног организовања и истиче да је перспектива земљорадничких газдинстава у удруживању и задружном организовању. Закон о удруженом раду из 1976. године који је називан и привредним уставом у оквиру Главе VII личног рада у систему самоуправног удруживања унет је посебан одељак Удруживање земљорадника. Према овом закону поред удруживања земљорадника у земљорадничке задруге, земљорадници су рад, земљиште и друга средства за производњу могли да удружују са организацијама удруженог рада у форми радних и основних организација коопераната и у тзв. друге облике удруживања.

Радне и основне организације су представљале нове облике организовања земљорадника непознате у нашој пракси. Нису биле на прави начин осмишљене, оне су се показале у пракси као нерационални и неефикасни облици удруживања земљорадника.

У овом периоду дошло је до брзог повећања задруга и других облика задружног организовања. Обновљени су задружни савези, као асоцијације задружних организација, на нивоу региона, покрајна, република и на нивоу федерације.¹

2. Задруге у транзиционим условима

Задругарство и задруге у периоду од 1989. до 1996. године. После 1989. године наша земља улази у нову етапу у развоју задругарства. Овај период карактеришу дубоке промене у нашем привредном, друштвеном и политичком систему. Овим променама створени су повољнији услови за развој задругарства. На нов начин се одређује место и улога задруга у развоју привреде и друштва. У пољопривреди се задруге одређују као једини и најзначајнији

---

¹ Виден С. Ранђеловић, ибид, 163-164.

облик економског организовања земљорадника. Основни задатак задруга постаје да, својом делатношћу, доприносе јачању земљорадничких, сељачких газдинстава као робних произвођача, да им омогућују да се лакше укључују у тржишне робно – новчане односе и да опстају на тржишту.

У Србији су 1989. године донети Закон о задругама и Закон о земљорадничким задругама.¹ На нивоу југословенске федерације 1990. године донет је савезни Закон о задругама.² Новоформирана СР Југославија 1996. године доноси свој Закон о задругама.³

Према закону из 1989. године земљорадничке задруге оснивају земљорадници, чланови њихових домаћинстава, радни људи и грађани и задругари, ради остваривања својих циљева. По савезном Закону о задругама из 1990. године задруга је добровољна организација задругара који заједничким пословањем, остварују економске интересе и самостално одлучују о заједничким питањима.

Задруге могу оснивати према Закону о задругама из 1996. године физичка лица, сопственом иницијативом, вођени првенствено економским али и другим интересима. Средства за рад задруга обезбеђују чланови задруга и задругари. Они гарантују пословање задруга својом имовином и својим средствима. Преко органа управљања, задругари сами управљају пословима задруге. Према овом закону је прецизно дефинисана задружне својине. Одређени су механизми њене заштите и репродуковање. У праксу се први пут уводи задружна ревизија, која има за циљ да ствара услове за доследну примену задружних принципа у раду задруга и раду на отклањању негативних појава које прате рад задругара.

Овакав нов концепт задружног организовања, чија је примена почела од 1989. године, побудио је интерес код земљорадника за оснивањем задруга или трансформацијом других облика организовања земљорадника у задруге. У релативно кратком периоду дошло је до наглог пораста броја задруга. Према табели у Војводини нашем најразвијенијем подручју, у периоду 1978 – 1981. године, није било ни једне земљорадничке задруге. Ова чињеница предствља својеврстан апсурд. Сасвим другачији тренд имамо на примеру Косова и Метохије. Од 1993. године број задруга је у сталном опадању. Сигурна да на опадање броја задруга не утичу само економски него и други фактори првенствено политички.

---

¹ Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.

² Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.

³ Службени лист СР Југославије бр. 41/96.

Табела 3. Број задруга у Србији у периоду од 1978. до 1996. године

Година	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1977.	110	189	17
1978.	110	-	20
1979.	123	-	24
1980.	170	-	37
1981.	189	-	44
1982.	228	-	57
1983.	230	2	62
1984.	264	2	68
1985.	296	4	76
1986.	296	5	83
1987.	304	7	88
1988.	300	8	56
1989.	300	10	111
1990.	423	139	112
1991.	463	161	115
1992.	464	193	136
1993.	467	191	119
1994.	478	186	96
1995.	473	185	92
1996.	471	189	88
1997.	463	200	79
1998.	536	318	131

Извор: Билтени и пољопривредна предузећа и земљорадничке задруге. Савезни завод за статистику, Београд, 1999.

Задругарство Србије после 1996. године. Према тренутно актуелном нацрту Закону о задругама, задруге могу оснивати најмање пет физичких лица, сопственом иницијативом, вођени првенствено економским али и другим интересима. Средства за рад задруга обезбеђују чланови задруга и задругари. Они гарантују пословање задруга својом имовином и својим средствима. Постоји могућност улагања додатних улога.

У глави три овог закона прецизно се регулише начин престанка и стицања статуса задругара. Статус задругара се стиче приступањем. Престанак статуса задругара губи се иступањем, искључењем, смрћу, престанком правног лица задругара, престанком рада задруге и другим начинима који су законом регулисани. Свака задруга према овом нацрту закона има књигу задругара.

Преко органа управљања, задругари сами управљају пословима задруге. Органе задруге чине скупштина, управни одбор, директор и надзорни одбор.

Свака задруга мора да има своју имовину коју чине ствари, права, новчана средства и хартије од вредности које је задруга стекла пословањем или на други начин. Овим нацртом закона о задругама такође је прецизно дефинисана задружне својине.

Табела 4. Број задруга у Србији у периоду од 2002. до 2006. године

Година	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
2002.	308	202	-
2003.	267	200	-
2004.	253	207	-
2005.	227	183	-
2006.	180	178	-

Извор: Статистички годишњак Србије 2007. Републички завод за статистику, Београд, 2007. год. 239 стр.

Нацрт закона у глави седам посвђује пажњу фондовима, расподели добити и покрићу губитка. Према глави осам задруга је дужна да води пословне књиге и да саставља финансијске извештаје. Глава девет регулише начин престанка задруге. Неки од начина престанка рада задруге су: одлуком скупштине задругара, стечајем, статусном променом, која води престанку задруге, правоснажном одлуком којом се утврђује да је регистрација задруге била ништава и другим начинима.

Глава десет пружа могућност формирања задружног савеза. Задржава се пракса задружне ревизије која је уведена према Закону о задругама из 1996. године.¹

Закључак

Из свега напред изложеног можемо да закључимо да је српско задругарство у периоду који обухвата задњих педесет године прошла кроз многа искушења. То је период који обухвата доба социјализма, али такође и савремени период који карактерише транзиција. У свим овим кретањима односно разним експериментима који су је задесили српска задруга је успела да опстане. Ово нам указује колико је институција задруге отпорна и способна да опстане у свим друштвено – економским системима. Савремена српска задруга је према

¹ Нови текст радне верзије Нацрта Закона о задругама, Министарство за привреду и приватизацију Републике Србије, www.mpriv.sr.gov.yu.

Нацрту закону о задругама ухватила прикључак за примену најновијих задружних принципа који важе и на међународном плану.

Литература

1. Осовни закон о земљорадничким задругама, Службени лист ФНРЈ, бр. 13. од 31 марта 1965.
2. Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.
3. Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.
4. Службени лист СР Југославије бр. 41/96.
5. Статистички годишњак Србије 2007. Републички завод за статистику, Београд, 2007.
6. Нови текст радне верзије Нацрта Закона о задругама, Министарство за привреду и приватизацију Републике Србије, www.mpriv.sr.gov.yu.
7. Снежана Ђекић, Аграрни менаџмент, Економски факултет – Ниш, Ниш, 2005.
8. Виден С. Ранђеловић, Основи задругарства и Земљорадничко задругарство, Пољопривредни факултет - Београд, Задружни савез Србије, Београд 1999.
9. Петар Ј. Марковић и Драгољуб Симоновић, Економика пољопривреде, Савремена администрација, Београд, 1973.

Примљено: 25.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 361.115.8(497.11)

**SERBIAN COOPERATIVES IN THE PERIOD
OF EVOLUTION AND TRANSITION**

Zoran Simonović¹, M.Sc., Željko Arsenijević², M.Sc., Branko Mihailović¹, M.Sc.,

¹Institute for Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

²“Čerubdžije”, Company, Surčin, Belgrade, Serbia

Summary

We can say that Serbian cooperative movement has gone through much probation. The period includes not only the period of socialism but also the modern period characterized by the transition process. In these movements, that is, various experiments that have happened to it, the cooperatives managed to survive. This indicates how durable and capable of surviving in various socio-economic systems the cooperatives are. Modern Serbian cooperatives have in accordance with the Cooperative Law Draft accepted the annex related to the cooperative principles which are valid internationally.

Key words: cooperatives, Cooperative Law, transition process.

Author's Address:

Mr Zoran Simonović
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15
Beograd
Republika Srbija
zoki@medianis.net
tel: +381 11 2972858

СОФТВЕР ЗА МАЛА ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА

Т. Зорановић¹, В. Вукоје¹

Резиме: Управљање пољопривредним газдинством мора бити засновано на стварним и ажурним подацима како би се пословне одлуке могле доносити на време. У пољопривредној производњи, због дугог циклуса производње, погрешна одлука се врло тешко исправља. Да би се помогло фармерима, развијена је методологија и књиговодствено-рачуноводствени програмски пакет, усклађен са ФАДН системом, који на једноставан начин омогућава управљање газдинством.

Кључне речи: управљање газдинством, ФАДН, књиговодство

1. Увод

По садашњим позитивним законским прописима индивидуална газдинства не морају водити књиговодство, али то могу чинити. Променом статуса у статус правног лица газдинство је обавезно да води књиговодствену евиденцију свих догађаја на газдинству. Процена је да ће Држава предузети све мере не би ли приволела газдинства да воде пословне књиге. Са становишта Државе, рад са готовином није пожељан јер се тешко може контролисати, отвара могућност рада на црно и разне друге злоупотребе (газдинство са 10 ха обрадиве површине, које се бави ратарском пољопривредном производњом има годишњи промет од неколико милиона динара). У развијеним земљама сва газдинства су пријављена, регистрована као правни субјекти и на путу европских интеграција стоји и овај проблем.

Прилагођење решењима која су присутна у Европској заједници је почело поступком евидентирања газдинстава. Пре две године поступак је био необавезан и газдинство је добровољно регистровало делатност, отварало пословни рачун у изабраној банци и пословало као и до тада. Да би се

---

¹ Мр Тихомир Зорановић, асистент, др Вељко Вукоје, доцент, Пољопривредни факултет, Трг Доситеја Обрадовића 8, Нови Сад, Е-mail: tihomir@polj.ns.ac.yu

ентузијазам за регистровање газдинстава повећао, Држава је омогућила да субвенције за гориво, семе, ђубриво, а 2007. године и премију од 100 еура по хектару добију само регистрована газдинства. Дакле, добровољна мера је поспешена економском користи. Имајући у виду да је садашњи порески систем базиран на опорезивању по јединици површине, многи предлагачи нових решења, као главни аргумент, износе да је то неправично јер се постиже различит профит зависно од тога шта се сеје: сејањем паприке, лубеница итд. по једном хектару се може остарити вишеструко већи профит него сејањем пшенице. Једино решење је вођење пословних књига као што се то ради у сваком предузећу.

Решење које би се могло применити је да се ангажује књиговођа који ће књижити и контирати сваку промену у пословању газдинства, водити рачуна о порезу и ПДВу, приходима и расходима. Имајући у виду да је то додатни трошак за газдинство, да промена има релативно мало, да већина књиговођа не познаје специфичности пољопривредне производње, најбоље би било да то ради сам власник. Али власник по правилу не познаје књиговодство нити позитивне законске прописе, а у већини случајева није спреман да иде на курс или обуку да то научи.

Пошто је вођење пословних књига извесна перспектива, а имајући у виду недостатке постојећих решења, реализован је програмски модул који омогућава да се воде пословне књиге на битно другачији начин него у већини предузећа.

2. Значај проблема и циљ истраживања

Проблем који се поставља пред власника газдинства је врло озбиљан и велика већина власника газдинстава га неће моћи самостално решити. Управљање газдинством без стварних података је немогуће, а прикупљање података захтева време, методологију, доследност, упоредивост са другим газдинствима итд.

Постављен је врло озбиљан задатак да се сачини методологија (и пратећи софтвер) која ће испуњавати следеће захтеве:

1. Да методологија буде прилагођена (тј. применљива) на нашим газдинствима, која су најчешће још увек доста далеко од већине европских (ситан посед, незавидан економски положај, неповољна старосна и образовна структура, непостојање навике вођења евиденције и др.);
2. Да буде довољно једноставна и разумљива за коришћење, не само за стручна лица (рачуновође), већ и за саме фармере;

3. Да буде адаптивна, тј. да је могу користити пољопривредници који се одлуче, односно имају потребу за вођење двојног књиговодства (они који су регистровани као предузећа или предузетници), као и они фармери који то нису (регистровани само као пољопривредно газдинство)
4. Да истовремено буде довољно садржајна, тј. да обезбеди све релевантне информације због којих се и уводи;
5. Да омогући аутоматско генерисање већине најважнијих извештаја за газдинство (калукације појединачне и збирне, прегледе о залихама, потраживањима, дуговањима, кретању основног стада, биланс успеха, биланс стања, разне аналитичке показатеље успеха и др.);
6. Да су основни извештаји који се производе по својој форми и суштини (начину обрачуна појединих ставки) упоредиви и са извештајима наших пољопривредних предузећа, јер и она делимично треба да се укључе у ФАДН сиситем;
7. Да софтвер који подржава целу методологију омогући једноставно (аутоматско) сумирање података на националном нивоу, и потом њихово збирно разврставање према различитим критеријумима, анализу, састављање и презентацију збирних извештаја, који су потпуно усаглашени са ФАДН захтевима.
8. Да буде усклађена са ФАДН методологијом вођења књиговодствене евиденције у земљама ЕУ;

3. Предложено решење

Основна идеја ФАДН концепта ЕУ је прикупљање књиговодствених података са фарми ради праћења и анализе њихових производно-економских резултата. Систем је успостављен 1965. године, а прикупљање података се врши на основу узорка од око 80000 фарми, који репрезентује укупан број од преко 5 милиона фарми. Свака земља је одговорна за успостављање ФАДН (Farm-Accounting-Data-Network) система на својој територији, где се прикупљени подаци сумирају и анализирају на националном нивоу, а потом се одговарајући извештаји шаљу Европској Комисији (European Commission – Agriculture Directorate General). При том се, наравно, подразумева да се ради по усаглашеној методологији, која је под надзором Комисије.

Напред изнети захтеви су одлучујуће утицали на базично конципирање модела пољопривредног рачуноводства, као и на дефинисање појединачних методолошких решења. Кључни концепцијски проблем који је требало решити може се дефинисати на следећи начин: помирити захтеве

прецизности, информативности и аналитичности, са једне стране, и захтеве једноставности, прегледности и ефикасности књиговодства пољопривредних газдинстава, са друге стране. Другим речима, требало је направити систем књиговодства који ће бити једноставан за коришћење као просто књиговодство, а истовремено информативан као двојно књиговодство.

Проблем додатно усложњавају бројне специфичности пољопривреде, услед којих је пољопривредно рачуноводство и иначе знатно комплексније (велики број различитих производњи које су, уз то, доста различите по својим технолошким карактеристикама; потребно је водити доста оперативних евиденција – о основном стаду, вишегодишњим засадима, земљишни - књига историје поља, прецизан обрачун захтева отварање значајног боја помоћних места трошкова – поједине категорије погонских машина, прикључне машине, мешаона сточне хране, сушара, систем за наводњавање, складишта и др.).

Сви напред наведени захтеви/проблеми успешно су решени у методолошком и информатичком погледу. Креиран је модел рачуноводства на индивидуалним пољопривредним газдинствима који је суштински ближи двојном књиговодству, а кориснички више личи на просто књиговодство.

Наиме, модел омогућава прикупљање, евиденцију, обрачун и анализу свих производно-финансијских података, односно показатеља, као и двојно књиговодство, и то о:

- сталној и обртној имовини, по врстама и року расположивости,
- сопственим и туђим изворима, по рчности,
- најважнијим врстама прихода и расхода, као и финансијском резултату у више варијанти (брutto маржа, добит, доходак, cash-flow),
- аналитичке податке о трошковима појединих производњи, укључујући и аутоматско генерисање аналитичких калкулација,
- аналитичке податке о помоћним и општим трошковима, као и аутоматско генерисање њихових калкулација,
- аналитичке податке о залихама материјала, финалних производа, полупроизвода и производње у току,
- аналитичке податке о свим дуговањима и потраживањима, сточном фонду и земљишту,
- аутоматско генерисање биланса успеха, биланса стања, и биланса токова готовине,
- продуковање додатних специфичних извештаја за потребе ФАДН-а (порекло и распоред оствареног прихода, затим разни аналитички индикатори - стопа профитабилности укупног прихода, стопа приноса на укупно уложена средства и на сопствени капитал, стопа доходака по

радној јединици, коефицијент убрзане и текуће ликвидности, затим индикатори финансијске структуре-положаја и др.),

- разврставање и поређење газдинстава према различитим критеријумима (величини бруто марже, земљишног поседа, укупног прихода, претежном типу производње, региону итд.).

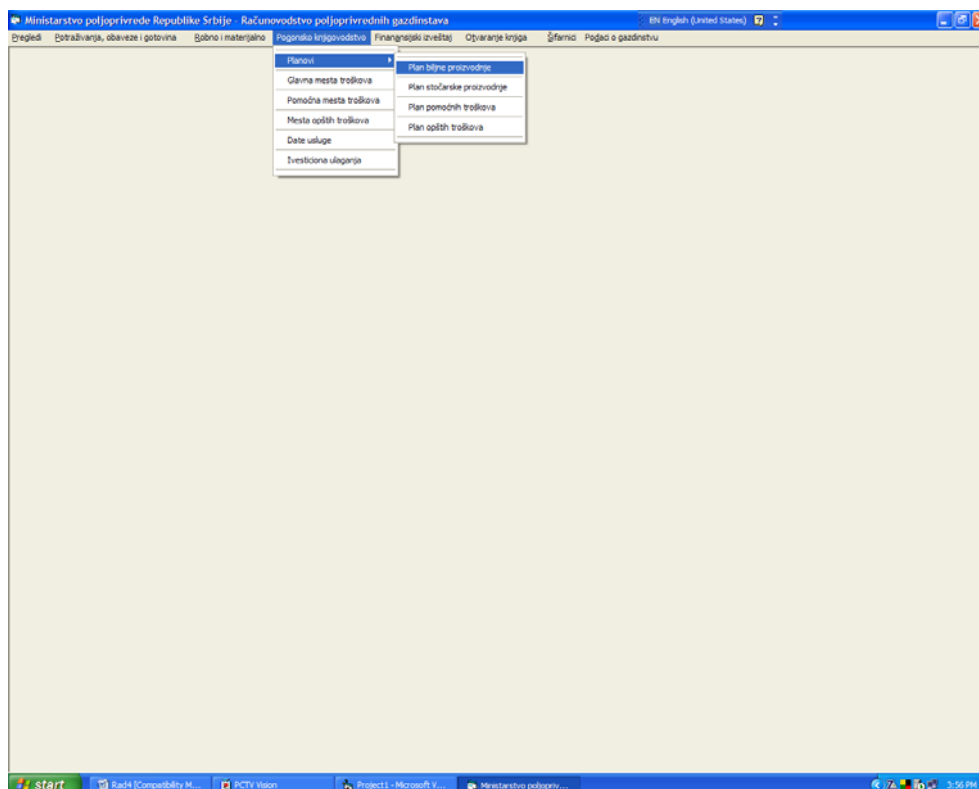
Са друге стране, методологија коју подржава програмски пакет, тако су конципирани да се унос података не заснива на класичном књиговодственем избору конта –"контрању". Унос основних података практично захтева познавање само основних књиговодствених појмова, што омогућава релативно једноставно коришћење не само од стране рачуновођа, већ и фармера. Евиденција се састоји у књижењу најважнијих пословних догађаја на газдинству, чији је број релативно мали и тачно дефинисан. При том се, захваљујући добро конципираном шифарнику, унос података углавном састоји у бирању одговарајуће ставке са падајућег менија.

У садржинском погледу, програма се састоји од одређеног броја ужих сегмената, тј. евиденција (слика 1.). У "Шифарници" и "Подаци о газдинству" подаци се уносе углавном само на почетку при увођењу књиговодства, односно обрачунског периода. Текућа књижења (унос података) обављају се избором једне од понуђених опција у менију.

У оквиру сваког сегмента (евиденције) дефинисан је тачно одређени број догађаја који се у њима може појавити и који се у њима књиже. Програм је тако конципиран да "води" корисника кроз систем падајућих менија од почетка до краја уноса пословног догађаја. При томе му практично не дозвољава да направи књиговодствену грешку, јер је тачно испрограмирано шта се и где уноси за одређени пословни догађај. Програм не дозвољава унос податка на неконтролисани начин.

Број промена које је потребно унети максимално је редуциран. Да би се прокњижио један пословни догађај најчешће је довољно унети само један, ређе два, натурална или вредносна податка. Потом програм врши потребна срачунавања и књижи одговарајуће износе на свим местима где је то потребно. То се укратко може објаснити на примеру књижења једног од најчешћих догађаја - утрошак материјала.

Слика 1. Почетни екран
Picture 1 Basic screen

Књижење се обавља у неколико следећих корака: избором опције "Погонско књиговодство" отвара се разгранати падајући мени из кога корисник бира врсту трошка (у овом случају "Главна места трошкова " (Слика 2);

Потом се отвара образац за унос трошкова материјала, на коме се најпре са падајућег менија изабере производња на коју се трошак односи (у овом случају то је пшеница), затим се се изабере врста материјала (семе пшенице), операција (сетва) и машина која је употребљена (трактор ИМТ539). Још је неопходно унети датум и количину утрошеног материјала (100кг). Тиме је за корисника књижење овог догађаја завршено.

Програм све остало уради сам у позадини, тј. на картици материјала израчуна просечну цену, вредност издатог материјала, смањи залихе материјала количински и вредносно, преузме вредност утрошеног материјала у картицу производње и попуни сва остала поља на обрасцу.

Слика 2. Образац за унос трошкова
Picture 2 Business expences data sheet

The screenshot shows a software window titled "Glavna mesta troškova" (Main expense locations). The interface includes the following elements:

- Dropdown menus:**
  - Gazdinstvo: 1 (Para Paric)
  - Proizvodnja: 90101 Pšenica merkantlna Ratarski 2007
  - Trošak: 5110010 Seme pšenice
  - Operacija: 1302 Uskoredna setva(stmih žita)
  - Osnovno sredstvo: 2.MT.538
- Input fields:**
  - Datum: 1/2/2007
  - Količina: 100
  - Cena: 25
  - Vrednost: 2500
- Buttons:** "Kartica proizvodnje"
- Table:**

90101	2500	0	Pšenica
5110010	2500	0	Seme pšeni
1110010	0	2500	Seme pšeni
9020	0	2500	Račun za pr
- Status bar:** Record 1

Очигледно је, дакле, да за књижење није потребно велико рачуноводствено знање. По истом принципу се књиже и све остале врсте догађаја.

Доследним уношењем догађаја на крају производног циклуса је могуће добити извештаје који показују успешност производње исказане у природним и финансијским показатељима. За сваку производњу је могуће добити извештај као за производњу пшенице (слика 3). Анализом калкулације за производњу која се добија уочавају се сви битни параметри везани за производњу.

Програм омогућава и добијање комплетних извештаја везаних за:

1. магацинско пословање, као стање на дан са просечном ценом и вредношћу материјала, укупан улаз и излаз материјала итд,
2. дуговања газдинства добављачима и то коме, колико и за коју испоручену робу,

Слика 3. Калкулација биљне производње
Picture 3 Wheat cost account

Година: 2005. *Калкулација производње Меркатилне пшенице*

Површина (ha): 10		Парцел: Т-1 4,5 ха; Z-2 1,5 ха; Т-5 4,0 ха				Шифра: 90101			
РЕЗУЛТАТИ	Површина	П р и н о с		Тржишна цена	Вредност производње		ПУНА ЦЕНА КОШТ.		
		t / ha	Укупно		Укупно	по 1 ha	5926.54		
1	Главни производ	10	4.93	49.3	6630.0	326859	32686	820.00	
2	Споредни производ	7	4.4	30.8	820.0	25256	2526		ВАРИЈАБИЛНА Ц. К.
3	Приходи од субвенција	-	-	-	-	0	0	4633.47	
4	Приходи од осигурања	-	-	-	-	53250	5325	641.09	
А) УКУПНА ВРЕДНОСТ ПРОИЗВОДЊЕ (1 до 4)						405365	40537		
Ред. број	Т Р О Ш К О В И				И З Н О С		Структура	Варијаб.	
			Колична	Цена	Укупно	по 1 ha	(%)	(%)	
5	Семе		2.8	16732	46851	4685	14.8	100	
6	Минерална ђубрива		4.1	15558	63008	6301	19.8	100	
7	Стањак		0.001	0	0	0	0.0	100	
8	Заштитна средства		21.3	486	10359	1036	3.3	100	
9	Остало				1261	126	0.4	100	
I Свега трошкови материјала					121478	12148	38.3	100	
10	Тешки трактори		345	88.6	30567	3057	9.6	54.0	
11	Средњи трактори		155	75.1	11606	1161	3.7	58.0	
12	Лаки трактори		56	58.7	3297	330	1.0	55.0	
13	Комбајни		166	102.6	17021	1702	5.4	61.0	
14	Прикључне машине				9350	935	2.9	32.0	
15	Остало				8554	855	2.7	12.0	
II Свега механизација			722		80395	8039	25.3	49.1	
16	Закуп земљишта		10	4100.0	41000	4100	12.9	100.0	
17	Производне услуге				2740	274	0.9	100.0	
18	Осигурање производње				9567	957	3.0	100.0	
19	Остале директне услуге				6523	652	2.1	100.0	
20	Рад чланова породице		142	115.0	16330	1633	5.14	100.0	
21	Плаћени рад		19.5	53	7436	744	2.34	100.0	
22	Остали директни трошкови				3650	365	1.15	100.0	
Б) ВАРИЈАБИЛНИ ТРОШКОВИ (1 до 22) - II део					248176	24818	78.2	100.0	
23	Кamate				7445	745	2.3	0.0	
24	Општи трошкови				20871	2087	6.6	0.0	
В) КУПНИ ТРОШКОВИ (1 до 24)					317434	31743	100	78.18	
Г) МАРЖА ПОКРИЋА (А - Б)					157189	15719	49.5		
Д) ДОБИТ (А - В)					87931	8793	27.7		
Ђ) ДОХОДАК (Д + 20+21)					111696	11170	35.2		

3. дуговања купаца и то који купац, колико и за коју робу дугује,
4. обавезе по кредитима и то којој банци, колико за главницу, а колико за камату,
5. амортизацију основних средстава (машина, трактора, комбајна),
6. амортизацију основног стада, објеката итд.

4. Закључак

Резултати примене овог методолошког и програмског решења су врло позитивни. Анализом резултата спроведене анкете, може се закључити да корисници који га користе на својим кућним рачунарима највише истичу једноставност употребе, могућност да сада имају стварне податке о свом пословању као и добијање калкулација за сваку производњу где су општи трошкови газдинства и грана производње разврстани по књиговодственим правилима на места трошкова и где је јасно исказан производни резултат природно и финансијски.

Примењена методологија и реализовани софтверски модул је резултат истраживања током 2006-2007. када је обучено 52 заинтересована фармера и 25 саветодаваца из пољопривредних станица у Војводини и из Шапца. Општа оцена је да је предложени концепт добар и да се очекује имплементација у саветодавним службама и код заинтересованих фармера.

До краја 2008. године је предвиђено инсталисање овог софтверског пакета (у оквиру пројекта које финансира Министарство науке) у четири пољопривредне станице на територији Војводине и једној у Шапцу, као и код шездесетак заинтересованих пољопривредних произвођача.

Литература

1. Argiles J. M., Slof E. J.: New Opportunities for Farm Accounting, The European Accounting Review, vol 10, No. 2., Taylor and Francis Journals, 361-383, 2001.
2. Roskopf K.: Requirements for agricultural software and reasons for adoptions constrains, EFITA 2003 Conference, Debrecen, Hungary, 2003.
3. Official FADN web site: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica>.
4. Зорановић Т.: Саветодавство и учење преко Интернета, Савремена пољопривреда бр. 3-4, 343-345, Нови Сад, 2001

Примљено:

Одобрено:

UDC: 631.11

SOFTWARE FOR SMALL FARM

Tihomir Zoranović, M.Sc., Veljko Vukoje, Ph.D.
Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

Summary

Farm guidance must be based on real and up-to-date information. Wrong business decision in agriculture can't be corrected easily and quickly, causing production cycle, in most cases, one year long. This paper shows developed methodology and decision support software which help management in choosing the best business decision. Solution is based on book-keeping by Serbian and FADN rules. Reports give all necessary production result data for all production in the farm and for farm itself.

Key words: decision support system, accounting, FADN

Author's Address:

Mr Tihomir Zoranović
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
Novi Sad
Republika Srbija
E-mail: tihomir@polj.ns.ac.yu

УПУТСТВО АУТОРИМА	INSTRUCTIONS TO AUTHORS
<p>Научни часопис ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна саопштења, приказе књига и документе. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне рецензије, према Стандардима МНС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис и може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију. Рукопис који је за дораду, редакцији прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Рад припремити на рачунару, програм Word for Windows, фонт Times New Roman – ћирилица, size 11 - Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold. - Име аутора: испод наслова, академско, односно научно звање, организација, седиште. - Абстракт/сажетак (до 150 речи) и кључне речи, испод имена аутора. - Називи и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику, size 11, center. - Обим рада: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе/доле 5.5, лево/десно 4.0, проред 1.0 (највише 18.000 знакова). - Литература (на крају рада, пре абстракта на енглеском): презиме и име аутора (година издања), <i>наслов рада</i>, издавач, место издања, број стране; азбучним редом према презимену аутора. - Абстракт (до 150 речи) и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику (фонт Times New Roman, латиница, size 11), после литературе. - На крају рада се наводи пуна адреса аутора, број телефона и Е-mail адреса. <p>Рад доставити на е-mail: iepbgdyu@eunet.yu или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу:</p> <p style="text-align: center;">ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ Београд, Волгина 15.</p>	<p>The scientific journal AGRICULTURAL ECONOMICS publishes the original scientific papers, review papers, professional papers, preliminary statements, reviews of the books as well as the documents. The papers categorized as the scientific ones must have two positive reviews, according to the Standards of MSRS as well as the Editorship Rules. The author is anonymous for reviewers, while the reviewer is anonymous for the author of the manuscript. The reviewer autonomously evaluates the manuscript and he/she could give a positive review, suggests some finishing touches or give a negative review. The manuscript that has to be finishes off, has been submitted to the author by editorial board, together with the text of anonymous review. Negatively evaluated manuscript has been submitted to the author, together with the text of anonymous review.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paper has to be prepared on the computer, in Word for Windows, Times New Roman, in English, size 11. - Title of the Paper: centered, size 12, bold; sub-titles: 11, bold italic. - Name of Authors: under the title, academic, i.e. scientific degree, institution, location. - Abstract (maximum 150 words) and key words, under the author's name(s). - Titles and Headings of the Tables, size 11, center. - Length of Paper: maximum 10 pages (including tables, graphs and pictures), paper size A4, margins: header/footer 5.5, left/right 4.0, line spacing 1.0 (maximum 18,000 characters). - Literature (at the end of the paper, before an abstract in English): surname and name of the author(s) (year of publishing), <i>title of publication</i>, publisher, place of publishing, page number(s); in alphabetical order according to the author's surname. - Abstract (maximum 150 words) and Key words, together with title of the paper and address of author(s) Times New Roman, size 11, after Literature. - At the end of the paper it should be cited a full author's address, phone number and e-mail address. <p>The paper should be sent to the following e-mail address: iepbgdyu@eunet.yu or milanrmilanovic@yahoo.com as well as two paper copies by post to the following address:</p> <p style="text-align: center;">AGRICULTURAL ECONOMICS (ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ) Belgrade, Volgina 15.</p>